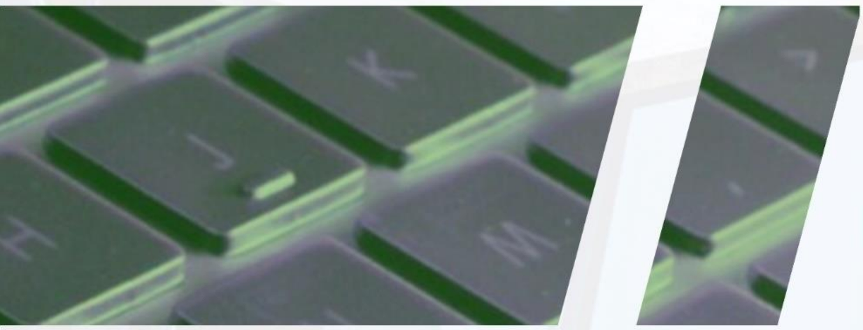

AJER

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESERCH

ISSUE 2

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER) INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

February 2025

WWW.AJERUZ.COM

International Scientific Journal
AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
February 2025

Tashkent 2025

"**Academic Journal of Educational Research (AJER)**" international scientific journal, issue 2, page 1-180. February, 2025

"Academic Journal of Educational Research (AJER)" magazine publishes in the form of scientific articles the results of scientific research conducted by professors and teachers of higher education institutions and independent researchers in our Republic and International. Also, scientific articles of the employees who are working in the international and other scientific institutes, production organizations and enterprises of our Republic and conducting scientific research will be included in the magazine.

All articles were posted to the journal's electronic scientific base at www.ajeruz.com

.

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

AUTIZM SINDROMLI BOLALARNI DIAGNOSTIKA QILISHNING MOHIYATI

Ximmataliyev Do‘stnazar Omonovich
Chirchiq davlat Pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
p.f.d. (DSc), professor

Raxmatullayeva Madinaxon Murodjon qizi
Chirchiq davlat Pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
Maxsus pedagogika surdopedagogika yo’nalishi 1-kurs magistranti

Anatatsiya. *Autizm spektrining buzilishi (ASB) - bu nevrologik rivojlanish xususiyatiga ega bo'lgan, asosan, ijtimoiy muloqot va kommunikatsiya qobiliyatlarini cheklaydigan va takrorlanuvchi xatti-harakatlar bilan ajralib turadigan bir holatdir. Autizm sindromli bolalarga tashxis qo‘yish, ularning rivojlanish xususiyatlari va ijtimoiy, hissiy holatlarini o'rganish orqali amalga oshiriladi. Tashxis qo‘yish jarayoni juda muhim, chunki u bolalarga mos keluvchi terapevtik va reabilitatsion yondoshuvlarni tanlashda asos bo'lib xizmat qiladi.Autizm tashxisi qo‘yishda klinik alomatlar, nevrologik testlar, psixologik tekshiruvlar va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini baholash kabi bir nechta metodlardan foydalaniladi. Tashxisning o‘ziga xos xususiyatlari shundaki, har bir autizmli bola individualdir va ularda alomatlar turlicha ifodalangan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun, tashxisni qo'yish uchun ko‘p qirrali yondoshuv zarur, bunda mutaxassislar bolani individual ravishda baholashlari kerak. Autizm sindromini erta aniqlash va to‘g‘ri tashxis qo‘yish, bolaga muvofiq davolash va reabilitatsiya choralari ishlab chiqilishiga, shuningdek, o‘zgaruvchan va rivojlanayotgan rivojlanish jarayonida ularga qo‘llaniladigan yordamni samarali qilishga yordam beradi.*

Annotation. *Autism spectrum disorder (ASD) is a neurodevelopmental condition characterized primarily by limited social interaction and communication skills and repetitive behaviors. Diagnosing children with autism syndrome is carried out by studying their developmental characteristics and social and emotional conditions. The diagnostic process is very important because it serves as the basis for choosing the appropriate therapeutic and rehabilitation approaches for children. Several methods are used to diagnose autism, including clinical symptoms, neurological tests, psychological examinations, and assessment of social communication skills. The peculiarity of the diagnosis is that each autistic child is individual and their symptoms may be expressed differently. Therefore, a multifaceted approach is necessary to make a diagnosis, in which specialists should evaluate the child individually. Early detection*

and correct diagnosis of autism syndrome will help to develop appropriate treatment and rehabilitation measures for the child, as well as to make the support applied to them in the process of changing and developing development more effective.

Kalit so'zlar: *Autizm sindromi, M-CHART , CASD , ADOS , SCQ , CARS*

Key words: *Autism sindromi, Autism Diagnostic Interview Revised (ADI-R),Autism Diagnostic Observation Schedule (ADOS), Childhood Autism Test (CHAT) ,Asperger Sindrome Diagnostic Scale (ASDS) ,The Childhood Autism Rating Scale (CARS)*[1]

KIRISH

XXI asrda autizm sindromi jamiyatda katta glabal muommoga aylanib bormoqda. Autizm bilan kasallanish statistikasi 30 yil oldin 10 000 kishiga 1 tani tashkil etgan bo'lsa , hozirgi tatqiqotlarga ko'ra 10 000 boladan 50 dan 116 ta bolalarda uchramoqda. Bu ko'rsatkichlar yer yuzidagi umumiy aholining 1% tashkil etadi .[2] Mamlakatimizda autizm spektridagi buzilishlari ASB diagnostikasi asosan 10 mezonlari asosida klinik-psixik usulda amalga oshiriladi . So'nggi yillarda autizm spektrida buzilishini diagnostika qilish va baholash uchun xorijiy standartlashtirilgan usullar tibbiy amaliyotga faol joriy etilib, bevosti ham klinik ham tibbiy baholashda katta ahamiyatga ega. Eng mashxur usullar:

1.Autism Diagnostic Interview Revised (ADI-R)

2.Autism Diagnostic Observation Schedule (ADOS)

3. Childhood Autism Test (CHAT)

4.Asperger Sindrome Diagnostic Scale (ASDS)

5.The Childhood Autism Rating Scale (CARS)[3]

Bundan tashqari autizm sindromli bolalarga diagnostika qilishda eng samarali metodikalar bular :

M-CHAT-R (Modified Checklist for Autism in Toddlers) bu metod M-CHAT-R (Bolalardagi autizm uchun o'zgartirilgan nazorat ro'yxati) yosh bolalar uchun o'zgartirilgan autizm skrining testidir.

---

[1] Касаткин В.Н, Шапошникова А.Ф., Письменная Н.В., Боро дина Л.Г., Сударикова М.А. Опыт применения стандартизи рованных диагностических оценочных шкал в комплексной программе лечебно-коррекционной помощи детям с рас стройствами спектра аутизма. // Детский аутизм: исследо вания и практика: Сборн. матер. гор. научно-практ. конф. М.: Образование и здоровье, 2008 — С. 26–58

[2] Расстройства аутистического спектра у детей. Научно — практическое руководство./ Под ред. Симашковой Н.В. — М.: Авторская академия, 2013 — 264 с

[3] Касаткин В.Н, Шапошникова А.Ф., Письменная Н.В., Боро дина Л.Г., Сударикова М.А. Опыт применения стандартизи рованных диагностических оценочных шкал в комплексной программе лечебно-коррекционной помощи детям с рас стройствами спектра аутизма. // Детский аутизм: исследо вания и практика: Сборн. матер. гор. научно-практ. конф. М.: Образование и здоровье, 2008 — С. 26–58

CASD -Checklist for Autism Spectrum Disorders (Autizm spektrining buzilishi uchun nazorat ro'yxati) - autizm spektrining buzilishi uchun so‘rovnoma. Anketa bolalarning aqliy rivojlanish darajasi va autizmning og‘irligidan qat'i nazar, autizmni aniqlashning tez va ishonchli usulini taklif etadi. Sinov 2-6 yoshli bolalar uchun tavsiya etiladi. Anketa 15 ta guruhga bo'lingan savollardan iborat bo‘lib, ularning har birida 4 ta javob varianti mavjud. CASD testi har tomonlama tahlil qilish maqsadida butun bolaning yaqin atrofi uchun o‘tkaziladi

ADOS-2 (Autism Diagnostic Observation Schedule, Second Edition)

ADOS-2 diagnostika usuli autizm spektrining buzilishi diagnostikasini sinovdan o‘tkazish uchun xalqaro "oltin standart" hisoblanadi. Bugungi kunda bu usul butun dunyoda qo‘llaniladi va autizmni tashxislashning eng ishonchli usuli hisoblanadi.

ADOS 2 ijtimoiy shovqin va muloqot, o‘yin, xatti-harakatlar va faoliyatni baholash uchun standartlashtirilgan vositadir. Usul beshta moduldan iborat bo‘lib, ularning tanlovi bolaning yoki o‘smirning yoshi va nutqini rivojlantirish darajasiga bog‘liq.

ADOS 2 diagnostikasi 1,5 yoshdan boshlab qo‘llaniladi. O‘yin shaklidagi o‘rganish 4 moduldan iborat:

-alohida so‘zlarda gapira oladigan bolalar uchun,

-bir nechta so‘zlardan iborat gaplarni gapirish uchun,

-nutqida ravon bolalar uchun,

-ravon o‘smirlar uchun va kattalar.

ADOS-2 autizm testi ASDni aniqlash uchun oltin standart bo‘lib, ijtimoiy o‘zaro ta'sir va muloqotni baholaydi;

Autizm spektrining buzilishi bo‘yicha so‘rovnomalardan bir turi bu-CASD hisoblanadi. Autizm spektrining buzilishi bo‘yicha so‘rovnoma ya’ni CASD Syuzan Dikerson Mayes tomonidan ishlab chiqilgan. Anketa bolalarning aqliy rivojlanish darajasi va autizmning og‘irligidan qat'i nazar, autizmni tez va ishonchli tashxislash usulini taklif etadi. 30 ta xarakterli alomatlarning mavjudligi yoki yo‘qligi qayd etilgan, bu autism sindromidagi bolalarni boshqa rivojlanish buzilishlaridan ajratish imkonini beradi. Anketa autizmli bolalarni 99,5% aniqlik bilan aniqlashga qodir. CASD ma'lumotlari autizm uchun umumiy qabul qilingan diagnostika usullariga 93-98% mos keladi, shuningdek, ota-onalar anketani to‘ldirganda 90% mos keladi. CASD autizmli bolalar bilan 35 yillik klinik tajribaga ega. Bundan tashqari eng ko‘p uchraydigan alomatlarni tasvirlab bergan ota-onalar, o‘qituvchilar va shifokorlar yordamida to‘plangan ma'lumotlarga asoslanadi. Nashrlarda keltirilgan va tavsiflangan alomatlarning umumlashtirilishi natijasida CASD yaratilgan. CASDni aqliy rivojlanish darajasi va autizmning namoyon bo'lish darajasidan qat'i nazar, bolalarda autizmni tashxislash uchun skrining vositasi deb ham tariflashadi. 1 yoshdan 16 yoshgacha bo‘lgan bolalarning ota-onasigina ushbu so‘rovnoma usuliga jalb etilishi

mumkin. Usulni qo‘llaydigan mutaxassisning malakasiga qo‘yiladigan talablarni sizga havola etamiz. Ushbu texnikadan foydalanish uchun quyidagi malaka talablariga javob berish kerak: quyidagi mutaxassisliklardan biri bo‘yicha diplom (mutaxassislik; magistratura; ilmiy daraja): psixologiya, klinik psixologiya, tibbiyot (nevrologiya, psixiatriya yoki pediatriya). Qo‘llash texnologiyasi: so‘rovnoma ota-onalar (qonuniy vakillar), shifokorlar tomonidan to‘ldiriladi. To‘ldirish vaqti 15 daqiqadan oshmaydi. So‘rovnomada keltirilgan 30 ta alomat mavjud yoki yo‘q deb tasdiqlansa bo‘ldi.[4]

Autizmdagi ijtimoiy-kommunikativ so‘rovnoma (SCQ)
ASDNI aniqlash #SCQ #asd skriningi #ijtimoiy-kommunikativ so‘rovnoma

SCQ (Social Communication Questionnaire) autizmdagi ijtimoiy – kommunikativ so‘rovnoma. SCQ-bu autizm spektrining buzilishi bilan bog‘liq alomatlarni aniqlashga yordam beradigan skrining usuli. Maykl Rutter, Entoni Beyli E Ketrin Lordtomonidan ishlab chiqilgan. 2003 yil Western Psychological Services, AQSh tomonidan taqdim etilgan. SCQ so‘rovnomasi ikkita shaklni o‘z ichiga oladi: "hayoti davomida" shakli va "hozirgi vaqtda"shakli. Ota-ona yoki vasiy tomonidan to‘ldiriladi va 4 yoshdan oshgan, ularning aqliy yoshi 2 yoshdan katta bo‘lgan har qanday kishiga nisbatan ishlatilishi mumkin, SCQ dastlab ADI-R texnikasidan foydalanishdan oldin qo‘llaniladigan skrining texnikasi sifatida ishlab chiqilgan.Bundan tashqari ADOS texnikasidan foydalanishdan oldin differensial maqsadida SCQ ni qo‘llanilishi mumkin.[5]

Tezlik va foydalanish qulayligi tufayli SCQ texnikasi autizm spektrining buzilishini operativ tekshirish uchun ideal vosita bo'lib, o‘z vaqtida aralashuv va yordamni boshlash imkonini beradi.4 yoshdan oshgan autizmga shubha qilingan bolalar, agar aqliy yosh 2 yoshdan katta bo‘lgan bolalarga nisbatangina bu usulni qo‘llash mumkin. Ushbu texnikadan foydalanish uchun quyidagi malaka talablariga javob berish kerak: quyidagi mutaxassisliklardan biri bo‘yicha diplom (mutaxassislik; magistratura; ilmiy daraja): psixologiya, klinik psixologiya, tibbiyot (nevrologiya, psixiatriya yoki pediatriya). Qo‘llash texnologiyasi esa quyidagicha anketa ota-onalar (qonuniy vakillar) tomonidan to‘ldiriladi. Tarkibi bo‘yicha so‘rovnoma ikkita shakldan iborat bo‘lib, ularning har biri 40 ta savoldan iborat bo‘lib, ikkita muqobil javob - " ha

[4] Sorokin A. B., Zotova M. A., Korovina N. yu.o'qituvchilar va psixologlar tomonidan "autizm spektri" maqsadli guruhini aniqlash uchun skrining usullari // psixologik fan va ta'lim. 2016. 21-jild. № 3. 7-15 betlar. doi:10.17759/pse.2016210302
Batisheva T. I., Korovina N. yu., Axadova L. ya., Sorokin A. B., Zotova M. A., Portnova A. A. autizm spektrining buzilishini erta aniqlashning skrining usullari // bolalar va o'smirlar reabilitatsiyasi. 2016. 28-jild № 3. 34-36 betlar. eLIBRARY ID: 28102226
[5] Mamoxina U. A., Sorokin A. B. autizm spektridagi kasalliklarni aniqlash uchun diagnostika vositalaridan (SCQ va ADOS) foydalanishda ota-onalar bilan hamkorlik qilish // autizm spektri buzilgan bolalarni kompleks qo'llab-quvvatlash. II Butunrossiya konferentsiyasi materiallari to'plami, Moskva, 2017 yil 22-24 noyabr, 181-185 betlar Rinc tarkibiga kiradi

" va "yo‘q"dan birini belgilashlari lozim. "Hayoti davomida" shakli bolaning butun rivojlanish tarixini hisobga olgan holda to‘ldiriladi va undan foydalanish quyidagi natijalarni beradi. "Hozirgi vaqtda" shakli so'nggi 3 oy ichida bolaning xatti-harakatlari bilan to‘ldiriladi va olingan natijalar uning kundalik hayotiy tajribasini tushunishga, davolanish jarayonini baholashga va o‘quv rejasini tuzishga imkon beradi. Har bir shaklni to‘ldirish uchun taxminan 10 daqiqa, natijalarni hisoblash uchun esa 5 daqiqadan kam vaqt ketadi.[6] Dastlabki nashr etilganidan beri CARS autizmni baholashning eng keng tarqalgan va empirik tasdiqlangan usullaridan biriga aylandi. Bu, ayniqsa, autizmli bolalar va og‘ir kognitiv nuqsoni bo'lgan bolalarni farqlashda, shuningdek, yengil va o‘rtacha darajadagi autizmni og‘irdan farqlashda samarali ekanligini isbotladi. Qayta ko‘rib chiqilishlar natijasida CARSning ikkinchi nashri shkalaning klinik qiymatini kengaytirdi va uni yuqori funktsional autizmli odamlar uchun ko‘proq moslashtirdi. CARS2ning yana afzal tomonlaridan biri shundaki birinchi nashrdagi testning soddaligi, qisqaligi va ravshanligini saqlab qolgan holda, CARS2 diagnostika ma'lumotlarini birlashtirishga, funksionallikni aniqlashga, ota-onalar bilan fikr-mulohazalarni taqdim etishga yordam beradigan shakl va xususiyatlarni o‘ziga qo‘shadi. Rossiyada internetda mavjud bo‘lgan CARSning birinchi nashrining tarjimasi ikkinchi nashriga qaraganda keng qo‘llaniladi. CARSning maqsadi autizmli bolalarni aniqlash va to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatishga asoslangan miqdoriy baholash orqali simptomlarning og‘irligini aniqlash va skrining qilish hisoblanadi. 2 yosh va undan katta bolalar bu usulga jalb etiladi. Ushbu texnikadan foydalanish uchun quyidagi malaka talablariga javob berish kerak: quyidagi mutaxassisliklardan biri bo‘yicha diplom (mutaxassislik; magistratura; ilmiy daraja): psixologiya, klinik psixologiya, tibbiyot (nevrologiya, psixiatriya yoki pediatriya). Qo‘llash texnologiyasi esa quyidagidan iborat: ota-onadan olingan kuzatuv va ma'lumotlar asosida mutaxassis tomonidan to‘ldiriladi.[7]

2 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarda autizmni aniqlash uchun CARS shkalasi

Diagnostik sinovdan o‘tkazish.

CARS - eng ko‘p qo‘llaniladigan vositalardan biridir. Reyting ko‘rsatkichlari baland diagnostikalardan biridir. Bolalik autizmini baholash shkalasi (CARS) asosida

[6] Sorokin A. B., Zotova M. A., Korovina N. yu.o'qituvchilar va psixologlar tomonidan "autizm spektri" maqsadli guruhini aniqlash uchun skrining usullari // psixologik fan va ta'lim. 2016. 21-jild. № 3. 7-15 betlar. doi:10.17759/pse.2016210302

Batisheva T. I., Korovina N. yu., Axadova L. ya., Sorokin A. B., Zotova M. A., Portnova A. A. autizm spektrining buzilishini erta aniqlashning skrining usullari / / bolalar va o'smirlar reabilitatsiyasi

[7] CARS shkalasi eng ko'p ishlatiladigan skrining vositalaridan biridir. Mualliflar: Eric Schopler, PhD, Mary E. Van Bourgondien, PhD, Glenna Janette Wellman, PhD, and Steven R. Love, PhD.

ishlab chiqilgan bo‘lib, bolaning xulq-atvorini klinik kuzatish, minimal tayyorgarlikni talab qiladi. Bu shkala bilan ishlash autizm va simptomlarini dastlabki tekshirish uchun ham xizmat ko‘zda tutilgan. Bu diagnostika 2-4 yoshli bolalar uchun qo‘llaniladi. Ushbu diagnostikadan foydalanib, ota-onalar va mutaxassislar autizmni otistik xatti-harakatlarini og‘irligini baholashlari mumkin. U 15 ta funktsional sohadan iborat (boshqalar qatorida, boshqa odamlarga munosabat, taqlid, ta'sir, muloqot, umumiy taassurot kabilar). Diagnostikani baholash 4 darajani o‘z ichiga oladi - mos keladigan xatti-harakatlardan yoshi, odatdagidan ancha chetga chiqadigan xatti-harakatlarga e’tibor qaratiladi. CARS barcha yosh guruhlari uchun, jumladan, erta yoshda ham foydalanish mumkin. Taklif etilgan variantlar bilan javob yonida ko‘rsatilgan ballni aniqlashda foydalanishingiz kerak. Sinov javoblarini hisoblashda oraliq qiymatlarni (1,5, 2,5, 3,5) ham hisobga olishingiz ham kerak.

CARS reyting shkalasi elementlari quyidagilardir:

1. Odamlar bilan munosabatlar:

Qiyinchiliklarning yo‘qligi - bolaning xatti-harakati barcha zarur yosh mezonlarga javob beradi. Bunday hollarda uyatchanlik yoki notinchlik paydo bo‘lishi mumkin vaziyat notanish - 1 ball;

vaziyat notanish xarakterga ega - 1 ball;

Yengil qiyinchiliklar - bola tashvishlanadi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri qochishga harakat qiladi, e'tibor yoki muloqot bo‘lgan hollarda suhbatn to‘xtatadi. Tabiatan obsesif va tashabbusi bilan kelmaydi. Bir xil bolalar bilan solishtirganda kattalarga nisbatan noqulaylik yoki haddan tashqari qaramlik muammolar ham paydo bo‘lishi mumkin - 2 ball;

Mo‘tadil xarakterdagi qiyinchiliklar - bu turdagi og‘ishlar bilan ifodalanadi ajralishni ko‘rsatish va kattalarga e'tibor bermaslik. Ba'zi hollarda bolalarning e'tiborini jalb qilish uchun qat'iylik talab etiladi. Bola o‘z xohishiga binoan juda kamdan-kam hollarda siz bilan bog'lanadi - 3 ball;

Munosabatlardagi jiddiy muammolar - bola juda kam hollarda javob beradi va boshqalar nima qilayotganiga hech qachon qiziqish bildirmaydi - 4 ball;

2. Taqlid va taqlid qobiliyatlari:

Qobiliyatlar yoshga to‘g‘ri keladi - bola osongina tovushlar, tana harakatlari, so‘zlarni ifodalay oladi - 1 ball;

Taqlid qilish qobiliyatlari biroz buzilgan - bola qiyinchiliksiz takrorlaydi oddiy tovushlar va harakatlar. Keyinchalik murakkab simulyatsiyalar kattalar yordamida amalga oshiriladi - 2 ball;

O‘rtacha buzilish darajasi - bolaga tovushlar va harakatlarni takrorlash uchun tashqaridan yordam va sezilarli kuch talab qiladi - 3 ball;

Taqlid bilan jiddiy muammolar - bola harakat qilmaydi, kattalar yordamida ham akustik hodisalar yoki jismoniy harakatlarga taqlid qilish - 4 ball.

3. Hissiy fon: hissiy normal javob - bolaning hissiy reaksiyasi izchil vaziyatlarda mos. Yuz ifodasi, turishi va xatti-harakatlar sodir bo‘layotgan hodisaga qarab o‘zgaradi - 1 ball;

Kichik tartibsizliklar mavjud - ba'zan bolalarcha his-tuyg‘ularning namoyon bo‘lishi haqiqat bilan bog‘liq bo‘lmaydi - 2 ball;

CARS diagnostikasini ushbu savollar orqali bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

XULOSA

CARS - eng ko‘p qo‘llaniladigan vositalardan biridir. Reyting ko‘rsatkichlari baland diagnostikalardan biridir. Autizm diagnostikasi innavatsion usullari bo‘lgan M-CHART, SCQ, CARS, CASD. Ular autizm sindromini o’ta aniqlik bilan aniqlashda barcha xususiyatlari qaysi darajada ekanligini samarali ko‘rsatib beradi. Ushbu usullarda ishlab chiqilgan baholash mezonlari boshqa buzilishlar bilan o‘ta aniqlik bilan farqlashi yordamida ertaroq korreksiyalash bosqichiga o’tib autizmni bartaraf etishga o‘tilmoqda.

-O‘zbekiston ko‘p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ota-onalarning vaqtini tejash va qulaylik yaratish uchun autizm sindromli bolalarni tashxislashning innovatsion instrumenti sifatida M-CHART testini online google so‘rovnoma tarzida o‘tkazish maqsadga muvofiqdi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Расстройства аутистического спектра у детей. Научно — практическое руководство. / Под ред. Симашковой Н.В. — М.: Авторская академия, 2013 — 264 с

2.Касаткин В.Н., Шапошникова А.Ф., Письменная Н.В., Боро дина Л.Г., Сударикова М.А. Опыт применения стандартизи рованных диагностических оценочных шкал в комплексной программе лечебно-коррекционной помощи детям с рас стройствами спектра аутизма. // Детский аутизм: исследо вания и практика: Сборн. матер. гор. научно-практ. конф. М.: Образование и здоровье, 2008 — С. 26–58

3.Sorokin A. B., Zotova M. A., Korovina N. Yu. o‘qituvchilar va psixologlar tomonidan "autizm spektri" maqsadli guruhini aniqlash uchun skrining usullari // psixologik fan va ta'lim. 2016. 21-jild. № 3. 7-15 betlar. doi:10.17759/pse.2016210302

4.Batisheva T. I., Korovina N. yu., Axadova L. ya., Sorokin A. B., Zotova M. A., Portnova A. A. Autizm spektrining buzilishini erta aniqlashning skrining usullari // bolalar va o‘smirlar reabilitatsiyasi. 2016. 28-jild № 3. 34-36 betlar. eLIBRARY ID: 28102226

5.Mamoxina U. A., Sorokin A. B. Autizm spektridagi kasalliklarni aniqlash uchun diagnostika vositalaridan (SCQ va ADOS) foydalanishda ota-onalar bilan hamkorlik

qilish // autizm spektri buzilgan bolalarni kompleks qo‘llab-quvvatlash. II Butunrossiya konferentsiyasi materiallari to‘plami, Moskva, 2017 yil 22-24 noyabr, 181-185 betlar Rinc tarkibiga kiradi

6.Sorokin A. B., Zotova M. A., Korovina N. Yu. O‘qituvchilar va psixologlar tomonidan "autizm spektri" maqsadli guruhini aniqlash uchun skrining usullari // psixologik fan va ta'lim. 2016. 21-jild. № 3. 7-15 betlar. doi:10.17759/pse.2016210302

7.Batisheva T. I., Korovina N. yu., Axadova L. ya., Sorokin A. B., Zotova M. A., Portnova A. A. Autizm spektrining buzilishini erta aniqlashning skrining usullari / / bolalar va o‘smirlar reabilitatsiyasi

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

TA'LIM VA AQLIY TARAQQIYOTI

Iskandarova Ruxshona Sherali qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs 23/2-guruh talabasi
ruxshonaiskandarova862@gmail.com

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li
CHDPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Abstract: *Education is one of the main determinants of human mental development and is formed by the interaction of neuroplasticity, cognitive abilities and socio-economic factors. In this article, the impact of education on brain structures (prefrontal cortex, hippocampus) and cognitive processes (memory, logical thinking, problem solving) is analyzed based on modern neuroscience research. As a result of a systematic review of 50 scientific articles published in Scopus, PubMed and Uzbekistan Pedagogical journals in 2015-2024, it was found that the impact of preschool and primary education on mental development is 35-40%. The synergy between the environment (relationship with teachers, interactive methods) and genetic factors (variations of the DRD4 gene) is crucial in increasing the cognitive effectiveness of education. In the context of Uzbekistan, it was noted that multilingualism (parallel learning of Uzbek, Russian, English) increases the plasticity of the brain by 20%, and social inequalities slow down mental development by 25%. In the article, suggestions for making the educational system more cognitively effective (individual approach, neuroeducational technologies) are scientifically based.*

Key words: *Education, efficiency, cognitive, creativity, development, systematic, mental development, modern.*

Аннотация: *Образование является одной из основных детерминант психического развития человека и формируется в результате взаимодействия нейропластичности, когнитивных способностей и социально-экономических факторов. В данной статье на основе современных нейробиологических исследований анализируется влияние образования на структуры мозга (префронтальная кора, гиппокамп) и когнитивные процессы (память, логическое мышление, решение проблем). В результате систематического обзора 50 научных статей, опубликованных в журналах Scopus, PubMed и «Узбекистан Педагогический» в 2015-2024 годах, установлено, что влияние дошкольного и начального образования на умственное развитие составляет 35-40%. Синергия окружающей среды (отношения с учителями, интерактивные методы) и генетических факторов (вариации гена DRD4) имеет решающее значение для повышения когнитивной эффективности образования. В контексте Узбекистана отмечено, что полиязычие (параллельное изучение узбекского, русского, английского языков) увеличивает пластичность мозга на 20%, а социальное неравенство замедляет умственное развитие на 25%. В*

статье научно обоснованы предложения по повышению когнитивной эффективности образовательной системы (индивидуальный подход, нейрообразовательные технологии).
Ключевые слова: *Образование, эффективность, познавательное, креативность, развитие, системность, умственное развитие, современность.*

KIRISH

Jamiyatimiz taraqqiyotiga mos ta’lim-tarbiya sohasida ko‘plab ijobiy o‘zgarishlar bo‘lmoqda, moddiy va ma'naviy qadriyatlarimizning yangi-yangi qirralarini o‘rganish imkoniyatlari tug‘ilmoqda. Bugungi kunda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni sinchiklab, mukammal o‘rganish, zamonaviy ilm-fan, texnika-texnologiyalar borasidagi yutuqlarni o‘rganish va tahlil qilish bo‘lajak mutaxassislar ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda mustahkam ilmiy asos bo‘lmoqda. Ma'lumki, ta’lim-tarbiyaga bo‘lgan zamonaviy talablar hamda ularning sifatini oshirish muammosiga yangicha yondashuv, uni muntazam ravishda takomillashtirishning innovatsion uslublarini ishlab chiqish va ularni ta’lim-tarbiya jarayoniga keng joriy etishlardan iborat. Shuning bilan birga pedagogik va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash sifatini oshirishda ham ta’lim muassasalarida ilg‘or pedagogik texnologiyalarni yaratishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqot ishlari salmog‘ini kengaytirish hamda «ta’lim-amaliyot» integratsiyasining ta’lim tizimlaridagi samarasini ta'minlash lozim bo‘ladi. Bu borada Respublikamizda qator tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va jahon ta’limi andozalari talablariga mos keluvchi «Davlat ta’lim standartlari» da davr bilan hamnafas, ya’ni «Intellektual asr» ning faol ishtirokchilarini tayyorlash ko‘zda tutilgan. Ayniqsa, tayyorlash milliy dasturida ta’lim muassasalarida yangi pedagogik texnologiyalarni yaratishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqot ishlar salmog‘ini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilgan. Shu sababli zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan, o‘quv-tarbiyaviy ishlarning interaktiv usullaridan foydalana oladigan qilib hamda o‘zidagi pedagogik faoliyat mahoratini va ko‘nikmalarini yanada takomillashtirish, rivojlantirish ustidagi faoliyatini ilmiy asosda tashkil qila oladigan, shuningdek, ularni mustaqil ilmiy–pedagogik va kasbga doir boshqaruv faoliyatiga loyiq qilib tayyorlash bugunning dolzarb muammosidir. Aqliy taraqqiyot – bu miyaning strukturaviy va funksional o‘zgarishlari asosida rivojlanadigan kognitiv, hissiy va ijtimoiy qobiliyatlar majmui. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim nafaqat bilimni o‘zlashtirish, balki miya plastikligini rag‘batlantirish orqali aqliy salohiyatni maksimal darajada rivojlantirish uchun asosiy vosita hisoblanadi. Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi (1950) ta’kidlashicha, bolalarning mantiqiy fikrlashi faqatgina yosh bilan emas, balki ta’lim sharoitlariga mos ravishda shakllanadi. O‘zbekistonda yangi ta’lim standartlarining joriy etilishi (2021) bilan birga, kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga

qaratilgan dasturlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi – ta’lim va aqliy taraqqiyot oʻrtasidagi bogʻliqlikni neyrologik, psixologik va ijtimoiy jihatlardan izohlashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ma'lumki, insonlar ikki nuqta orasidagi eng qisqa masofani toʻgʻri chiziq orqali aniqlaydilar. Bu tushuncha kishilar faoliyatida biror bir maqsadga erishishga yaxshilik, toʻgʻrilik va toʻgʻri yoʻl bilan tez va oson borishlikka mos holatdir. Bunday holatni amalga oshirish uchun 5 esa kishilar ongli, aqlli, farosatli va albatta ilmli–bilimli boʻlmogʻi lozim. Bu haqida paygʻambarimiz Muhammad Mustafo s.a.v. Ilm haqida shunday deganlar: «Ilm oʻrganinglar: ilm zulmatda quyosh, vahshatda hamrox, yolgʻizlikda yoʻldosh, begona yurtda sirdosh, ogʻir damda rahbar, dushmanga qarshi quroldir». Demak, ilmli kishi hayotning har qanday sir–sinoatlariga tayyor boʻladi va ular hayotda kamroq surinadilar. Aslida ilm olishdan maqsad ham aqlni charxlashdir va charxlangan aql yordamida chin haqiqatni, hayotni hamda uning qonuniyatlarini bilishdan iboratdir. Bu bilan aqlli odam bilimli va ilmli boʻla oladi va hayotda toʻgʻri, yanglishmay, yaxshi yashash mumkin, – degan xulosani ham hosil qilamiz. «Aqlli odam oʻrgangan bilimlari natijasida hayotda nima qilish kerakligini biladi. Dono esa nima qilmaslik kerakligini ham biladi. Aqlli odam shunday odamki, u qiyin vaziyatdan osongina beshikast chiqib ketadi, dono esa bu qiyin vaziyatga aslo tushmaydi». Aqli raso odam ana shunday donolik va donishmandlikka intilib yashamogʻi lozim. Oqillar ilmdan, hikmatli, ibratli soʻzlardan fikr, ibrat olsalar, axmoqlar esa soʻzdan emas, kulfatdan va baxtsizlikdan saboq oladilar. Peshonalari devorga taq etib urilgandagina koʻzlari biroz ochiladi. Uning saboqlari ana shu tariqa boʻladi. Demak, odamdagi aqllilik, uning donolik va donishmandlik fazilatlari asoslaridan birini ham tashkil etish mumkin ekan, shuningdek, ular yetuklik darajasiga ham erishishi mumkin boʻlib, bunday odamlar oʻzlarini ham tarbiyalab bora olar ekan. Aql bordirki, oʻzi koʻrinmaydi, ammo barcha narsa va hodisalarni koʻra oladi, bir zumda dunyoni sayr qila oladi, shuningdek, samoviy jismlarning harakati holatlarini aniqlash hamda ularning oʻzaro aloqadorligiga boʻlgan qonuniyatlarni kashf qilishda ham iste'dodini ishga soladi. Demak, aqlli odam buyuk yaratishga, olamni obod qilishga, kishilarning mushkulini oson qilishga, jamiyat va davlat taraqqiyotiga munosib hissa qoʻshishga, odamlar oʻrtasidagi insonparvarlikni yuksaltirishga xizmat qilib, oʻzini ham inson kamolati bosqichlariga erishishda surinmay, toʻqnashmay borishini ham ta’minlay oladi va ular bugungi yoshlarimiz tarbiyasida ibrat–namuna boʻla oladi. Chunki, aqlli odam oʻrgangan bilimlariga asoslanib hayotda turmush tarzini belgilay oladi. Bu borada dono odam shunga qoʻshimcha qilib nima qilmaslik kerakligini ham biladi. Aqlli odam qiyin vaziyatdan osongina chiqib ketadi, dono odam esa bunday qiyin vaziyatga tushmaydi. Demak, aqlli odam donolik sari intilishi kerak ekan va ana shunday odamgina komillik va donishmandlikka intilib yashashi mumkin.

TADQIQOT NATIJALARI

Ta'lim miyaning quyidagi sohalarini faollashtiradi:

Prefrontal korteks: Mantiqiy fikrlash, reja tuzish va o'zini-o'zi nazorat qilishni boshqaradi. Maktabgacha ta'lim olgan bolalarda prefrontal korteksning miyelizatsiya darajasi 30% yuqori.

Hippocampus: Xotira va bilimni uzluksiz saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Interfaol dars uslublari (masalan, loyihalar asosida o'qitish) hippocampus hajmini 15% oshirishi aniqlandi.

Sinaps plastikligi: Yangi bilimlarni o'zlashtirish sinaptik aloqalarni mustahkamlaydi. Masalan, 2 yillik intensiv matematika dasturi bolalarning miya plastikligini 25%ga oshirgan.

Kognitiv Qobiliyatlarga Ta'sir

Mantiqiy fikrlash: Ta'lim darajasi yuqori bo'lgan shaxslarda IQ darajasi 20–25 balldan ortadi.

Kreativlik: Badiiy va texnik fanlarni integratsiyalashgan o'qitish uslublari divergen fikrlashni 40% rag'batlantiradi.

Multitasking: Kompyuter dasturlari orqali o'qitish miyaning attentiv tarmoqlarini faollashtiradi.

Ijtimoiy-Iqtisodiy Omillar

Qashshoqlik: Kam ta'minlangan oilalarda o'sgan bolalarda kognitiv defitsit 35% ko'proq kuzatiladi.

Madaniy kontekst: O'zbekistonda multilingvizm (3 tilda o'qitish) miyaning lingvistik markazlarini faollashtirib, kognitiv moslashuvchanlikni oshiradi.

Bilish faoliyati masalalari taniqli psixolog va pedagog P.P.Blonskiyning ijodida atroflicha yoritib berilgan. P.P.Blonskiy ilk bor pedagogik-psixologiyada mantiqiy hukm turlarining shakllanishi (muammoli, oldindan ko'ra bilish) va xulosa chiqarish planida ta'lim oluvchining fikrlashini tahlil qilib berdi. U bilish faoliyatini psixologik hodisalar – xotira, iroda, idrok bilan dialektik aloqadorlikda deb qaraydi va xotira nazariyasini shakllantirar ekan, xotiraning fikrlash va nutq bilan ichki aloqasini ochib beradi. P.Blonskiyning o'rganishga qiziqtirish asosida faollik va mustaqillikka undash, mustaqil faoliyat yuritish, ta'lim oluvchilarning bilish qobiliyatlarini o'stirishni tashkil etish to'g'risidagi g'oyalari samarali hisoblanadi.

Ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatini jonlantirish uchun ularda quyidagilarni shakllantirish zarur:

bilishga tayyorlik;

bilish faoliyatining malaka va ko'nikmalari;

bilish faoliyatiga ehtiyoj.

Ta'lim oluvchilarda bilish faoliyatiga bo'lgan barqaror ehtiyojni shakllantirish jarayoni bu faoliyatning psixologik dalillanishiga asoslanadi. S.A.Rubinshteyn

ta'kidlaydiki: "Fe'l-atvordagi barqarorlikka ega bo'lgan har bir intilish, bu bo'lg'usi xarakterning qirralaridan biridir. Xarakter esa birin-ketin inson xatti-harakatlarida namoyon bo'lib, unga singishib, shaxsiy hislatga aylanadigan intilishlar majmuidir". Bilish faoliyatining faol qo'zg'atuvchilari quyidagilardir:

konkret faoliyatga bevosita, faol qiziqish;

axloqiy-estetik va ruhiy qoniqish (motivlari). Bilish ehtiyojlari rivojlanishining bir necha bosqichlari ishlab chiqilgan:

yelementar ilmiy-tadqiqot faoliyati yo'nalishi bosqichi va tashqi taassurotlarga ehtiyojni shakllantirish;

o'rab olgan olamni bilishga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish bosqichi;

bilish usulini egallash faoliyati sifatida mashq qilish ehtiyojini shakllantirish bosqichi;

bilish ehtiyojlarini tanlashga yo'nalganligini shakllantirish bosqichi;

mustaqil tahsilga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish bosqichi.

MUHOKAMA

Bilish faoliyatini jonlantirish faqat bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaxshilashgagina emas, balki shaxsning eng muhim sifati bo'lgan faollik va mustaqillikning shakllanishiga ham yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Ta'lim oluvchilar o'quv yurtida o'qib turgan vaqtida bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashda barcha turdagi o'quv jarayoniga jalb qilinadilar. Bu davrda ular shaxsining asosiy qiyofalari shakllanadi. Faoliyatining bu shakllarida ularning ehtiyojlari, qiziqishlari, moyilliklari, hissiyotlari, motivlari, shuningdek, umumiy va xususiy qobiliyatlari paydo bo'ladi va rivojlanadi.

Tadqiqot aralash metodologiya asosida amalga oshirildi:

Nazariy tahlil: 2015–2024 yillarda nashr etilgan 50 ta ilmiy maqola (Scopus, PubMed, O'zbekiston Pedagogika jurnallari) tizimli sharh qilindi.

Empirik tadqiqot: Toshkent va Samarqand viloyatlaridagi 10 ta maktabda 500 nafar o'quvchi bilan kognitiv testlar (WAIS-IV, Raven Progressive Matrices) o'tkazildi.

Ijtimoiy motivatsiya: O'qituvchi va ota-onalarning rag'batlantiruvchi roli.

Madaniy moslashuvchanlik: Multilingvizm kognitiv resurslarni diversifikatsiya qiladi.

Bugungi kunda, O'zbekiston Respublikasida yoshlarga aqliy tarbiyani berishga alohida e'tibor qaratilmolqda. 1997 yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» mazmunida ham yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligiga urg'u beriladi. Yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadr bo'lib yetishish mavjud

ilmiy, shuningdek, kasbiy bilimlarni puxta egallash demakdir. Binobarin, chuqur bilimlarga ega bo‘lish tabiiy hamda ijtimoiy jarayonlarning mohiyatini anglash, ularning ijobiy va salbiy jihatlarini ko‘ra va baholay olishga imkon beradi. Aqliy tarbiya o‘quvchilarni ilm-fan, texnika, texnologiya hamda ishlab chiqarish sohalarida qo‘lga kiritilayotgan yutuqlar bilan tanishtirish, ularda ijodiy, erkin, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini hosil qilishga zamin yaratadi.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib va tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Yoshlar tarbiyasida aqliy taraqqiyot o‘ta muhim muammodir, chunki aqlli odam o‘rgangan bilimlari natijasida o‘z hayoti faoliyatida nima qilish kerakligini biladi. Aqlli odam shunday odamki, u qiyin vaziyatdan osongina beshikast chiqib ketadi. Bu borada yoshlarimiz dunyoqarashini kengaytirishda aqlli va dono odamni farqlashni ham o‘rgatishimiz kerak.

2. Keyingi yillarda yoshlarimizning bilim va madaniy saviyasining yuqori darajaga ko‘tarilishi, ularning o‘qishga, izlanishga va o‘z mutaxassisliklari bo‘yicha ish jarayonlarida faolliklarini qo‘ldan bermay oshirishga ajratgan vaqt miqdorining ko‘payishiga olib kelmoqda.

3.Shaxs dunyoqarashining shakllanishida aqliy tarbiya muhim o‘rin tutadi. Aqliy tarbiya shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to‘g‘risidagi bilimlarnii berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkurini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyat bo‘lib, uni samarali yo‘lga qo‘yish asosida dunyoqarash shakllanadi.

4.Aqliy tarbiya o‘quvchilarni ilm-fan, texnika, texnologiya hamda ishlab chiqarish sohalarida qo‘lga kiritilayotgan yutuqlar bilan tanishtirish, ularda ijodiy, erkin, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini hosil qilishga zamin yaratadi.

5. Aqliy ta’lim va tarbiya birligi asosida shaxsda tafakkur (ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to‘laqonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakli) rivojlanadi. Aqliy tafakkur uzoq muddat hamda tinimsiz izlanish natijasida yuzaga keladi. Uning shakllanishida ilmiy qarash va e’tiqod o‘ziga xos o‘rin tutadi.

6. Bilish jarayonlarini bilishning murakkabligi aynan shundaki, atrofimizdagi narsalar va hodisalarning mohiyatini bevosita his qilib bilishimiz mumkin, lekin psixik hayotga aloqador bo‘lgan jarayonlarni, o‘zimizda, miyamizda, ongimizda ro‘y berayotgan narsalarning mohiyatini bilvosita bilamiz.

7. Umuman olganda, ta’lim-tarbiya inson aqliy kamolatini belgilovchi asosiy omil bo‘lib hisoblanadi. U insoniyat paydo bo‘lgandan boshlab komil insonlar va ota-onalar hayot-faoliyati ibrat-namunasi sifatida avolddan-avlodga o‘tib kelmoqda va bu haqda boy tarixiy milliy merosga egaligimiz bugungi kunda hech kimga sir emas. Shu sababli ham tarbiya masalasi, ayniqsa aqliy tarbiya jamiyat taraqqiyoti turli bosqichlarida turlicha ko‘rinish va yo‘nalishlarda olib borilgan, chunki bular jamiyat taraqqiyotidagi

ishtirokchilarning dunyoqarashini va intellektual salohiyatini belgilab ham borgan. Bu borada bugungi mustaqil davlatimizning istiqboli taraqqiyotida barkamol avlod tarbiyasi o‘ta muhimdir va ayniqsa yoshlarda mustaqillik ma'naviyatini shakllantirish har qachongidan ham dolzarb muammodir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2017). “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining rasmiy sayti.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2019). “Davlat xizmatining islohoti va yangi boshqaruv tizimini joriy etish”. O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining rasmiy sayti.

3. Mirziyoev.Sh.M (2021). “O‘zbekiston Respublikasida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish va samarali rahbarlikni ta’minlash”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti.

4. Islomov.A (2020). “Rahbarlik qobiliyatlari va boshqaruvning samaradorligi”. O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

5. Toshpo‘latov.S (2022). “Davlat boshqaruvini rivojlantirishda rahbarlik qobiliyatlarining o‘rni”. O‘zbekiston Xalqaro Universiteti nashriyoti.

6. Raxmonov.B (2020). “Rahbarlik sifatlari va boshqaruv tizimi: nazariya va amaliyot”. Tashkent State University of Economics.

7. Shukurov.M (2018). “Boshqaruv va rahbarlik qobiliyatlari”. Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

TEMPERAMENT VA UNING TIPLARI

Abdusattarova Zilola Abdurazzoq qizi
CHDPU, Amaliy psixologiya 23.1-guruh talabasi
zilolaabdusattarova02@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada temperament bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotlar va temperament tiplarining o'ziga xos xususiyatlari haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *temperament, xolerik, sangvinik, flegmatik, melanxolik, nerv sistemasi tiplari, tarbiya. kuchli tip, kuchsiz tip,*

Shaxsning individual xususiyatlariga – temperament, xarakter va qobiliyatni kiritish mumkin.

Temperament – (lotinchadan "temperamentum" – aralashma) inson psixikasining individual jihatdan o'ziga xos, shaxs faoliyati va xulqining dinamik, ya'ni o'zgaruvchan va emotsional-hissiy tomonlarini xarakterlovchi xususiyatlar majmuidir. Shaxsning individual xususiyatlari uning tug'ma, biologik xususiyatlariga bog'liq. Chunki aslida bir tomondan ijtimoiy mavjudot bo'lsa,ikkinchi tomondan biologik – yaxlitlik, tug'ma sifatlarni o'z ichiga olgan individ hamdir. Temperament hayotiy voqealar va vaziyatlarni, jamiyatdagi ijtimoiy guruhlarni "yaxshi – yomon", "ahamiyatli – ahamiyatsiz" me'zonlari asosida ajratishga imkon berib, temperament odamning ijtimoiy obyektlarga nisbatan "sezgirligini" tarbiyalaydi, professional mahorat va kasb malakasining oshib borishiga yordam beradi. Temperament xuusiyatlari aslida – tug'ma hisoblansada , shaxsga bevosita aloqador va anglanadigan bo'lgani uchun ham ma'lum ma'noda dinamik ko'rinishda bo'ladi. Shu bois, har bir temperament xusuiyatlarini va uning shaxs tizimiga aloqasini bilish va shunga yarasha xulosalar chiqarish kerak.

Temperament haqida ta'limot ilk bora yunon tabibi Gippokrat (eramizdan avvalgi 460-356 yillarda) tomonidan yaratilgan bo'lib, uning ta'limotiga asosan "temperament" tushunchasi paydo bo'lgan va temperament turlarining nomlari shu kunga qadar saqlanib qolgan. Gippokrat fikricha inson organizmida 4xil suyuqlik mavjud: o't yoki safro (yunoncha "chole"), qon (lotincha sanguis yoki sanguinis), qora o't (yunoncha melas "qora", chole "o't"), balg'am (yunoncha "phlegma") kabilardan iboratdir. Uning mulohazasicha:

1. O'tning xususiyati – quruqlikdir, uning vazifasi tana a'zolarida quruqlikni saqlab turish yoki badanni quruq tutishdir.
2. Qonning xususiyati -issiqlikdir, uning vazifasi tanani isitib turishdir.
3. Qora o'tning xususiyatlari – namlikdir, uning vazifasi tanani namligini saqlab turishdir.

4. Balg‘amning (shilimshiq moddaning) xususiyatlari – sovuqlikdir, uning vazifasi tanani sovutib turishdan iboratdir.

Gippokrat ta’limotiga muvofiq har bir insonda shu to‘rt xil suyuqlik mavjud bo‘lib, uning bittasi ustuvorlik kasb etadi. Mazkur aralashma (lotincha temperamentum) lardan qaysi biri salmoqliroq bo‘lsa, shunga qarab insonlar temperament jihatdan farqlanadilar, ya’ni xolerikda sariq o‘t, sangvinikda qon, flegmatikda balg‘am, melonxolikda qora o‘t ustun bo’lishi ta’kidlanadi. Gippokratning to‘rt xil moddalar (suyuqliklar) aralashmasi, ya’ni temperament tushunchasi va uning tipologiyasi (sangvinik, xolerik, flegmatik, melanxolik) ramziy ma’noda hozirgi zamon psixologiyasida ham qo‘llanilib kelinmoqda.

Temperamentning fiziologik asoslariga ulkan o’z hissasini qo‘shgan olimlardan biri rus fiziologi I.P.Pavlov hisoblanadi. I.P.Pavlov temperament ham shartli reflector faoliyatining individual xususiyatlarini keltirib chiqaruvchi omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin, degan xulosa chiqaradi. I.P.Pavlov ta’limoti bo‘yicha, shartli reflekslar paydo bo‘lishining individual xususiyatlari mohiyatidandir. Unga ko‘ra quyidagi 3 ta xususiyatni ajratib ko‘rsatadi:

1) Qo‘zg‘alish va tormozlanish jarayonlarining kuchi;
2) Qo‘zg‘alish kuchi bilan tormozlanish kuchi o‘rtasidagi muvozanatlilik darajasi;
3) Qo‘zg‘alishning tormozlanish bilan almashinish tezligi yoki nerv jarayonlarining harakatchanligi.

I.P.Pavlov shartli reflector faoliyatining individual xususiyatlari bilan temperamentga aloqador nerv sistemasi xususiyatlarining o‘zaro qo‘shiluvini nerv sistemasining tipi deb nomlaydi va uni to‘rtta tipga ajratdi. Ular qo‘yidagilardan iborat.

1. Kuchli, muvozanatli, epchil (sangvinik);
2. Kuchli, muvozanatsiz, epchil (xolerik);
3. Kuchli, muvozanatli, sust (flegmatik);
4. Kuchli, muvozanatsiz, sust (melanxolik);

Yirik rus psixologlaridan biri B.M.Teplov va uning shogirdlari, maslakdoshlari I.P.Pavlovning tadqiqotlarini davom ettirib, inson nerv jarayonlari xususiyatlarining o‘ziga xos tomonlarini ochishga muvoffiq bo‘ldilar. Ular nerv-fiziologik jarayonlarning nozik qirralarini o‘zgarishlarga maxsus moslamalar yordami bilan o‘zgarishlarni qayd qilish hamda olingan natijalarni (omillarni) matematik statistika metodlari orqali hisoblashni tatbiq etdilar.

Temperamentga taalluqli Abu Ali Ibn Sino qarashlari ham juda qiziqarlidir. U temperamentga tabiiy va psixologik tushuntirish beradi. Ibn Sino ta’limoti Gippokrat ta’limotiga asoslangan bo‘lib, uning fikricha temoperament bir-biriga qarama-qarshi sifatlar munosabatida yuzaga keladigan xususiyatdir. Ulardan birining ustuvorligi temperament turini yuzaga keltirib, bunda organizmdagi 4 ta suyuqlikdan biri ustuvor

bo‘ladi. Ibn Sino fikrlari temperament haqidagi ta’limot tarixida o‘ziga xos ahamiyatga ega .

Temperamentning asosiy nazariyalari:

- Gumoral nazariya (Gippokrat, Galen, Lesgaft, Kant)
- Konstitutsiyaviy nazariya (E.Kretschmer, V.Sheldon)
- Psixologik nazariya (I.P.Pavlov va boshqalar)
- Temperamentlarning psixologik (factorial) nazariyasi (G.Eyzenk, R.Kattell va boshqalar)

Temperament tavsiflari turli olimlar orasida juda ko‘p farq qiladi va ehtimol, juda ko‘p sonli omillarni o‘z ichiga oladi. XVIII asr oxirida Kand, XX asr boshlarida Xeymans va 1960-yillarda G.Yu.Eyzenk taklif qilgan ko‘plab psixologlar temperamentning tarkibiy qisimlarini 2 guruhga bo‘ladilar: xulq-atvorning “faoliayti” va “emosionallik”. Ularning temperamentlar haqidagi nazariyalariga ilmiy va eksperimental asos keltirishga urinishlar qilingan .

Temperament tiplarining psixologik tavsifi quyidagi muhim xususiyatlar yordami bilan aniqlanishi haqida mashhur psixolog V.S.Merlin temperamentning psixologik tastig‘ini keltirib o‘tgan:

- Senzitivlik – tashqi ta’sirlarga ma’lum miqdordagi psixik javob berish kuchi;
- Reaktivlik – emotsional reaksiya kuchi, emotsionallik, ta’sirchanlik, taassurotga berilish;
- Faollik – tashqi olamga ta’sir etish;
- Reaktivlik va faollik munosabati;
- Ta’sirga javob timpi – psixik jarayonlar va ta’sirlar kechishi tezligi;
- Plastiklik – egiluvchanlik, beriluvchanlik;
- Rigidlik – interlik, xulq- atvor ikkiluvchanligi;
- Ekstravertlik – inson reaksiyasini tashqi ta’sirga bog’liqligi;
- Introvertlik – inson reaksiyasini ichki obrazlar, fikrlar o’tmish va kelajakka bog’liqligi;
- Emotsional qo‘zg‘aluvchanlik – emotsional jarayonlarning kechishi va tashqi ifodalanishi.

Temperament turlarining batafsil psixologik tavsifi quyidagilardan iborat:

Sangvinik – juda faol, qiziquvchan bo‘lib, atrofdagi narsalar, insonlar diqqatini tez jalb etadi. U imo-ishoralarni ko’p ishlatib, uning chehrasiga qarab kayfiyatini anglab olish qiyin emas. Juda sezgir bo‘lishiga qaramay, kuchsiz ta’sirni seza olmaydi, serg‘ayrat, ishchan, toliqmas. Faollik bilan reaktivlik munosabati muvozanatli bo‘ladi, intizomli, o‘zini tiya biladi va boshqara oladi. Ko‘nikma va malakalarni tez egallaydi, ko‘ngli ochiq, dilkash, muloqotga tez kerishadi, uning fantaziyasi yuksak darajada

rivojlangan, tashqi ta'sirlarga hozirjavob. Besabab xohalab kulish mumkin, arzimagan narsaga qattiq jahlini chiqarish ko'zatiladi. His tuyg'uga beriluvchan. Tartib intizomli. Ekstravert. Odamlar bilan juda tez kirishadi, yangi odamlar, vaziyat, holatga tez ko'nikadi. Yig'lab turib, kulib yuborish holatlari ko'zatiladi. Tez ishga kerishadi va tez sovishi mumkin. Bir yunalishda uzoq ishlay olmaydi. Va'da berib ba'zida bajara olmasligi ham mumkin.

Xolerik – sust senzitivlik xususiyatiga ega bo'lib, juda faol va reaktivdir. Ko'pincha reaktivligi faollikdan ustun kelib, u betoqatlik, serzardalik va giperaktivlikni kutilmaganda portlovchi, qiziqqon, betoqatlikni namoyon qiladi. Sangvinikka qaraganda qo'zg'aluvchan, lekin ko'proq regid, qiziqishlari, intilishlari barqaror, xatti-harakatlarda qat'iylik mavjud bo'lsa-da, biroq diqqatni bir joyga to'plashda qiynalad, nutq sur'ati tez. Eguluvchan emas, kuchli qat'iylik, diqqatning kuchishida qiyinchiliklar mavjud. Yuqori tezlikda psixik tempga ega. Ekstravert. Qat'iy tez, insonlarga nisbatan intiluvchan.

Flegmatik – senzitivligi sust, his-tuyg'usi kam o'zgaruvchan, shunga ko'ra bunday shaxsni kuldirish, jaxlini chiqarish, kayfiyatini buzish qiyin bo'lib, ko'ngilsiz hodisa xavf-xatar haqidagi xabarga xotirjamlik bilan munosabatda bo'ladi. Vazmin, kam harakat, imo-ishorasi, mimikasi ko'zga yaqqol tashlanmasada, lekin serg'ayrat, ishchan, faol, chidamli, matonatlidir. Uning nutq va harakat sur'ati sust. Diqqatini sekinlik bilan to'playdi, rigid ko'rinishda bo'lib, diqqatni ko'chirishi qiyin kechadi. Introvertlashgan, kam gap, ichimdagini top toifasidan bo'lib, yangilikni qabul qilishi murakkab va tashqi taassurotlarga sustlik bilan javob beruvchandir. Kuchsiz mimikaga ega. Harakatlari ifodasiz. Ishchan. Faollik reaktivlikdan ustuvor. Sabr- bardoshli, o'z-o'zini boshqara oladi. Yangi ish, vaziyatga sekin ko'nikadi. Ish boshlasa qat'iy va bir yo'nalishda ish qiladi.

Melanxolik – senzitivligi yuksak, tortinchoq, g'ayratsiz, arazchan, xafaqon, jimgina yig'laydi, kam kuladi, qat'iyligi va mustaqilligi zaif, tez toliqadi, ishchan emas. Diqqati tez chalg'iydi, his-tuyg'usi sust o'zgaruvchan. Rigid va introvert. Yuqori senzitivlik, yuqori tuyg'uga beriluvchanlik. Uyatchan, tez xafa bo'ladi. Mimika va jestlar yaxshi namoyon bo'lmaydi. Sust faollik. O'z-o'ziga ishonch yo'q, arzimagan narsalardan tushkunlikka tushadi. G'ayratsiz qatiy emas. Psixik tempi sust. Introvertlik xususiyatiga ega.

Aslida odamlarni to'rtta tip buyicha taqsimlash mumkin emasligi tushunarli. Temperamentning turli-tumanligi to'g'risidagi masala fanda hali batafsil hal qilingan emas. Temperamentning nerv-fiziologik mexanizmini ilmiy asosda tushuntirib bergan kishi I.P.Pavlov bo'ldi. U o'z umrining ko'p qismini oliy nerv sistemasi faoliyatini o'rganishga bag'ishladi. Uning tadqiqotlari natijasida odamdagi individual farqlar asosida qo'zg'alish va tormozlanish o'rtasidagi vazminlik yotishi aniqlanadi. Nerv sistemasi kuchi tipning eng muhim ko'rsatkichdir. Nerv faoliyatining tipi

organizmning tabiiy xususiyatidir. U nasliydir, lekin butunlay o‘zgarmas hisoblanmaydi, u rivojlanishda va ma’lum darajada atrofdagi sharoit, muhit ta’siri tufayli o‘zgaradi.

Temperament tiplari xususiyatlarini mumkin qadar o‘quvchilar tarbiyasi va kasb tanlash jarayonida ham hisobga olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O.U.Avlayev, Sh.R.Samarova, S.R.Mirzayeva “Psixologiya nazariyasi va tarixi”. Darslik- Toshkent: “Yangi chirchiq book”,2022.

2. F.I.Xaydarova, N.I.Xalilova “Umumiy psixologiya”, darslik-Toshkent, “Innovatsiya-Ziyo”-2019.

3. https://search.app/?link=https%3A%2F%2Farxiv.uz%2Fuz%2Fdocuments%2Fslaydlar%2Fpsixologiya%2Ftemperament-11&utm_campaign=aga&utm_source=agsadl1%2Csh%2Fx%2Fgs%2Fm2%2F4

TA'LIM VA BILIMLARNI O'ZLASHTIRISHNI BOSHQARISH MUAMMOLARI HAMDA IMKONIYATLARI.

Iskandarova Ruxshona Sherali qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs 23/2-guruh talabasi
ruxshonaiskandarova862@gmail.com

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li
CHDPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Аннотация: *Эффективное управление системой образования стало основным фактором социально-экономического развития в современное время. В данной статье анализируются основные проблемы в процессе управления образованием и приобретением знаний (нехватка ресурсов, неравномерное применение цифровых технологий, нехватка квалифицированных кадров) и возможности их устранения (искусственный интеллект, платформы дистанционного обучения, инновационные педагогические методы). В исследовании на основе метода сравнительного анализа изучена научная литература, статистические данные и международный опыт. Результаты подчеркивают сложность образовательных проблем и важность технологических инноваций, политических реформ и международного сотрудничества как их решения. Завершается статья практическими рекомендациями, направленными на совершенствование управления образованием.*

Ключевые слова: *менеджмент образования, приобретение знаний, цифровые технологии, педагогические инновации, управление ресурсами, образовательное неравенство, политические реформы.*

Abstract: *Effective management of the educational system has become the main factor of socio-economic development in modern times. This article analyzes the main problems in the process of education management and knowledge acquisition (lack of resources, uneven application of digital technologies, lack of qualified personnel) and the possibilities of their elimination (artificial intelligence, distance learning platforms, innovative pedagogical methods). In the research, scientific literature, statistical data and international experiences were studied based on the method of comparative analysis. The results highlight the complexity of educational problems and the importance of technological innovations, political reforms, and international cooperation as solutions to them. The article ends with practical recommendations aimed at improving educational management.*

Key words: *educational management, knowledge acquisition, digital technologies, pedagogical innovations, resource management, educational inequality, political reforms.*

Kirish

Ta’lim-inson kapitalini shakllantiruvchi va jamiyat taraqqiyotini ta’minlovchi asosiy tizimdir. Biroq, global miqyosda ta’limni boshqarishda uchraydigan muammolar (masalan, qishloq va shahar maktablari o‘rtasidagi resurslar tafovuti, o‘qituvchilarning malaka darajasining pasligi, eskirgan o‘quv dasturlari) samaradorlikni keskin pasaytirmoqda. Ayni paytda, texnologiyalar rivoji va yangicha pedagogik yondashuvlar bu muammolarni bartaraf qilish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Maqolaning maqsadi-ta’lim boshqaruvi sohasidagi mavjud to‘siqlarni aniqlash va ularni raqamli innovatsiyalar, global tajribalar va siyosiy qarorlar orqali hal etish yo‘llarini ko‘rsatishdir.

Har qanday mamlakatning kuchi uning, fuqarolarining ma’naviy yetukligi, intellektual salohiyatga egaligi bilan belgilanadi. Fuqarolarning ma’naviy etukligi, intellektual salohiyati esa ta’lim tizimining mazmuni, shaxsning har tomonlama shakllanishi uchun xizmat qiluvchi moddiy va ma’naviy shart-sharoitlarning mavjudligi, jamiyatda qaror topgan ijtimoiy sog‘lom muhit darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, aholining etnopsixologik xususiyatlari, axloqiy qarashlari va hayotiy e’tiqodlari asosida shakllantiriladi.

Ta’lim va tarbiya har qanday jamiyatning ajralmas tarkibiy qismi, madaniyatining ko‘rsatkichi va taraqqiyotining asosidir. U ijtimoiy tajriba, ma’naviy-axloqiy va madaniy an’analarning birligini va vorisiyligini hamda jamiyat rivojini ta’minlaydi. Ushbu dastur ta’lim va tarbiyani boshqarishning zamonaviy tizimi va uni boshqarishning asosiy tamoyillari, xususiyatlari Maktabgacha ta’lim tomonidan maktabgacha ta’limni boshqarishning maqsadi, vazifalari, maktabgacha ta’lim va tarbiyani boshqarishning vazifasi, boshqarish usullari, shakllari, tamoyillari, qonuniyatlari shuningdek, turli tipdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarini tashkil etishning prinsiplari va unga ilmiy-nazariy yondashuviga etibor qaratiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Shu nuqtai nazardan oliy ta’lim muassasalari rahbarlarida mediakompetentlikni rivojlantirish masalasini nazariy asoslarini o‘rganib amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarblik kasb etadi. Ta’lim menejmentining paydo bo‘lishi va rivojlanish bosqichiga bir nazar tashlasak qadim tarixga egadir, ammo boshqaruv nazariyasi faqat 20-asr boshlarida rivojlana boshladi. “Management” inglizcha so‘zdan olinga bo‘lib o‘zbek tilida boshqaruvni tashkil qilish, rahbarlik qilish ma’nosida tarjima qilinadi. Umumiy rejada menejment boshqaruvni bildiradi, ya’ni u yoki bu faoliyat turini (tashkil etishni

va rahbarlik qilishni) iqtisodiy, moliyani va boshqa inson hayotidagi ishbilarmonlik sohasini tashkil qilish va boshqarishni bildiradi.

Amerika Qo'shma Shtatlarda 20-asrning boshlarida ilmiy boshqaruv maktablari evolyutsiyasi boshlangan qulay sharoitlar yuzaga keldi. Demokratik mamlakatda ulkan mehnat bozori paydo bo'ldi. Ta'limning mavjudligi ko'plab aqlli odamlarga fazilatlarini namoyon etishga yordam berdi. Rahbarlikning yangi usullari talab qilindi. 1911 yilda Frederik Teylorning "Printsiplar" kitobi, Bu yangi fan - etakchilik sohasida tadqiqotlar uchun asos yaratdi. Guruh ta'sirining odamlarning mehnatga bo'lgan munosabatini o'zgartirishi mumkinligini isbotladi. Menejer turli sohalar bo'yicha bilimlarga ega bo'lishi va amalda tasdiqlangan usullarni qo'llashi kerak. Maktab yirik sanoat ishlab chiqarishida hamma joyda paydo bo'ladigan bir qator muhim boshqaruv muammolarini hal qildi.

Menejmentda eng asosiy vazifa - bu odamlar bilan ishlashdir. Menejment haqidagi keltirilgan tavsiflar shundan dalolat beradiki, u boshqaruv ma'nosini bildira turib, ma'muriy buyruqbozlik iqtisodi boshqaruvdan tubdan farq qiladi. Bu farqlar quyidagicha: Birinchi farq - bu bozor iqtisodiyotiga taalluqli bo'lib, ma'muriy buyruqbozlik xo'jalikni reja asosida olib borish tizimi emasdir. Ikkinchi farq - birinchi farqdan kelib chiqadiki, ya'ni taraqqiy topgan davlatlarda menejment iqtisodiy boshqaruv usuli hisoblanadi. Uchinchi farq - menejmentni sotsialistik tizim boshqaruvidan farqini oxirgi to'rtta tavsifni birlashtirish asosida aniqlash mumkin. Uni "menejment - bu samarali boshqaruv fani va san'ati"dir deyish mumkin. Bunday boshqaruv bu kabi mehnat bilan shug'ullanuvchilarning yuqori malakasi, ya'ni menejerlar hisobiga, ularning bilimdonligi, faol ijodiy ishi, tashabbuskorligi, fikr yuritishining egiluvchanligi, taktik va strategik masalalarni echishdagi qobiliyati, odamlar bilan bevosita ishlay olishi hisobiga amalga oshadi. Oksford izohli lug'atida menejment tavsifi quyidagi oddiy so'z bilan ifodalangan. Unda "Menejment - bu ma'muriy ishni bajarishdagi alohida qobiliyat va bilimdonlikdir", - deyilgan.

TADQIQOT NATIJALARI

Hozirgi davrda menejment - boshqaruviga qo'yiladigan turli talablarni, ya'ni ish usuliga, ishni olib bora olish qobiliyatiga, odamlar harakatini birgalikdagi faoliyatda to'g'ri yo'naltirish san'ati va fanga qo'yiladigan talablarni qattiq ma'muriy talabsiz belgilangan maqsadning bajarilishini o'zida aks ettiradi. Yuqoridagi sifatlarga qo'shimcha qilib, hozirgi zamon menejmenti taraqqiy topgan davlatlardagi 2 ta tavsifini ham keltirish o'rinlidir: 1-Menejerlik korpusining faoliyatini iste'molchi talabiga mos keladigan yuqori sifatli mahsulot olishga yo'naltirilganligi (menejmentda marketing yondashuvi). 2-Menejer ishini tashkilot jamoa a'zolarining faravonligini oshirishga yo'naltirilganligi (boshqaruv faoliyatini insonparvarligi). Pirovard natijada "Menejment" termini yana bitta, aniqrog'i ikkita keng tarqalgan ma'noga ega. U ko'proq to'plash ma'nosida, barcha tashkilot menejerlar jamoasini yoki oliy menejerlar

korpusini belgilashda ishlatiladi. Bu kabi ma’nolarda “Menejer” so‘zi odatda 2 xil faoliyatni: boshqaruvchilar (menejerlar) va ishlab chiqaruvchilar (ishchilar) orasida ma’lum qarama-qarshilik ko‘zda tutilganda qo‘llaniladi.

Ta’limni boshqarish qonuniyatlari boshqaruv jarayonida turli elementlar va hodisalarning ob’ektiv ravishda mavjud bo‘lgan, takrorlanuvchi o‘zaro aloqalarini aks ettiradi. Ular umumiy va xususiyga bo‘linadi. Umumiy qonuniyatlar boshqaruvning barcha tizimlariga xos bo‘lsa, xususiylari ayrim ta’lim tashkilotlari va muassasalarining amal qilishi bilan bog‘liq. Quyidagilarni boshqaruvning umumiy qonuniyatlari sirasiga kiritish mumkin: ustuvor samaradorlik va ongli rejali boshqarish; boshqaradigan va boshqariladigan tizimlarning, boshqarish sub’ekti va ob’ektining o‘zaro munosabati, boshqaruvda mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi jarayonlarini kuchaytirish. Ushbu qonuniyatlarni ko‘rib chiqamiz.

Ta’limni ongli boshqarishning ustuvor samaradorligi qonuniydir, chunki unda kechayotgan jarayonlarni rejali boshqarish tizimi amalda ushbu jarayonlarni beixtiyor tartibga soladigan boshqarish tizimlaridan samaraliroqdir. Hozirgi ta’limda boshqarishning barcha darajalarida dasturiy-maqsadli yondashuv, tizimli yondashuv va tahlil keng qo‘llanilayotganligi buning dalilidir. Boshqaradigan va boshqariladigan tizimlar, boshqarish sub’ekti va ob’ektining o‘zaro munosabati qonuniyat ekanligi boshqaruv sohasining boshqaruv ob’ekti talablariga muvofiqligini bildiradi. Chunonchi, iqtisodiyotni rivojlantirishda 90-yillarning o‘rtalaridan ko‘zga tashlangan siljishlar mamlakatimizda butun boshqaruv apparatini muayyan o‘zgartirishni talab qildi, bu hol 1997 yildan boshlangan ta’lim va kadrlar tayyorlashdagi islohotlar majmuida o‘z ifodasini topdi. Natijada ta’lim va uni boshqarish tizimi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy o‘zgarishlar, fan-texnika taraqqiyoti talablariga mos tushgan holda barqaror rivojlanish tamoyilini kasb etdi. Boshqaruvda mehnat taqsimoti va kooperatsiyalash jarayonlarining kuchayishini ham ta’limni boshqarishning umumiy qonuniyatlariga kiritish mumkin. Qonuniyat, birinchidan, boshqaruvda mehnatning bundan keyin ham gorizontal va vertikal taqsimotini aks ettiradi, bu hol boshqaruvning rivojlanganligi, boshqariladigan tizimlar ko‘lami kengayganligi, yangi funksiyalar va faoliyat turlari paydo bo‘lganligi bilan bog’liqdir. Ikkinchidan, mehnat taqsimoti uning muvofiqlashtirilishini, ya’ni boshqaruv mehnatini kooperatsiyalashda o‘z ifodasini topadigan boshqaruv sub’ektlari ishi muvofiqlashtirilishini taqozo qiladi.

Munozara

Agar umumiy qonuniyatlar umuman boshqaruvga xos bo‘lsa, xususiy qonuniyatlar boshqaruvning ayrim tomonlari va tizimlari uchun xosdir. Quyidagilarni xususiy qonuniyatlar sirasiga kiritish mumkin: boshqaruv funksiyalarining o‘zgarishi, boshqaruv bosqichlari sonining maqbullashtirilishi, boshqaruv funksiyalarining jamlanishi va nazoratning keng tarqalish qonuniyati kabilar. Ta’limni boshqarish funksiyalarining o‘zgarish qonuniyatlari boshqaruvning turli ierarxik darajalarida bir

funksiyaning yuksalishi, boshqasining pasayishini bildiradi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi darajasida asosan ta’lim mazmunini qamrab olgan strategik vazifalar (o‘quv rejalari, dasturlari, davlat ta’lim standartlari, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar va boshqalar) hal qilinsa, ta’lim muassasasi darajasida ko‘proq umumiy o‘rta ta’lim maqsadlarini amalga oshirish bilan bog‘liq taktik masalalar hal etiladi.

Boshqaruv bosqichlari sonini maqbullashtirish qonuniyatlari boshqaruvning ortiqcha bo‘g‘inlarini bartaraf etishni taqozo qiladi, bu hol uning moslashuvchanligi va tezkorligini kuchaytiradi. Ta’limni boshqarish funksiyalarini jamlash shundan iboratki, har bir boshqaruv bosqichi funksiyalarni ko‘proq jamlashga, ya’ni boshqaruv xodimlari sonini ko‘paytirishga intiladi. Barcha mamlakatlarda byurokratik apparat soni oshib borayotgani haqida ma’lumotlar bu qonuniyatni yaqqol namoyish etadi. Nazoratning yoyilganlik qonuniyati qo‘l ostidagi xodimlar soni bilan boshqaruv xodimi tomonidan ularning faoliyatiga samarali rahbarlik qilish va ishlarini nazorat qilish imkoniyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aks ettiradi. Ta’limni boshqarishning (ham umumiy, ham xususiy) qonuniyatlari ob’ektiv xususiyatga ega bo‘lib, kishilar faoliyatini boshqarish jarayonida amalga oshiriladi.

Ta’limni boshqarish tamoyillarini shakllantirishda boshqaruv qonuniyatlari to‘liq hisobga olinishi kerak. Ta’limni boshqarish tamoyillari - bu boshqaruv tizimi, tuzilmasi, boshqaruvni tashkil etishning asosiy talablarini belgilab beruvchi qoidalar demakdir. Boshqaruv tamoyillari ham, qonuniyatlar kabi, umumiy va xususiyga bo‘linadi. Ta’limni boshqarishning umumiy tamoyillari universal tabiatga ega bo‘lib, boshqaruvning barcha sohalariga ta’sir ko‘rsatadi. Quyidagilarni ta’limni boshqarishning umumiy tamoyillari sirasiga kiritish mumkin: aniq maqsadga yo‘naltirilganlik, rejalilik, bilimdonlik, intizomlilik, rag‘batlantirish, ierarxiklik (pog‘onalilik). Aniq maqsadga yo‘naltirilganlik tamoyili dasturiy-maqsadli boshqaruvning mohiyati bilan belgilangan bo‘lib, har bir ta’limni boshqarish organi va uning har bir bo‘linmasi oldiga maqsadlar aniq qo‘yilishini ko‘zda tutadi. Bunda maqsad haqiqatan ham erishish mumkin bo‘lgan va iloji boricha aniq-ravshan belgilangan bo‘lishi kerakki, bu ish aqlga muvofiq bo‘lishini ta’minlaydi, xodimlar sa’y-harakatini uning ijrosiga safarbar etadi. Aniq maqsadga yo‘naltirilganlik tamoyili qo‘yilgan maqsadlargina emas, balki ana shu maqsadlarning zarur resurslar bilan nisbati darajasini aniqlashni ham nazarda tutadi. Bunda maqsadlarni ularga erishish uchun zarur bo‘lgan asosiy resurslar bilan bog‘lashni ta’minlashgina emas, balki diqqat-e’tiborni maqsadlarga erishishga xalaqit berayotgan eng zaif bo‘g‘inga qaratish ham kerak bo‘ladi.

Ta’limni rejali boshqarish tamoyili ham dasturiy-maqsadli boshqarish bilan bog‘liq bo‘lib, harakat dasturini tuzish va uni amalga oshirishni ko‘zda tutadi. Rejalilik ish sharoitini normallashtirish va uni ijrochilar o‘rtasida taqsimlashda ijrochilar xatti-harakatlarini muvofiqlashtirish va ularga yo‘l-yo‘riq berishda, shuningdek har bir

ishning va umuman dasturning bajarilishini hisobga olish va nazorat qilishni tashkil etishda namoyon bo‘ladi. Ushbu tamoyilning amalda bajarilishi butun boshqaruv tizimi reja asosida tashkil etilishiga olib keladi.

Ta’limdagi resurslar muammolari texnologik yechimlar bilan bartaraf etilishi mumkin. Masalan, “One Laptop per Child” loyihasi Latviya maktablarida internetga kirishni 90%ga oshirgan. Shunga o‘xshash, O‘zbekistonda “ZiyoNET” platformasini kengaytirish qishloq hududlaridagi talabalar uchun imkoniyatlarni tenglashtirishi mumkin. Biroq, texnologiyalarni joriy qilishda pedagogik kadrlarning malakasi asosiy shart bo‘lib qolmoqda. Buning uchun davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash dasturlari (grantlar, xorijiy stajirovkalar) samarali bo‘lishi ko‘rsatilgan.

XULOSA

Bilimdonlik tamoyili menejerning boshqaruv ob’ektini bilishini, hech bo‘lmaganda, qarorlar qabul qilishda mutaxassislarning foydali maslahatlarini qabul qilishga qodirligini anglatadi. Bilimdonlik tamoyili mehnatning funksiyalar bo‘yicha gorizontal taqsimlanishi bilan bog‘liq. Boshqaruvning har qanday tizimida har qanday darajada mavjud bo‘lishi kerak bo‘lgan intizom boshqaruvning ajralmas tamoyili hisoblanadi. Intizom rahbar ko‘rsatmalarining, lavozim vazifalarining, yo‘riqnomalarning, buyruqlarning va boshqa direktiv hujjatlarning shubhasiz bajarilishini ko‘zda tutadi. Intizom darajasi ko‘p jihatdan boshqaruv madaniyatini belgilaydi.

Ta’limni boshqarishdagi muammolar ko‘p qirrali bo‘lsa-da, zamonaviy texnologiyalar va global hamkorlik ularni engish imkoniyatlarini yaratadi. O‘zbekiston uchun muhim qadamlar-raqamlashtirishni jadallashtirish, o‘qituvchilarning malakasini oshirishga qaratilgan loyihalarni kengaytirish va xalqaro tajribalarni mahalliylashtirishdir. Kelajakda ta’lim siyosatini faqat qisqa muddatli emas, balki uzoq muddatli strategiyalar asosida shakllantirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Babayeva Dono Razzaqovna, Abdullayeva Masuda Abdubannaevna, Jumasheva Gulnara Xamidullaevna. Maktabgacha ta’limni boshqarishning ilmiy asoslari.O‘quv qo‘llanma. Toshkent.2020.-B.75.

2. Н.Ф.Ткач. Стратегическое управление в образовании: Учебное пособие для управленческих кадров / Н.Ф. Ткач, С.В. Шишов - Мурманск; Хельсинки: НИЦ "Пазори", 2000.

3. И.Н. Герчикова. Менежмент: Учебник. – 4-йе изд., перераб. и доп. –М.: ЙунитиДана, 2009.

4. В.П. Симонов. Педагогический менеджмент: Ноу-хау в образовании: учебное пособие / В.П. Симонов. - М., Высшее образование, 2007. - 357 с.

5. Ю.В.Полякова. Корпоративная культура как инструмент повышения эффективности деятельности организации [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.msnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66548.doc.htm

6. О.С.Виханский, А.И. Наумов Менежмент: Учебник для вузов по эконб. спес. и направл. – Трете изде. – М.: Гардарика, 2008. –С.214.

7. Менеджмент средней и высшей школы: 100 новых понятий: Сравнительный словарь на русском и немецком языке / Авторы-издатели: О. Грауман, Р.В. Кек, М.Н. Певзнер, А.Г. Ширин. - Хильдесхайм, Германия, 2004.

8. Э.Ф. Зеер, Модернизация профессионального образования: компетентностный подход / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. - М.: МПСИ, 2005.-216 с.

9. M. Sharifxo‘jaev., Q.Abdullaev. Menejment. Daslik. - T.: O‘qituvchi, 2001.-B.43.

10. Л.В.Пергудов, М.Х.Саидов. Менежмент экономика вищего образования. - Т.: Молия, 2001.-B.65.

STRESS HOLATI DIAGNOSTIKASI VA UNING TURLARI

Abdakimova Mamlakat Abdusamad qizi
CHDPU, Amaliy Psixologiya 23/1-guruh talabasi.
mamlakatabdakimova613@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada stressga sabab bo'ladigan omillar, stress alomatlari, stress va uning turlari haqida ma'lumot birilgan. Ushbu maqola o'quvchi va pedagoglarning hayotiy va psixologik bilim- ko'nikmalarini oshirish mexanizimlarini yaratish doirasida ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar*: Stress, depressiya, zo'riqish, turtki, salbiy- ijobiy, reaksiya.*

Stress (inglizcha: stress — "bosim", "kuchlanish", "tanglik") — odam va hayvonlarda kuchli ta'sirotlar natijasida sodir bo'ladigan o'ta hayajonlanish, asabiylik holati. Stress — bu gomeostazni buzish bilan tahdid qiluvchi turli ekstremal omillar ta'sirida yuzaga keladigan tananing o'ziga xos bo'lmagan reaktsiyasi va asab va endokrin tizimlar faoliyatida stereotipik o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. Organizmda har xil ta'sirotlarga nisbatan rivojlanadigan nomaxsus neyrogormonal reaksiya. "stress" terminini kanadalik patolog G. Selye ta'riflab, tibbiyotga kiritgan (1936). Olim stress holatiga olib keluvchi omilni stressorlar deb, ular ta'sirida organizmda ro'y beradigan o'zgarishlarni moslashish (adaptatsiya) sindromi deb atadi.

Stress- inson organizmining haddan tashqari zo'riqish, salbiy emotsiyalar yoki oddiygina zerikishga bo'lgan javob reaksiyasidir. Stressning paydo bo'lish mexanizimlari batafsil o'rganilib chiqilgan va juda murakkabdir: ular bizning gormonal, asab va qon tomir tizimlarimiz bilan bog'liqdir.Stress chog'ida inson organizmi yechim izlashga undaydigan adrenalin gormoni ishlab chiqaradi.Kichik miqdordagi stress hamma uchun kerak chunki bu kishini fikirlashga, muammodan chiqish yo'lini topishga undaydi. Boshqa tomondan agar stress juda ko'p bo'lsa, tana zaiflashadi, holsizlanadi, kuchsizlanadi va muammolarni hal qilish qobiliyatini yo'qatadi. Ushbu muammoga bir qancha ilmiy tadqiqotlar bag'ishlangan. Shuni takidlash kerakki, og'ir stresslar sog'liqqa ta'sir qiladi. Stress immunitetni pasaytiradi va ko'plab kasalliklarga sabab bo'ladi (yurak- qon tomir, oshqozon-ichak, asab tizimi) kabi kasalliklar.

Amaliy nuqtai nazardan stress nima?

- Doimiy bezovtalik, tushkun holatda yurish, ba'zida bu holatlar hech qanday sabablarsiz yuzaga keladi.
- Yomon, notinch uyqu.
- Depressiya, jismoniy zaiflik, bosh og'rig'I, charchoq, biror narsa qilish yoqmasligi.

- Diqqatni kamayishi, bu o‘qish yoki ishlashni murakkablashtiradi. Xotiraning pasayishi ha fikirlash jarayonining sekinlashishi.
- Dam olish, ish va muammolarni bir chetga so‘rib qo‘ya olmaslik.
- Ishtahaning pasayishi ammo aksincha oziq-ovqatni ortiqcha yeb yuborish.
- Ko‘pincha asabiy odatlar rivojlanadi; tirnoqlarni tishlaydi, lablarni tishlaydi.
- Doimiy paydo bo‘ladigan yig‘lash, ko‘z yosh to‘kish, xafagarchilik, o‘z-o‘ziga achinish, umidsizlik hissi.
- Agar siz stress holatda bo‘lsangiz, bu bir narsa demakdir, sizning organizmingiz qandaydir tashqi ta’sirga javob reaksiyasini qaytardi. Ba’zi holatlarda “stress” ning ta’rifi qo‘zg‘atuvchining o‘ziga tegishlidir. Masalan: jismoniy – bu kuchli sovuq yoki chidab bo‘lmaydigan issiqlik atmosfera bosimining pasayishi yoki oshishi. Stressning kimyoviy, ruhiy, biologik turlari aniqlangan.
- Kimyoviy stress tushunchasi ostida barcha toksik moddalarning ta’siri tushuniladi.
- Ruhiy stress o‘ta salbiy yoki ijobiy his- tuyg‘ular natijasi bo‘lishi mumkin.
- Jarohatlar, virusli kasalliklar, mushaklarning ortiqcha yuklanishi – biologic stressdir.

Natijasiga ko‘ra psixologiyada quyidagi turdagi stresslar ajratiladi:

- Eustresslar (foydali stresslar). Muvaffaqiyatli yashash uchun har birimiz stressning biroz miqdoriga muhtojmiz. Bu bizning rivojlanishimizning asosiy omili. Bu uyqudan uyg‘onish kabidir. Ertalab ishlashga borish uchun avvalo yotoqdan turish va uyg‘onishingiz kerak. Ish faolligiga erishish uchun sizga turtki – kichik dozada adrenalin kerak. Eustress aynan shu vazifalarni bajaradi.
- Distresslar (zararli stresslar). Keskin zo‘riqishlarda yuzaga keladi. Subyektiv – bezovtalik va aybdorlik hissi, tez charchash, hatti- harakatlardagi yomon so‘zlashuv, janchal chiqarish ehtimoli. Fiziologik- qon bosimining ko‘tarilishi, yarali kasalliklarning paydo bo‘lishi. Kognitiv- oldiga qo‘ygan masalalarni yecha olmaslik, tarqoqlik. Ijtimoiy- dars va ish qoldirishlar, mehnat unumining pasayishi.

Stressning sababi aslida insonni ta’sirlaydigan, bezovta qiladigan har qanday narsa bo‘lishi mumkin. Misol uchun, (ish joyini o‘zgartirish, qarindoshining o‘limi).

Stress va depressiya ayol va erkaklarda taxminan teng darajada uchrashi mumkin. Klinik ko‘zatuvlar shuni ko‘rsatadiki kichik stresslar tanaga zararli emas, hatto foydali. Ular odamni hozirgi ahvoldan chiqish yo‘lini topish uchun rag‘batlantiradilar. Stress og‘irroq, uzoq muddatli shakilga o‘tmasligi uchun har birimiz o‘zimizni tarbiyalashimiz , irodanizni rivojlantirishimiz kerak. Ko‘p odamlar stressga qarshi antidepressantlar, spirtli ichimliklar yordamida ko‘rashishga odatlanishgan. Biroq bunday yo‘lni tanlash ularga o‘rganib qolish va mutahasis

yordamisiz ulardan voz kecha olmaslikka olib keladi. Stressga o‘zoq vaqt ta’sir qilish, depressive kasalliklarni rivojlantiradi. Stressning tanaga ta’siri juda zararli deb hisoblanadi. Nima uchun? Haqiqat shundaki, tananing bunday reaksiyasi juda qadimgi tosh asrida ham bizning ota- bobolarimiz yovvoyi hayvonlarni ovlab, hayotlarini saqlab qolishgan. Favqulotda vaziyatda gormonlar qon oqimiga tushadi va bu zarur bo‘lgan joyda energiya oqimini ta’minlaydi- shuning uchun ota – bobolarimiz hayvonni o‘ldirishga yoki undan qochib, hayotlarini saqlab qolishgan. Stress tufayli tananing barcha zaxiralari va insonning barcha imkoniyatlari Keskin o‘sib boradi, ammo ma’lum bir vaqt oralig‘ida shu holatda bo‘ladi.

Hech kuzatganmisiz stress holatidagi inson aql bovar qilmaydigan xatti-harakatlarni amalga oshiradi. Masalan: itdan qochib bir necha metrli to‘siq ustidan sakragan bola. Ushbu misollar stressning favqulotda vaziyatlardagi ijobiy tomonlari hisoblanadi. Bu yunalishdagi stresslar qisqa muddatli bo‘ladi. Ammo o‘zoq muddatli stress holatida aksincha holatni ko‘zatishimiz mumkin. Surunkali stress insonga doimiy , jismoniy va ma’naviy ta’sir ko‘rsatadi (uzoq muddatli ish qidirish, doimiy muvaffaqiyatsizliklar, munosabatlarni aniqlash). Stress bizga har xil yo‘llar bilan ta’sir qiladi,ularning barchasi salbiy (aslida boshqa tomondan qaralganda yaxshigina motivator bo‘lib hizmat qilish mumkin va qiziqarli narsalarni ushlab turishi mumkin).

Stressni yo‘qotadigan odatlarni rivojlantirish: ba’zi metodlar stressli vaziyatda bo‘lganingizda foydalanish uchun kamroq qulay. Ammo ularni muntazam ravishda amaliyotda qo‘llasangiz , ular stressni kamroq reaksiyaga olib, stressni tez va oson tarzda qaytrib olishga qodir bo‘lgan holda stressni boshqarishga yordam birishi mumkin. Jismoniy mashqlar yoki muntazam mulohaza yuritish kabi uzoq muddatli sog‘lom odatlar, agar si ularni turmushingizning muntazam bir qismiga aylantirsangiz stresslarga qarshi turishga yordam birishi mumkin. Ya’na bir stressni yengish usullaridan biri rasm chizish, neyrografika bilan shug‘ullanish hisoblanadi. Rasim chizish sizning o‘z ijodingizdan zavq olishga, stressni yengillashtirishga yordam biradigan ajoyib usullarda biridir va bu sa’natkorlar uchun nafaqat faoliyatdir. Tasvirlash va bo‘yash stressni samarali ravishda yechishga yordam birishligi isbotlangan, shuning uchun qalam va dodelni qo‘lga oling.))

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Petrovskiy A.B tahriri ostida:” Psixologiya”. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1979.
2. Platanov K.K, “Qiziqonli psixologiya”. Toshkent, “O‘qituvchi’’, 1971.
3. Uz.wikipedia.org/wiki/Stress

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

METHODOLOGY OF FORMING SOCIAL-ENVIRONMENTAL THINKING OF CLASS III STUDENTS IN EXERCISES OUTSIDE THE CLASSROOM

Dustov Sunatullo Raxmanovich
Termiz State Pedagogical Institute
Independent researcher of the "Methodology of Primary Education" department

Abstract: *This article is devoted to the study of the importance of extracurricular activities in the formation of the socio-ecological thinking of third-grade students. The research examines children's attitude to the environment, ways to develop environmental knowledge and skills. In order to increase the impact of extracurricular activities on students' thinking, it is recommended to use games, practical exercises and methods of communication with nature. Methodological recommendations based on practical experiences are presented in the article.*

Key words: *socio-ecological thinking, extracurricular activities, environmental education, practical activities, student development*

Introduction: Today's environmental problems are urgent at the global level, and their solution depends not only on political decisions, but also on the attitude and responsibility of each person to the environment. Therefore, educating the young generation in the spirit of environmental literacy and social responsibility is not only the goal of school education, but also the general goal of society. Especially for elementary school students, this period is crucial, because at this age their personality, outlook and habits begin to form. From this point of view, it is possible to achieve more effective results by developing environmental education in educational institutions, by enriching the teaching process with activities outside the classroom. In the process of primary education, school lessons are usually not enough to form children's ecological outlook. Extracurricular activities help students to come into direct contact with the environment, apply the learned knowledge and understand real-life problems. For example, activities such as planting trees, recycling waste, or conducting observations in the heart of nature form environmental culture in students and develop a certain sense of social responsibility in them. If we take into account the age-specific features of third-grade students, they acquire knowledge mainly through practical activities and games.[8] Therefore, interesting games, creative projects and team tasks covering environmental topics can be effective in extracurricular activities. In addition, such activities serve not only to provide knowledge, but also to develop the social skills of students. They learn to work in a team, help each other and realize a responsible approach to protecting the environment. To enrich the educational process, it is appropriate to use environmental education programs in various forms. With the help

[8]Piaget, J. (1972). *The Psychology of the Child.* New York: Basic Books

of interactive methods, multimedia tools and modern technologies, extracurricular activities become more interesting and effective. At the same time, studying the natural environment not only expands students' knowledge, but also increases their respect and love for nature. This article is dedicated to the study and proposal of the methodology of extracurricular activities conducted with students of the III grade in order to organize this process more effectively.

Research methodology

In this study, a mixed research method was used to determine the effectiveness of extracurricular activities in forming the socio-ecological thinking of third-grade students. Qualitative and quantitative methods were used in the research to ensure objectivity and reliability of the obtained data. Below are the main aspects of the research methodology:

1. Research object and participants. III grade students of general education schools were selected as the research object. A total of 60 students took part in the research, they were divided into two groups, studied in experimental and control groups. Students of the experimental group were given extracurricular environmental activities, while the control group only participated in the study of environmental topics during traditional classes.

2. Research methods. The following methods were used during the research:

- Experimental method: special extracurricular environmental activities were organized with the experimental group, including observations in the heart of nature, practical activities, environmental games and project work.
- Questionnaire and tests: Questionnaires and tests were conducted at the initial and final stages of the study to assess the level of students' environmental knowledge and skills.
- Observation method: During the lessons, students' activities and attitudes to environmental issues were observed, and qualitative aspects were analyzed.
- Comparison and analysis method: The results of the experimental and control groups were compared and the effect of extracurricular activities was analyzed.

3. Research stages.

The research was carried out in the following stages:

1. Preparatory stage: The purpose and tasks of the research were defined, participants were selected and preliminary questionnaires were conducted. 2.
2. Practical stage: Environmental training was organized with the experimental group. The training was held once a week for 3 months. Practical work, ecological games and nature study activities were included in each training session.
3. Analysis and evaluation stage: At the end of the study, the results of the questionnaire and test were analyzed, and changes in the level of environmental thinking of students were noted.

Literature analysis

Research on ecological education shows that it is important to use different methods and forms of education in the formation of children's ecological awareness. According to Piaget's theory of cognitive development, third-grade students are at the stage of concrete operations, and practical activities based on real life are the most effective for them. Research confirms that children's environmental responsibilities increase as the opportunity to communicate directly with nature increases (Piaget, 1972) [1].

In Vygotsky's theory of social development, it is emphasized that the child's interaction with the teacher and peers plays an important role in the learning process. Giving students the opportunity to discuss and solve environmental issues as a team through extracurricular activities develops responsibility and solidarity in them.

The analysis of the literature shows that environmental education should not be limited to the teaching of theoretical knowledge, but should be strengthened through practical activities. According to Dewey's theory of experiential learning, children effectively acquire new knowledge based on their experiences. For example, by planting trees, separating waste, or observing nature, students not only understand environmental problems, but also develop the skills to find solutions to them (Dewey, 1938).

The role of extracurricular activities in the formation of socio-ecological thinking is widely covered in the literature. Slavin (1996) focuses on increasing students' environmental knowledge through group activities. Such activities increase the ability of students to solve problems together and strengthen the sense of social responsibility.

Analysis and Results

During the research, the effectiveness of extracurricular activities in forming the socio-ecological thinking of third-grade students was evaluated experimentally. During the experiment, the students' knowledge, skills and environmental responsibility levels were analyzed at the initial and final stages. This analysis and results are detailed below.

1. Conducting extracurricular activities. A series of extracurricular activities covering environmental topics were organized with students in the experimental group. Practical work, ecological games, project work and nature observation activities were carried out in each session:

- Practical activities: Trainings on tree planting, waste separation and recycling were held.
- Games and quizzes: Students' interest was increased through environmental games such as "Protector of Nature".
- Excursions: Students made observations in the heart of nature and got direct knowledge about flora and fauna.

Pupils in the control group had the opportunity to learn environmental topics only during traditional lessons.

2. Preliminary assessment results. The level of environmental knowledge and the sense of social responsibility of students in the experimental and control groups were at the same level at the beginning of the study. Preliminary survey and test results showed that:

- The average level of environmental literacy of students in the experimental group was 40%.
- In the control group, this figure was on average 42%. These results showed that students do not have enough knowledge of environmental issues and that it is necessary to develop this knowledge.

3. The result of training. Significant changes were observed in the experimental group after extracurricular activities. The trainings expanded students' understanding of environmental issues and helped them apply them in everyday life through practical activities. According to the final test results:

- The level of environmental literacy of students in the experimental group increased from 40% to 70% on average.
- In the control group, this figure only increased from 42% to 55%.

Practical training was particularly effective in developing students' sense of environmental responsibility. More than 85% of the children in the experimental group showed that a responsible view on waste separation and nature protection was formed. In the control group, this indicator was around 60%.

4. Results by types of activities. Each type of extracurricular activity was evaluated separately:

- Practical training: 90% of students in the experimental group reported that they acquired new skills in planting trees and protecting nature.
- Games and quizzes: 75% effectiveness in strengthening environmental knowledge through quizzes was observed. Pupils participated in environmental games and became more active in understanding environmental problems.
- Excursions: Excursions in nature helped students to understand environmental issues in practice. After these trainings, 80% of students said that they are ready to apply their knowledge in everyday life.

5. Monitoring results. Observations during the sessions showed that extracurricular activities encouraged students to be more active and creative. It was noted that most of the students in the experimental group were interested in finding solutions to environmental problems, while the students in the control group had a more passive approach.

6. Comparison results. At the final stage, the educational results of the experimental and control groups were compared. It was found that the level of environmental thinking of students in the experimental group is 30% higher. In addition, the activity of children in the experimental group was 25% higher in terms of teamwork and participation in environmental projects compared to the control group.

Conclusion: it was found during the research that extracurricular activities are of great importance in forming the socio-ecological thinking of III graders. Through extracurricular activities, students' environmental knowledge and skills significantly increased, and it was observed that they formed a responsible attitude towards the environment. These activities were not limited to strengthening children's theoretical knowledge, but also served to develop real life skills through practical activities and teamwork. The results of the experiment showed that practical activities such as tree planting, waste separation, environmental games and observing nature increased the interest of students and formed a conscious approach to environmental issues. The level of environmental knowledge of students in the experimental group increased from 40% to 70%, which shows that they have developed a sense of responsibility and social activity. In the control group, as a result of the use of traditional lessons, such significant gains were not achieved, which once again confirms the effectiveness of extracurricular activities. Also, the collective form of training played an important role in the development of social skills such as communication, cooperation and mutual respect among students. Through ecological games and projects, students learned to cooperate and feel joint responsibility for protecting nature.

List of used literatures:

1.Piaget, J. (1972). The Psychology of the Child. New York: Basic Books.

2.Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

3.Dewey, J. (1938). Experience and Education. Macmillan.

4.Slavin, R. E. (1996). Collaborative learning and student achievement. Educational Leadership, 53(5), 22–26.

5.Dostov S. "Using interactive methods in the formation of the student's ecological thinking in the framework of the science of "Natural Science" in the 4th grade." Education, Science and Innovation, Issue 3, 2023, ISSN 2181-8274, pp. 378-381

6.Mayer, R. E. (2005). The Cambridge Handbook of Multimedia Learning. Cambridge University Press.

7.The decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "State program on increasing ecological culture". (2021).

8.Tomlinson, C. A. (2001). How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms. ASCD.

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA FANINING VAZIFALARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Abdurahmonova Ruxshona Shodmonbek qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
abdurahmonovaruxshona0128@gmail.com

Norboyeva Nozima Oybek qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
nozimanorboyeva35@gmail.com

Аннотация: *Возрастная и педагогическая психология как важная наука, изучающая процессы развития человека в юношеском возрасте, формирование личности, психологические закономерности в образовательных процессах, помогает глубоко понять различные этапы развития человека. В данной статье широко освещены предмет, задачи, этапы развития и значение науки о молодежи и педагогической психологии в современных условиях. Анализируются закономерности развития от детства к взрослой жизни, значение психологических подходов в воспитательном процессе, исследования, направленные на гармоничное развитие личности. В статье также исследуются новые задачи молодежной и педагогической психологии в условиях современных технологий и глобализации.*

Ключевые слова: *Молодёжная и педагогическая психология, современность, психология, образование, дети, развитие.*

Abstract: *Age and pedagogical psychology as an important science that studies the development processes of a person according to his age, personality formation, psychological laws in educational processes, helps to deeply understand the various stages of human development. In this article, the subject, tasks, stages of development and importance of the science of youth and pedagogical psychology in modern conditions are widely covered. The laws of development from childhood to adulthood, the importance of psychological approaches in educational processes, and research aimed at the harmonious development of the individual are analyzed. The article also explores the new tasks of youth and pedagogical psychology in the context of modern technologies and globalization.*

Key words: *Youth and pedagogical psychology, modern, psychology, education, children, development.*

KIRISH.

Yosh va pedagogik psixologiya inson rivojlanishining turli bosqichlarini, shaxsning shakllanishi, ta'lim-tarbiya jarayonlaridagi psixologik qonuniyatlarni

o‘rganish orqali inson hayotining muhim jihatlarini tushunishga yordam beradi. Ushbu fan bolalikdan boshlab to katta yoshgacha bo‘lgan rivojlanish bosqichlarini, ularning psixologik xususiyatlarini va ta’lim-tarbiyaning samaradorligini oshirish yo‘llarini aniqlashga qaratilgan. Maqolada yosh va pedagogik psixologiya fanining predmeti, vazifalari, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy sharoitdagi ahamiyati keng ko‘lamda tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bolaning ona qornidagi o‘sish davri onaning organizmiga uzviy bog‘liq xolda kechadi. Chaqaloqning tug‘ilishi sifat o‘zgarishi ijtimoiy rivojlanishning yangi ko‘rinishi boshlanadigan nuqta ekanligi bilan muhim ahamiyatga ega. SHu tufayli tug‘ilish tabiatning Chaqaloq organizmini kuchli larzaga keltiruvchi mo‘jizasidir. Bunda ona qornidagi barqaror muhitda yashagan jonzot favqulotda yangi sharoitga, son-sanoqsiz xossa va xususiyatlarga ega bo‘lgan qo‘zg‘ovchilar doirasiga tushadi.

Chaqaloqlik davrida ana shunday yangi muhitga moslashish jarayoni amalga oshadi. Go‘dakning hayotiy faoliyati va tarixi uni qurshagan, parvarishlaydigan katta yoshdagilarga bevosita bog‘liq bo‘lib, uning barcha extiyoji va talablari faqat kattalar tomonidan qondiriladi. Kattalar go‘dak uchun yaratgan ob’ektiv va sub’ektiv shart-sharoitlar uning o‘sishini belgilovchi muhim turtki vazifasini o‘taydi. Atrof-muhitning xususiyat va xossalarini kattalar go‘dakning psixik dunyosiga singdiradilar. SHiqildoqlarning shakli, rangi, xar-xil o‘yinchoqlar va xokozolarni bolaning diqqatiga xavola qilish, unda jismlar to‘g‘risida tasavvur obrazlarni yaratadi, go‘dakning xissiy bilish organlari esa ularni aks ettiradi. O‘zaro muloqot jarayonida jismlarni ushlashga o‘rgatish mashqlari natijasida go‘dak «Tanish» jismlarga talpinadigan ularga qo‘l uzatadigan bo‘la boshlaydi, unda rang va shaklni farqlash imkoniyati tug‘ila boshlaydi.

Tasavvur o‘tkazishning murakkab bosqichida bola kattalar yordamida o‘tirish, tik turish, ovqatlanish, qurollardan to‘g‘ri foydalanish, uzluksiz va mazmunli xarakatlarni amalga oshirishni o‘rganadi. Shuning uchun aks ettirish qaysi bosqichda bo‘lishidan qat’iy nazar, bevosita yo‘l bilan amalga oshadi. Umuman go‘daklik davrining dastlabki bosqichida olamdagi barcha ashyolar, jismlar to‘g‘risidagi tasavvurlarga ega bo‘ladi. Mazkur davrning aksariyat boskichlarida go‘dakda bilim va tajribalarni, ko‘nikma va malakalarni mustakil egallash imkoni bo‘lmaydi.

Go‘daklik davrining hususiyatlarini o‘rgangan L.S.Vыgotskiy «Go‘daklik davri» asarida bolaning voqeylikka munosabati dastlab ijtimoiy munosabatdek tuyilishi, ana shu jihatdan jonzot deyish mumkinligini uqtiradi. Go‘dak tabiiy, biologik jixatdan onadan ajragan bo‘lsa ham, aslida u bilan ijtimoiy bog‘liqligicha qoladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Yosh va pedagogik psixologiya fanining predmeti insonning yosh davrlari bo‘yicha rivojlanish jarayonlari, shaxsning shakllanishi, ta’lim-tarbiya jarayonlaridagi

psixologik qonuniyatlarni o‘rganishdan iborat. Ushbu fan quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

1. Rivojlanishning yosh xususiyatlarini o‘rganish: Har bir yosh davri (bolalik, o‘smirlik, yoshlik, kattalik) o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega. Yosh psixologiyasi insonning har bir yosh davridagi rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashga qaratilgan.

2. Ta’lim-tarbiya jarayonlarini psixologik jihatdan tahlil qilish: Pedagogik psixologiya ta’lim-tarbiya jarayonlarida o‘quvchilarning psixologik holati, motivatsiyasi, qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali metodikalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

3. Shaxsning shakllanish jarayonlarini o‘rganish: Yosh va pedagogik psixologiya shaxsning shakllanishida ta’lim-tarbiya, oila, ijtimoiy muhitning ta’sirini o‘rganadi va shaxsning harmonik rivojlanishiga xizmat qiladi.

4. Psixologik xizmat ko‘rsatish: O‘quvchilar va talabalarning psixologik muammolarini aniqlash, ularni hal qilish yo‘llarini ishlab chiqish, shuningdek, o‘qituvchilar va ota-onalarga psixologik maslahatlar berish.

Yosh va pedagogik psixologiya fanining rivojlanishi bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu bosqichlar tarixiy jihatdan shakllangan va fanning hozirgi holatiga yetib kelishida muhim rol o‘ynagan.

1. Dastlabki bosqich (XIX asr oxiri – XX asr boshlari): Bu davrda yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya mustaqil fan sifatida shakllana boshladi. Ushbu davrda J. Piaje, L. Vygotskiy, A. Vallon kabi olimlar bolalarning rivojlanish jarayonlarini o‘rganishga katta hissa qo‘shdilar. J. Piaje bolalarning kognitiv rivojlanish nazariyasini ishlab chiqdi, L. Vygotskiy esa ijtimoiy-kultural nazariyani taklif qildi.

2. XX asr o‘rtalari – eksperimental tadqiqotlar davri: Bu davrda yosh va pedagogik psixologiya sohasida eksperimental tadqiqotlar kengaydi. Bolalar va o‘smirlarning psixologik xususiyatlari, ularning ta’lim jarayonidagi motivatsiyasi, qobiliyatlari keng o‘rganildi. Shuningdek, shaxsning shakllanishida oila, maktab va ijtimoiy muhitning ta’siri tadqiq qilindi.

3. Zamonaviy davr (XXI asr): Zamonaviy davrda yosh va pedagogik psixologiya fanida yangi metodlar va texnologiyalar qo‘llanilmoqda. Masalan, kompyuter texnologiyalari, virtual muhitlar, psixodiagnostika usullari keng qo‘llanilmoqda. Bundan tashqari, globalizatsiya va informatizatsiya sharoitida bolalar va o‘smirlarning psixologik muammolari yangi jihatlarni keltirib chiqarmoqda.

Yosh va pedagogik psixologiya fanining ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. Ta’lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirish: Pedagogik psixologiya o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim metodlarini ishlab chiqishga yordam beradi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

2. Shaxsning harmonik rivojlanishini ta’minlash: Yosh psixologiyasi orqali har bir yosh davridagi shaxsning rivojlanish qonuniyatlari aniqlanadi va ularning rivojlanishiga yordam beriladi.

3. Psixologik xizmat ko‘rsatish: O‘quvchilar, talabalar, o‘qituvchilar va ota-onalarga psixologik yordam ko‘rsatish orqali ularning psixologik salomatligini saqlashga yordam beriladi.

Ijtimoiy muammolarni hal qilish: Yosh va pedagogik psixologiya o‘smirlik davridagi muammolar, oilaviy nizolar, ta’limdagi qiyinchiliklar kabi ijtimoiy muammolarni hal qilishda muhim rol o‘ynaydi.

MUHOKAMA

Maktabgacha tarbiya davri shaxsning xaqiqiy tarkib topishi (voyaga etish) davri bo‘lganligi uchun ham shunday muhim bir davrdir. Hayotning birinchi yili mobaynida bolaning tevarak -atrofdagi muhitga munosabati jiddiy ravishda o‘zgaradi. Bola katalar bilan aloqada bo‘lishi natijasida uning o‘rgatishga qarab o‘z ixtiyorlarini qondiradigan narsa bilan mustaqil xarakat qila boshlaydi. Dastlab u kattalar bilan birgalikda, so‘ngra ularning raxbarligida xarakat qiladi, undan keyin ovqat eyish bilan bog‘liq bo‘lgan xarakatlarni va o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishga oid ishlarni mustaqil bajara oladi. Hayotning 2 yilida kattalar bilan munosabatlarda o‘zgarish ro‘y beradi. Maktabgacha tarbiya yoshida bola katta odamni o‘z xulqi-atvori uchun o‘rnak deb xisoblaydi. Bola 1-yoshdan 3- yoshgacha narsalar, bilan xarakatlar qilishni egallaydi o‘yin bolaning xarakatlarini rivojlantirish va takoimllashtirishga yordam qiladi. Maktabgacha tarbiya yoshida bola faoliyatining xilma-xil turlari o‘yin, mexnat rejimini bajarish bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyat rivojlana boradi. 2 yoshdan boshlab bolalar o‘ynaydigan bo‘lishadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning (4 yoshdan boshlab) etakchi faoliyatlarga bo‘lib o‘ynaladigan, ijodiy o‘yindir. O‘yin jarayonida bola muayyan rollarni bajarishni o‘z zimmasiga olishadi hamda o‘yin sharoitida odamlar faoliyati va munosabatini esga keltirishadi. 3-4 yashar bolalarda birgalikda o‘ynaladigan o‘yinlar xali bo‘lmaydi. Dastlab buyum, o‘yinchoq rolini go‘yo esga solganday bo‘ladi, sungra bola o‘yinda ixtiyoriy suratda o‘z zimmasiga ma’lum rolni oladi. Maktabgacha tarbiya yoshida bolaning kattalar tomonidan uyushtirilib, muayyan maqsadga qaratilgan ijodiy faoliyati uning taraqqiyotga qancha ta’sir ko‘rsatadi. 2-yoshda bola rasm sola boshlaydi va jon dil bilan rasm soladi. Rasm solish jarayonida uning idrok etishi aniqlashda u buyumning rangi va shaklini yaxshiroq ajrata boshlaydi, kuzatuvchanligi rivojlanadi. Bola tasavvurlayotgan narsani o‘xshatish maqsadida rasmda aks ettirish zarur bo‘lgan narsalarning belgilarini ataylab ajratib ko‘rsatadi.

Bola rasm solar ekan, rasmni so‘zlar bilan to‘ldirib, faollik bilan xarakat qiladi, u o‘z tassavvurlari asosida keyinchalik katta yosh odamlarning so‘ziga binoan rasmlar yaratmog‘i mumkin-unda ayrim narsalarning obrazlari vujudga keladi. Rasm solish bilan loy va plastiklardan shakllar yasaydi, natijada, bola analizatorlarining rivojlantirishda hamda moslashgan va differensiyallashgan xarakatning tarkib topiishidan tashqari uning narsa shaklini, xajmini, bir o‘lchovda bo‘lishi va munosabatligini idrok etish takomillasha boradi. 3-4 yashar bola narsalar o‘rtasidagi bog‘lanishni farqlab oladi va o‘z faoliyatini planlashtiradi, bu faoliyat asta-sekin ijodiy faoliyatga aylanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshida bolaning analizatorli idrok etish jarayoni ham yanada takomillasha boradi. Bola hayotining 3- yoshida beixtiyor idrok maktabgacha tarbiya yoshidagi katta bolada ma’lum bir maqsadga qaratilgan, tanlangan idrokka aylanadi. Kuzatuvchanlik tarkib topadi. Idrok etishda so‘zning roli osha boradi bola narsalarning belgilab qo‘ygan sifatlari va xususiyatlarini aytib ko‘rsatadi. Idrok jarayoni bolaning tafakko‘rini o‘stiradi. Idrok jarayoni o‘z faoliyati davomida va tafakkur jarayonida tobora takomillashadi. O‘yin jarayonida 3-yashar bolada dastlabki umumlashtirish yuzaga keladiki, bu narsa bolaning oddiy masalalarni echishda imkon beradi. SHu tariqa tafakkurning eng sodda formasi bolaning narsa buyumlaridan foydalanish faoliyati bilan bog‘langan vositani amaliy tafakkurni paydo bo‘ladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bola tasavvurlari doirasi kengayishi va bilimning oshishi uning aqliy faoliyatini xarakterini o‘zgartiradi. Nutqning o‘sish faoliyatining kengayishi yangi tafakkur formalari uchun sharoit ko‘rsatadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi 5-6 yashar bola tassavvurlaydi keyin esa muxokama qiladi, umumlashtiradi. SHu yoshdagi bolaning tafakkuri konkret obrazli emotsional va yaqqol tafakkur bo‘ladi. Muxokama bevosita narsa buyum bilan bog‘langan. Bola umumlashtirilgan tushunchalarni o‘zlashtiradi fikr yuritish operatsiyalari faqat idrok etishgina emas xayolga ham asoslandi.

Bolaning nutqi tobora tusha borishi uning xulq atvoriga so‘z yordamida raxbarlik qilishiga imkon beradi.

3 yashar bolada xulq atvorining asosiy qoidalari faqat taxlid yo‘li bilangina emas balki kattalarning og‘zaki ko‘satmalari yordami bilan ham vujudga keladi.

Dastlab bola bir bo‘g‘inli gaplarda so‘ngra esa 2-3 bo‘g‘inli gaplardan foydalanadi. Bola hayotining 3-yoshli oxiriga kelib uning so‘zlashuv leksikasida bog‘cha so‘z turumlariga tarkibiga kiradigan bu so‘z uchraydi. Bolalar kattalarning gapini eshitishni yaxshi ko‘radi, kichik-kichik she’r, xikoyalarni esda saqlashadi, bu uning nutqini o‘stirishda yordam qiladi. O‘sib borayotgan nutq barcha psixik jarayonlarga - xotira, taffakkur, xayol va shunga o‘xshashlarga katta ta’sir ko‘rsatadi. 3-yoshdagi bolalar kattalar bilan birgalikda suratlar ko‘rib chiqishni va suratlar asosida aytiladigan xikoyalarni eshitishni sevadi. Maktabgacha yoshdagi kichik bolaga (1-

yoshdan 5-yoshgacha bo‘llgan bolada) xos beixtiyor (ixtiyorsiz) esda qoldirish xususiyati maktabgacha tarbiya yoshidagi katta bolada tobora ixtiyoriy (ataylab) esda qoldirishga aylana beradi. Bolaning tiklovchi xayoli o‘sadi, so‘ngra ijldiy xayol paydo bo‘ladi. Bu yoshdagi bolalarning xayoli etarli darajada kuchli taraqqiy etganligi sabali ko‘pgina xayoldagi narsa bilan xaqiqiy narsani aralshtirib yuborishadi. Bolalar idrokning faol ravishda rivojlanishining, tevarak atrofdagi muhitga qiziqishining olib borishi tufayli uning ixtiyoriy diqqati jadallik bilan tarkib topadi. Kattalarning ta’siri va uning tarkiblari bilan faoliyat jarayonida maktabgacha tarbiya yoshdagi 5-6 yashar katta bolalar endi shaxsga xos ba’zi bir barqaror sifatli xulq-atvorning ba’zi tarkib topgan formalarini ko‘rinadi. Bo‘ yoshdagi katta bolalarda dastlabki aqliy tassavvur ham o‘sa boradi. Maktabgacha tarbiya darida bolaning ijtimoiy, aqliy va axloqiy kamol toptirish uchun maktabda o‘qishga tayyorlaydi. Bolalarni sistemali ta’lim olishga psixologik jixatdan tayyorlash, ularda o‘qishga xavas bilim olishga intilish bolalar muassasalarida ham oilada ham maktabgacha tarbiya yoshidagi katta bolalarda o‘quvchi bo‘lish, o‘qiy boshlash va o‘zi uchun yangi hayotga o‘quvchi bola hayotiga qo‘shilish istagi namayon bo‘ladi.

XULOSA.

Yosh va pedagogik psixologiya fanining vazifalari va rivojlanish bosqichlari insonning yosh davrlari bo‘yicha rivojlanish jarayonlarini chuqur o‘rganish, shaxsning shakllanishi va ta’lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan. Ushbu fan orqali insonning bolalikdan boshlab to katta yoshgacha bo‘lgan rivojlanish bosqichlari, ularning psixologik xususiyatlari aniqlanadi va ularning rivojlanishiga yordam beriladi. Zamonaviy sharoitda yosh va pedagogik psixologiyaning ahamiyati tobora ortib bormoqda, chunki globalizatsiya va informatizatsiya sharoitida bolalar va o‘smirlarning psixologik muammolari yangi jihatlarni keltirib chiqarmoqda. Yosh va pedagogik psixologiya fanining rivojlanishi va uning amaliy ahamiyati insoniyatning kelajagi uchun muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.

3. Elkonin, D. B. (1971). Developmental Psychology: The Child and Society. Progress Publishers.

4.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet

9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

11. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg‘aliy o‘g‘li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

OTA-ONALAR VA FARZANDLAR O‘RTASIDAGI MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI

Xukumov G‘anisher Alisher o‘g‘li
Chirchiq davlat pedogogika universiteti
Pedagogika fakulteti Psixologiya yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
ganisherxukumov85@gmail.com

«Tarbiya-biz uchun yo hayot,yo mamot,yo najot,
yo halokat,yo saodat ,yo falokat masalasidir».
A.Avloniy

Аннотация: *В данной статье анализируются психологические аспекты взаимоотношений между родителями и детьми. Освещается влияние семейного воспитания на личность и психическое состояние ребенка, стили воспитания родителей и их роль в развитии детей.*

Ключевые слова: *психология, воспитание, семейная среда, стили воспитания, разрешение конфликтов, воспитание детей, эмоциональная привязанность, социальная психология.*

Annotation: *this article analyzes the psychological aspects of the relationship between parents and children. The influence of family upbringing on the personality and mental state of the child, the methods of parenting and their role in the development of children are highlighted.*

Keywords: *psychology, upbringing, family environment, parental styles, conflict resolution, child education, emotional dependence, Social Psychology.*

Inson oilada tug‘iladi. Bola idrok qiladi. Ota-onadan nafaqat irsiy xususiyatlar, balki u oiladagi barcha harakatlarni o‘zlashtiradi, hayotdagi odamlarga xos bo‘lgan ko‘nikmalar, xulq-atvor qoidalari va ularni takomillashtirish. Insonning jismoniy va ma‘naviy-aqliy rivojlanishi, albatta, oiladan boshlanadi. Oila jamiyatning bir qismi hisoblanadi. Bolalar ko‘p jihatdan bizning aksimiz va davomchimiz.

Oila va nikohning paydo bo‘lishiga sababchi omillardan biri, ayniqsa, bizning sharoitimizda, farzand tug‘ilishidir. Farzandsiz er-xotin aloqalarini, umman oilaviy munosabatlarni tasavvur qilish mushkul. Ilmiy manbalar, tarixan insoniyat ota-ona va farzandlar munosabatlari o‘ziga xos bosqichlar va rivojlanish qonuniyatlarini boshidan kechirganligidan guvohlik beradi.

Bashar tarixi shundan dalolat beradiki, zamonlar osha ota-onaning bolaga nisbatan xususiy mulkday qarab, uning ustidan xukmronlik qilishi borgan sari farzand ehtiyojlari bilan hisoblashish, uning barcha istaklarini bajo keltirib, unga cheksiz g‘amxo‘rlik ko‘rsatishgacha bo‘lgan munosabatlaga aylangan. Ota-ona va bola

munosabatlarini agar tarixiy davrlarga boʻladigan boʻlsak, ota-onaning bolaga yondashuv usullari boʻyicha qator bosqichlarni boshdan kechirilganligini koʻrish mumkin.

Olimlarning tavsiflashicha, antik davrlarda erkak va ayol aloqalari oqibatida farzand tugʻilsa, unga deyarli befarq qarash, yaʻni, infantisid munosabat kuzatilgan, bunday munosabat mohiyatan shafqatsizlikka asoslangan boʻlib boʻlib, bolani dunyoga keltirganlar uchun uning nasl-nasabi, taqdiri unchalik ahamiyatli boʻlmagan. Yangi asrga kelib, bu munosabatlar tubdan oʻzgargan, odam zotida egoizm, oʻziga tegishli narsaga nisbatan egalik hissining takomillashib borishi oʻzidan boʻlgan zurriyodga nisbatan munosabatlarda ham oʻz aksini topgan.

Har bir ota-ona farzandining har tomonlama toʻkis boʻlishini-yaxshi oʻqishini, doimo oldingi saflarda boʻlishini, saranjom-sarishtali, mehnatsevar, mard va albatta baxtli boʻlishlarini istaydi. Ammo har doim ham ular orzu qilganday boʻlavermaydi. Ularning fikricha bolalar ma’suliyatsiz, yomon oʻqishadi, tartib buzishadi, kattalarning aytganlarini ular istaganday bajarishmaydi, yolgʻon ishlatishadi va hokozo. Buning natijasida esa bolalar va kattalar oʻrtasida psixologik ziddiyatli muammolar kelib chiqadi. Bu ziddiyatlarni bartaraf qilishga koʻpincha yoʻl topilmaydi yoki har kim masalani oʻzicha hal qilishga urinadi.

Bizning bolalar bilan boʻladigan muloqotlarimiz toʻlaqonli ishlab chiqilmagan yoki tugal shakllanmagan. Ota-onalar va bolalar oʻrtasida boʻladigan tarbiya ssenariyga e’tiborni qarating: bunda kattalar tanqid qiluvchi va nasihat beruvchi rolini oʻynasalar, bolalar esa aybdor va tinglovchi rolini oʻynaydilar. Natijada kattalar oʻzlarini men haqman, toʻgʻri tarbiya beryapman, deb hisoblasalar, bolalar esa oʻzlarini kamsitilgan, barcha narsalardan mahrum qilingan deb hisoblaydilar. Biz bolalar bilan boʻladigan muloqotni oʻzimizning dunyoqarash bilan emas, balki bolaning dunyoqarashi bilan olib borsak natija qanday boʻladi?

Uchinchi sinf oʻquvchisining kundaligidagi matematikadan qoʻyilgan “ikki” bahoni koʻrgan otaning jahli chiqib: nega “ikki” olding, shu ham bahomi, qara opangning hamma baholari “besh”, deb uni jerkib berishi bola tarbiyasiga salbiy taʻsir koʻrsatadi va hech qanday ijobiy natija bermaydi. Qaytaga bola va opasi oʻrtasida koʻrinmas ziddiyatning paydo boʻlishiga olib keladi. Bunday paytda ota quyidagicha yoʻl tutgani maʻqul:

-Bilaman, oʻgʻlim. Matematika - oson fan emas. Ayrim mashqlarini yechish qiyin. Lekin sen koʻproq mashq qilsang ularni yecha olasan, baholaring ham yaxshilanadi. Qani, kelinglar oʻtilgan darsni birgalikda takrorlab chiqib mashqlarni yechishga harakat qilamiz. Bunday holatda oʻgʻil otasining uni tushunganini, uning ichki kechinmalariga sherik boʻlayotganidan xursand boʻladi va oʻzida qat’iyat va ishonch shakllanadi.

Ko‘pchilik ota-onalar bolalarni maqtashni yaxshi ko‘radilar. Masalan sakkiz yoshli Adiba darsdan keyin hovlini supurdi, barglardan tozaladi, keraksiz axlatlarni oldi va suv sepib saranjom qilib qo‘ydi. Onasi uning ishini ko‘rib uning ajoyib qiz ekanligini, mehnatsevarligini, uning tengilari bunday ishni qila bilmasliklarini yoki “mendan ham toza qilibsan” deyishi uni bolaning o‘ziga bino qo‘yishiga, keyinchalik ham har bir qilgan ishi uchun rag‘bat eshitishga moyillikka olib keladi. Maqtovlar uning shaxsiga emas, balki bajargan ishi natijasiga qaratilishi lozim. Masalan, hovlini supurish ancha mehnat talab qiladigan ish ekanligi, lekin shunga qaramasdan saranjom-sarishta bo‘lganligi, otasi ko‘rsa xursand bo‘lishini aytish bolada o‘z ishiga va qobilyatiga o‘zining baho berishiga undaydi.

Maqtov jarayoni ikki komponentdan iborat bo‘lishi mumkin: birinchisi bizning xulosa(so‘zlarimiz)miz, ikkinchisi bolaning xulosasi(so‘zlari).

Masalan:

1)To‘g‘ri maqtov: “Sening yozgan she’ring juda yaxshi chiqibdi, menga juda yoqdi”.

Bola: “Mening she’rlarim dadamga yoqibdimi, demak men yana she‘rlar yozishni davom ettirishim kerak”.

(Noto‘g‘ri maqtov: “Sening yoshingda bunday she’rlar yozish katta narsa. Sendan ajoyib shoir chiqadi”).

2)To‘g‘ri maqtov: “Buzilgan stol juda yaxshi taxlangan, xuddi yangiday bo‘libdi, rahmat senga o‘g‘lim”.

Bola: “Men duradgorlikka qiziqaman, uyda yana shunday buzilgan narsalar bo‘lsa ularni ham tuzataman”.

(Noto‘g‘ri maqtov: “Sen zo‘r duradgorsan, bu ish uncha-muncha odamning qo‘lidan kelmaydi”).

To‘g‘ri yo‘naltirilgan maqtov yoki rag‘batlar bolalarni o‘zi va o‘zgalarning ishiga to‘g‘ri baho berishga o‘rgatadi. Xuddi yuqoridagiday bolaga to‘g‘ri bildirilgan tanqid uni yaxshi yo‘lga boshlasa, noto‘g‘ri bildirilgan tanqid esa uning tarbiyasiga teskari ta’sir qiladi. Xuddi maqtov singari tanqidlar ham bolaning shaxsiga emas, uning qilgan ishiga qarab yo‘naltirilishi kerak. Yetti yoshli Ruxsora onasi bilan xolasining tug‘ilgan kuniga guldon olib borishmoqchi edi. Ruxsora ehtiyotsizlik qilib guldonni qo‘lidan tushirib sindirdi. Bunday paytda ona tanqidni uning o‘ziga emas, balki sodir bo‘lgan voqeaga yo‘naltirishi kerak.

Masalan:

1)To‘g‘ri tanqid: “Bu juda chiroyli guldon edi. Qani siniqlarni yig‘ishtirib ol. Sovg‘aga boshqa narsa olib boramiz.”.

Bolaning xulosasi: “Onam meni kechirdi, bundan keyin ehtiyot bo‘lishim kerak, onam qanday ajoyib ayol”.

2)Noto‘g‘ri tanqid: “Nima qilib qo‘yding. Bilasanmi bu guldon necha so‘m turadi? Odam shunaqa ham bo‘shang bo‘ladimi?”).

Noto‘g‘ri tanqid natijasida bola o‘zini va o‘zgalarni yomon ko‘rib qoladi, asabiylashadi, stress bo‘lib yuradi. Keyinchalik biron xato ish qilib qo‘ysa uni kattalarning ko‘zidan yashirishga harakat qiladi. Chunki kattalar uni yana jerkib berishlari mumkin. Bunday holatlar esa bolaga yoqmaydi, albatta.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy munosabatlar farzandlarimizning kelajagiga ta’sir qiladi. Boshqa tomondan esa yurtimizning kelajagiga ham ta’sir qiladi desam ham mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki O‘zbekistonning kelajagi yoshlarimizga bog‘liq. Mamlakatimizning barcha hududlarida bolalarning, ayniqsa, o‘smirlarning sog‘lom o‘sib-ulg‘ayishi, ilm olishi, kasb-hunar egallashi uchun katta e’tibor qaratilayotgani hammamizga ma‘lum. Bu borada jamoat tashkilotlarining ham o‘rni kattadir. “Yoshlar Ittifoqi”, “O‘zbekiston bolalar sportini rivojlantirish”, “Mehr-shafqat va salomatlik” hamda “Maktab ta’limi” kabi jamg‘armalarning sa’y-harakatlari alohida tahsinga loyiq. Shubhasiz, oila, mahalla, maktab bolalar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Farzandlarimizni chiroyli odob-axloq, yaxshi ta’lim-tarbiyali insonlar qilib voyaga yetkazish davlat miqyosidagi dolzarb masala ekanini har birimiz yaxshi tushunamiz.

Mustaqil davlatimiz tarixida 2010-yil “Barkamol avlod yili” deb atalishining ham chuqur ramziy ma‘nosi bor. El-u yurt kelajagi bo‘lgan yosh avlod har jihatdan barkamol bo‘lishi lozim. Ma‘lumki, barkamol avlodni tarbiyalashda oilaning barqarorligi, undagi sog‘lom muhit eng muhim omillardan hisoblanadi. Yurtboshimiz: “Avvalo biz, ya’ni, xalqimiz va davlatimiz, har qaysi inson, nimaniki o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ygan bo‘lmaylik, qanday buyuk ishlarni amalga oshirishga intilmaylik, barcha oliyjanob harakatlarimizning negizida nima turishini o‘ylab ko‘raylik. Tabiiyki, barcha ezgu-niyatlarimizning markazida farzandlarimizni ham jismoniy, ham ma‘naviy jihatdan sog‘lom qilib o‘stirish, ularning baxt-u saodati, farovon kelajagini ko‘rish, dunyoda hech kimdan kam bo‘lmaydigan avlodni tarbiyalash orzusi turadi. Aynan mana shunday har tomonlama yetuk avlodgina bugun hayot oldimizga qo‘yayotgan o‘ta murakkab, og‘ir sinov va qiyinchiliklarni yengish, biz ko‘zlagan yuksak marralarni egallashning eng asosiy sharti ekanini hammamiz yaxshi tushunamiz», – deb ta’kidlab o‘tganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev. E. “Umumiy psixologiya”. -T.;O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2010.

2. Davlatshin. M.G “Yosh va pedagogik psixologiya”. -T.; 2004

3. Nishanova. Z.T va boshqalar. “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya”. -T.;O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2018..

4. Mannopov S.M. “Oila va oilaviy munosabatlar sotsiologiyasi” Ma’ruzalar matni;. Farg‘ona-2007

5. Komilova N.G‘. “Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi” o‘quv qo‘llanma. Toshkent-2007

6. G‘oziyev E.G‘. “Pedagogik psixologiya” – Universitet. Toshkent – 1997

7. Abdulla Aloniy “Turkiy guliston yohud axloq”- Toshkent; Oqituvchi-1992

8. Inomova K.M. “Oilada bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi”-Toshkent; Fan-1999

9. Karimova O. Oila huquqi asoslari. – T.: 2003.

10. Karimova V. Oilaviy hayot psixologiyasi. – T.: 2006.

METHODOLOGY OF FORMING SOCIAL-ECOLOGICAL THINKING OF 3rd CLASS STUDENTS

Dustov Sunatullo Raxmanovich
Termiz State Pedagogical Institute
Independent researcher of the "Methodology of Primary Education" department

Abstract: *This article explores effective methods for developing social and ecological thinking in 3rd-grade students. It analyzes issues related to shaping students' ecological culture, fostering love for nature, and teaching them conscious approaches to environmental conservation.*

Keywords: *social-ecological thinking, methodology, primary education, ecological culture, student development*

Introduction: Nature and society are closely related to each other, and every aspect of human life and activity interacts with the environment. Today, environmental problems are one of the pressing issues of the world. Situations such as the wrong attitude of people towards nature, pollution of the environment, unlimited use of natural resources lead to the deepening of the ecological crisis. Improving environmental culture and developing social responsibility play an important role in solving these problems. Primary education is the main stage of formation of ecological culture. In particular, 3rd graders are at the stage of youth development, and it is important for them to form the skills to communicate with nature, appreciate its value, and treat the environment with care. The knowledge and education given at this age can form a lifelong sense of environmental responsibility in them. Ecological education not only enriches the knowledge base of students, but also develops their moral and spiritual qualities, instills respect and love for nature.[9] Elementary school students are curious and amazed at learning about nature, so the formation of socio-ecological thinking in them requires effective methodical approaches. The role of environmental education in modern pedagogy has significantly increased. The use of environmental topics in the teaching process not only forms environmental consciousness, but also enriches students' knowledge in various fields, develops logical thinking and problem solving skills. Therefore, the relevance of this research is shown in the development of effective methodical approaches aimed at developing socio-ecological thinking among 3rd graders.

The purpose of the study

[9] Karimov, S. Basics of ecological education and training. Tashkent: Science and technology, 2021. - 220 p.

Development and evaluation of effective methodical approaches aimed at forming the socio-ecological thinking of 3rd graders. Also, the following main goals are intended:

1. To develop students' ecological awareness and to increase their sense of responsibility for environmental protection.
2. Identify effective ways to integrate environmental education into the primary school curriculum.
3. To develop the moral qualities of students by forming a sense of love and respect for nature.
4. Teaching students to communicate with nature, understand the laws of nature and apply them in life.
5. Determining the role of interactive and practical training in the formation of socio-ecological thinking and evaluating their effectiveness.

Literature analysis

During the analysis of the literature, theoretical and practical approaches to the formation of the socio-ecological thinking of the 3rd graders were studied. The research provides extensive information about the relevance of environmental education and its role in primary education. The main task of ecological education is to form students' responsibility to protect nature and live in harmony with the environment. In this regard, the literature emphasizes the importance of various approaches to the development of ecological culture, in particular, the principles of integration, practical training and systematicity.

In the educational standards of Uzbekistan, special attention is paid to environmental education. S. Karimov's work "Basics of ecological education and training" describes in detail the methods of imparting ecological knowledge to students. It shows that it is effective to increase children's interest in nature through the game method and excursions.

Foreign literature also cites best practices in the development of environmental education. In the guide "Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives" presented by UNESCO, special emphasis is placed on the development of critical thinking and environmental problem-solving skills for the formation of environmental consciousness[10].

Local scientists, in particular, Ochildiyev R., recommend interactive methods, excursions that provide direct contact with nature, and practical activities to increase students' ecological knowledge. He also emphasizes the effectiveness of teaching environmental topics in connection with other subjects[11].

[10] UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris, 2017. – 85 p.
[11] Ochildiyev, R. Methodology of teaching environmental sciences in primary grades. Tashkent: Teacher, 2020. - 180 p.

Results and analysis

The results of the research showed that the use of interactive approaches, practical training and special programs on environmental education in the process of forming the socio-ecological thinking of 3rd graders is highly effective. In this section, the methods used in the educational process, their impact, the development of students and the obtained results are analyzed in detail.

Basic knowledge and state of preparation.

- At the beginning of the study, tests and a questionnaire were conducted to assess the level of environmental knowledge of students.
- The results showed that: 65% of students are aware of the general rules of nature protection, but do not have the skills to apply these rules in everyday life.
- There were difficulties in understanding the causes of environmental pollution, especially 40% of students remained at the level of theoretical understanding of issues related to environmental protection. Although interest in environmental topics was high, this interest was not based on practical knowledge.

Effectiveness of practical lessons and methods.

Various interactive and practical methods were used to form students' environmental awareness in the experimental classes:

1.Playful approaches.

- Through role-playing games such as "Solve an environmental problem", students' abilities to understand and solve problems were developed. For example, during the game, students practically learned the process of waste separation and recycling.
- The game "Guardian of Nature" has formed students' ability to take care of nature responsibly. This method was especially interesting for active and creative children, their thinking and cooperation skills were developed during the game.

2.Practical experiences.

- Through practical activities such as water filtration, plant care, and waste separation, students were given the opportunity to understand environmental problems in a practical way. For example, the experience of purifying water using a simple filter made students realize the importance of water and save it.
- By planting plants and watching them grow, the children learned and participated in the practical aspects of nature conservation.

3.Excursions and visits

- Excursions to local parks and river banks were organized, and students were given knowledge about real ecological systems. During the excursions, respect

and admiration for nature was awakened in students. They also deeply understood the need to actively participate in environmental protection.

4.Visual materials and interactive methods

- Visually explaining environmental topics through pictures, diagrams, and videos gave effective results. For example, videos depicting the effects of pollution helped children to better understand environmental problems.

Results and development

During the research, significant changes were observed in students' environmental knowledge and skills:

- 85% of students acquired advanced knowledge of environmental issues, well mastered the basic rules of environmental protection.
- As a result of practical training and excursions, 70% of students began to apply environmental skills in their daily lives, for example, they tried to save water, separate waste and keep nature clean. Students' sense of environmental responsibility has increased.
- Through the project assignments on identifying local environmental problems and finding solutions to them, students showed activity in environmental protection.

Challenges and suggestions

During the research, it was observed that it is difficult to keep students' attention on environmental topics for a long time. In order to solve this problem, it is recommended to organize the topics in a short and dynamic form during the learning process, to allocate more time to games and practical exercises. It has also been determined that additional resources may be required for the organization of excursions and practical training.

The results show that the success of ecological education comes from effective methodical approaches of teachers and direct contact of students with nature. Development of environmental awareness and responsibility in primary schools is one of the main factors contributing to the prevention of environmental crisis in the future.

Conclusion: The results of the research show that the process of forming the socio-ecological thinking of 3rd graders plays an important role in the development of their ecological culture. The interactive and practical methods used in this process showed high efficiency in increasing students' ecological knowledge, forming a sense of responsibility and strengthening respect for nature. Environmental education is very important in nature protection and solving environmental problems. Primary education is the initial stage of formation of ecological culture. It is during this period that students are more interested in learning about nature, which expands the opportunities for developing environmental awareness and responsibility. The methodical

approaches used in the educational process helped to increase students' interest in the subject and to form their skills in finding solutions to environmental problems. As a result of playful approaches, use of visual materials, practical exercises and excursions, children developed a positive attitude towards nature. They began to deeply understand the importance of environmental protection. One of the most important achievements of this research was the formation of students' sense of environmental responsibility. They began to apply practical skills such as saving water, separating waste, and protecting nature in their daily lives. In addition, active participation in identifying local environmental problems and finding solutions to them was observed through excursions and projects.

List of used literatures

1.State educational standard of the Republic of Uzbekistan. Primary education program. Tashkent, 2021.

2.Karimov, S. Basics of ecological education and training. Tashkent: Science and technology, 2021. - 220 p.

3.Ochildiyev, R. Methodology of teaching environmental sciences in primary grades. Tashkent: Teacher, 2020. - 180 p.

4.Dostov S. "Using interactive methods in the formation of the student's ecological thinking in the framework of the science of "Natural Science" in the 4th grade." Education, Science and Innovation, Issue 3, 2023, ISSN 2181-8274, pp. 378-381 5.Khalilova, N. Actual issues of ecological culture development. Scientific-methodological journal, 2019. – pp. 56–60.

6.UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris, 2017. – 85 p.

7.Abdullayev, A. Ways of forming environmental consciousness and culture in children. Pedagogical innovations, 2020. – pp. 44–50.

8.Davlatova, L. Environmental education in primary education: theory and practice. Tashkent: Ma'naviyat, 2018. - 195 p.

O‘QITUVCHI PSIXOLOGIYASI

Iskandarova Ruxshona Sherali qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs 23/2-guruh talabasi
ruxshonaiskandarova862@gmail.com

Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li
CHDPU Psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Аннотация: *Психологическое состояние учителей в современном образовании оказывает непосредственное влияние на их профессиональную деятельность и успеваемость учащихся. В данной статье исследуются основные проблемы психологии учителя, такие как стресс, эмоциональное выгорание, снижение мотивации, трудности создания психологической среды в классе, а также возможности поиска их решения с помощью современных психологических подходов (например, когнитивно-поведенческой терапии, развития жизнестойкости, среды обучения в сотрудничестве). В исследовании систематизированы причины проблем и факторы, влияющие на них, на основе статистики международных исследований, кейс-анализа и результатов опросов учителей. В заключение была подчеркнута необходимость совершенствования методических пособий, программ институциональной поддержки и государственной политики по повышению психологического потенциала учителей.*

Ключевые слова: *психология учителя, эмоциональное выгорание (выгорание), педагогический стресс, мотивационные стратегии, психологическое сопровождение, классная среда, профессиональное развитие.*

Abstract: *The psychological state of teachers in modern education has a direct impact on their professional activity and academic achievement of students. This article explores the main problems of teacher psychology, such as stress, emotional burnout, decreased motivation, difficulties in creating a psychological environment in the classroom, and the possibilities of finding solutions to them through modern psychological approaches (for example, cognitive-behavioral therapy, resilience development, collaborative learning environment). The research systematizes the causes of problems and the factors affecting them based on the statistics of international studies, case analysis, and the results of teachers' surveys. In conclusion, the need to improve methodological manuals, institutional support programs, and state policy to increase the psychological empowerment of teachers was emphasized.*

Key words: *teacher psychology, emotional burning (burnout), pedagogical stress, motivational strategies, psychological support, classroom environment, professional development.*

Kirish.

O‘qituvchi-ta’lim tizimining asosiy agenti bo‘lib, uning psixologik salomatligi va kasbiy qobiliyatlari ta’lim sifatini belgilovchi hal qiluvchi omillardan biridir. 21-asrda global pedagogik talablar keskin o‘zgarib, o‘qituvchilardan nafaqat yuqori malakali, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan moslashuvchan, kreativ va stressga chidamli bo‘lishni talab qilmoqda. Biroq, ko‘pgina mamlakatlarda, jumladan O‘zbekistonda, o‘qituvchilar tizimli ravishda quyidagi muammolarga duch kelmoqda:

-Ish yukining ortishi va vaqt yetishmasligi natijasida kronik charchoq;

-Ota-onalar va ma’muriyat bilan murakkab munosabatlar tufayli emotsional taranglik;

-Zamonaviy talabalar avlodiga ta’sir ko‘rsatish usullarini topishda psixologik tayyorgarlik yetishmasligi.

Bu muammolar nafaqat o‘qituvchilarning shaxsiy farovonligiga, balki umumiy ta’lim ekotizimining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, o‘qituvchi psixologiyasini tadqiq qilish va ularga moslashtirilgan psixologik yordam mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega.

Muhim davlat vazifasini – “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”ni amalga oshirayotgan zamonaviy maktab o‘qituvchisining xislatlari, uning ijodiy faoliyati XXI asrda shakllanib, asosan amaliy ishda, pedagogik tajribalarni egallash jarayonida o‘sib rivojlana boradi. Pedagog faoliyatida psixologiyaning o‘rni beqiyosdir. Chunki har bir pedagog dars o‘tish jarayonida o‘quvchilarining individual psixologik xususiyatlarini bilishi, yangi mavzuni tushuntirayotganda ham umumpsixologik qonuniyatlarni hisobga olgan holda darsni tashkil etishi ta’limning sifatiga ijobiy ta’sir etadi. Hozirgi jamiyatimizda o‘qituvchining mustaqil ravishda bilimlarni egallab, o‘z malakasini oshirib borishi bir tomondan o‘qituvchilik faoliyatining borgan sari naqadar muvaffaqiyatli borayotganligini ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan muhim vazifa ekanligidan dalolat beradi. Chunki bu kechiktirib bo‘lmas jarayon shaxsni intellektual qashshoqlikdan qutqarib qoladi. Psixologik nuqtayi nazardan o‘qituvchi doimiy ravishda o‘z bilimlarini oshirish bilan shug‘ullanishi zarurdir. Chunki o‘qituvchilik mehnatining asosiy xususiyati ham shudir. Pedagog har doim odamlar orasida bo’larkan, u birinchidan, odamlarni ko‘pdan beri qiziqtirib kelayotgan haqiqatni o‘z qarashlari bo‘yicha to‘g‘ri tushuntirib berishi lozim. Albatta, o‘qituvchidagi bu tariqa qarashlar ko‘p yillar davomidagi mehnat va hayot faoliyati jarayonida shakllanadi; ikkinchidan, o‘qituvchining o‘zi axborotlar olish uchun o‘quvchilarga nisbatan cheklangan vaqt imkoniyatiga ega; uchinchidan, u o‘ta tor doiradagi tengqurlari

bilangina muloqotda bo‘lish imkoniyatiga ega boiib, ko‘pincha o‘z kasbiga xos qiziqishlar bilangina cheklanib qoladi. Ta’limning barcha ko‘rsatkichlari, Z.I.Kalmikovaning ta’kidlashicha, anglash tezligi, yangi vazifalar hal qilinishiga erishish mumkin bo‘lgan aniq ma’lumotlar hajmi, uni bevosita hal qilishdagi bosqichlar soni, natijaga erishishga yordam beruvchi ma’lumotlar miqdori, shuningdek, masalani hal qilish uchun sarflangan vaqt miqdori, o‘z-o‘zining bilimini oshirish qobiliyati, ishchanlik va chiniqqanlik darajasiga bog’liq. O‘qituvchining mustaqil bilim egallashi deganda, uning o‘z bilimlarini doimiy ravishda kasbiy va umummadaniy axborotlar bilan toldirib, o‘zining individual ijtimoiy tajribasini keng miqyosda doimo yangilab borishi tushuniladi. Odatda aksariyat o‘qituvchilar mustaqil bilim egallash zarurligini tushungan holda, undan muvaffaqiyatli foydalanadilar. Buning motivlari odatda pedagogik faoliyat jarayonida o‘qituvchi oldida yuzaga keladigan muammolarni anglab olish natijasida shakllanadi. Ko‘p hollarda bunday motivlar “o‘qituvchilarni qanday o‘qitib va qanday tarbiyalash kerak?” degan xohish-istaklar tariqasida, fanning oxirgi yutuqlari, o‘zining pedagogik mahoratini takomillashtirish ehtiyoji tug‘ilishi munosabati bilan shakllana boradi. Shu bilan birga yaqqol ko‘zga tashlanib turgan ayrim hollardan ko‘z yuma olmaymiz. Masalan, o‘qituvchilar ommasining ma’lum qismi mustaqil izlanishda bo‘lib, o‘z bilim saviyasini oshirish bilan faol shug‘ullanmaydi, malakasini oshirishga intilmaydi, ba’zilar muayyan bilimlar sohasida taraqqiyotdan butunlay ortda qolmoqdalar. Bunday o‘qituvchilar o‘sib kelayotgan yosh avlodning ta’lim va tarbiya taraqqiyotiga jiddiy zarar keltiradilar. Bu muammoni hal etishda asosiy vazifa malaka oshirish tizimi zimmasiga tushadi. Respublikamizda xalq ta’limi xodimlarining malakasini oshirish institutlarining tarmoqlari joriy etilgan, bular Avloniy nomidagi xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish Markaziy instituti, Toshkent shahar, viloyatlardagi xalq ta’limi xodimlarining malakasini oshirish institutlaridir. Xalq ta’limidagi bu tizimning asosiy vazifasi doimiy ravishda o‘qituvchi kadrlarning malakasini oshirish, o‘qituvchi kadrlarni o‘zlarining kasbiga xos bilim saviyasini, ko‘nikma, malakalarini, ma’naviyat va ma’rifatini, shu bilan bir qatorda iqtisodiy, ekologik va huquqiy ma’lumotini oshirishga da’vat etuvchi ijtimoiy psixologik sohalarni rivojlantirib borishdan iboratdir. O‘qituvchining mustaqil bilim egallashi va malakasini oshirish pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirishda zaruriy shartlardandir. Shu bilan birga o‘qituvchi doimiy ravishda o‘z malakasini oshirib, o‘z ishining muvaffaqiyatini yuqori darajada ta’minlashga yordam beradigan shaxsiy xislatlarini tarbiyalab borishi zarur. Bu borada hazrati Bahouddin Naqshband “Chaqmoq tosh qo‘limizga berilgan, faqat harakat qilish kerak, toki natija hosil bo‘lsin” deb ta’kidlaganlar. Bu fikr bilan u ijtimoiy tarbiyaning o‘rniga ishora qiladi, to‘g‘ri tarbiyaning mohiyatini, uning samarasini aniq o‘xshatishlar bilan asoslab beradi. Hozirgi zamon ilm-fan taraqqiyotini buyuk allomalar yaratgan bir necha

qimmatli asarlarisiz tasavvur qilib boʻlmaydi. Bu nodir asarlar bir necha asrlar ilgari yaratilgan boʻlsa-da, oʻz qimmatini yoʻqotgan emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim toʻgʻrisida qonun, Sh.Mirziyoev asarlari, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo'llanildi.

MUHOKAMA

Pedagogik faoliyat boshqa faoliyat turlari kabi oʻz motivatsiyasi, maqsadi, predmeti, vositalari, usullari, mahsuli va natijasini aks ettiruvchi psixologik mazmunni ifodalaydi. Pedagogik faoliyatning vositalari sifatida ilmiy (nazariy va empirik) bilimlarni ko'rish mumkin. Yordamchi vositalarga esa texnik, kompyuter, grafik vositalarni kiritish mumkin.

Oʻqituvchi psixologiyasini mustahkamlash-bu nafaqat individual, balki tizimli yondashuvni talab qiladi. Masalan, burnoutni kamaytirish uchun ish sharoitlarini yaxshilash (maoshni oshirish, ma'muriy yukni kamaytirish) bilan birga, ularning shaxsiy resurslarini aktivlashtirish muhim. Xuddi shunday, sinf muhitini yaxshilashda oʻquvchilar bilan muloqotni osonlashtiruvchi psixologik jihozlar (oʻyinlashtirish, dialogli oʻqitish) samarali hisoblanadi. Biroq, buning uchun oʻqituvchilarni qayta tayyorlashda psixologik modullarni kiritish va ularga doimiy malaka oshirish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Pedagogga qoʻyiladigan asosiy, bosh va oʻzgarmas talablar bolalarga boʻlgan mehr, pedagogik faoliyat, oʻzi ishlaydigan soha boʻyicha maxsus bilim, keng fikrlay olish, pedagogik intuitsiya, yuqori saviyada rivojlangan tafakkurga, chuqur bilimga, madaniyat va yaxshi xulqqa ega boʻlish, bolalarni oʻqitish va tarbiyalashning turli uslublaridan mohirona foydalana olishni bilishdan iborat. Yuqorida keltirilgan xislatlarning birortasisiz muvaffaqiyat bilan pedagogik ish olib borish mumkin emas. Pedagog uchun qoʻshimcha, lekin nisbatan turgʻun talablar qatoriga kirishuvchanlik, artistlik, shodon xulq, yaxshi did-farosat va boshqalarni kiritish mumkin. Bu xususiyatlar eng asosiy oʻrinda turmasa-da, ammo oʻqituvchi faoliyati uchun katta yordam beradi. Bu hamma xossalar tugʻma qobiliyat emas. Ular pedagogning muntazam mehnati, shuningdek, oʻz ustida tinmay ishlashi natijasida egallanadi. Bosh va ikkilamchi pedagogik xossalar jamlanib, pedagogning shaxsiyatini aniqlaydi, shu jihatlar kuchi bilan har bir oʻqituvchi qaytarilmas va oʻziga xos shaxs sifatida namoyon boʻladi. Jamiyat tomonidan qoʻyiladigan talablardan eng muhimi oʻqituvchining shaxsi va uning kasbi bilan bogʻliq xislatlariga qaratilgan. Jamiyatning oʻqituvchilik kasbiga qoʻyadigan asosiy talablari quyidagichadir:

- shaxsni ma'naviy va ma'rifiy tomondan tarbiyalashning, milliy uygʻonish mafkurasining hamda umuminsoniy boyliklarning mohiyatini, bolalarni mustaqillik

g‘oyalariga sodiqlik ruhida tarbiyalashni bilishi, o‘z Vatani, tabiatga va oilasiga bo‘lgan muhabbati;

- keng bilim saviyasiga ega boiishi, turli bilimlardan xabardor boiishi;
- yosh, pedagogik-psixologiya, ijtimoiy psixologiya va pedagogika, yosh fiziologiyasi hamda maktab gigiyenasidan chuqur bilimlarga ega bolishi;
- o‘zi dars beradigan fan bo‘yicha mustahkam bilimga ega bo‘lib, o‘z kasbi, sohasida jahon fanida erishilgan yangi yutuq va kamchiliklardan xabardor bo‘lishi;
- ta’lim va tarbiya metodikasini egallashi;
- o‘z ishiga ijodiy yondashishi;
- bola psixik taraqqiyotini, uning ichki dunyosini tushuna olishi;
- pedagogik texnikani (mantiq, nutq, ta’limning ifodali vositalari) va pedagogik taktga ega bo‘lishi;
- o‘qituvchining o‘z bilim va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi.

Har bir o‘qituvchi ana shu talablarga eng yuqori darajada mos keladigan bo‘lishga intilishi kerak. O‘qituvchiga jamiyat tomonidan qo‘yiladigan talablar, turli xildagi ijtimoiy kutishlar, pedagogning individualligi, uning shu tariqa talablarga javob berishga subyektiv tayyorligi muayyan o‘qituvchining pedagogik faoliyatga naqadar tayyorligidan dalolat beradi. Jamiyatning muayyan tarixiy davrida, belgilangan vaqt va belgilangan ish joyiga xos bo‘lgan pedagogning asosiy va ikkinchi darajali o‘zgaruvchan xususiyatlari haqidagi masalani hal qilish birmuncha murakkabdir. Jamiyatda ro‘y berayotgan yangi shart-sharoitlar, ta’lim va tarbiya sohasida yangi maqsad va vazifalarni qo‘yadi. Ular o‘z navbatida o‘qituvchi va tarbiyachi shaxsiga qo‘yiladigan talablarni belgilab beradi. Bu talablarni o‘z vaqtida va aniqroq aniqlash uchun quyidagilarni bajarish lozim:

O‘quvchini hozirgi zamon talabiga javob beradigan, erkin fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirish uchun pedagogning o‘zi mustaqil fikrlovchi, yuqori saviyadagi bilimli, dunyoqarashi keng bo‘lmog‘i va bu xususiyatlarni muntazam rivojlantirib bormog‘i lozim. Ota-onalar o‘qituvchining ish staji va yoshi qanday bo‘lishidan qat’i nazar undan farzandlarini tarbiyalash va o‘qitish mahoratini kutadilar. O‘quvchilar esa o‘qituvchilarni uch xil xislatlari bo‘yicha xarakterlab beradilar. Jumladan, birinchidan, o‘qituvchining odamgarchiligi, adolatliligi, sof vijdonliligi, bolalarni yaxshi ko‘rish xislatlari; ikkinchidan, o‘qituvchining sezgirligi, talabchanligi bilan bog‘liq tashqi xislatlari va xulq-atvoriga qarab; uchinchidan, o‘qituvchining o‘z fanini bilishi, uni tushuntira olishi kabi ta’lim jarayoni bilan bog‘liq xislatlariga qarab xarakterlab beradilar. Shuni ta’kidlab o‘tish kerakki, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga qo‘yiladigan talablar bilan birga, o‘qituvchi shaxsi va uning faoliyatiga nisbatan qo‘yiladigan ijtimoiy talablar ham o‘sib bormoqda. O‘qituvchiga jamiyat tomonidan qo‘yiladigan talablar, turli xilda ijtimoiy kutishlar, pedagogning

individualligi, uning shu tariqa talablarga javob berishga subyektiv tayyorligi muayyan o‘qituvchining pedagogik faoliyatga naqadar tayyorligidan dalolat beradi.

XULOSA.

Shunday qilib, xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, pedagoglarning pedagogik mahoratida shaxsiy faoliyat tizimini ishlab chiqish muhimdir. Hayot - kashfiyotlar olami. Tajriba, uslub, fikrlar rang-barang. U samarali mehnat natijasida isbot va dalillar orqali talabalar qalbiga ko‘chadi. Ularning tuyg‘ulariga ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilar, talabalar muallimning faxri, kelajagidir. Shu bois ularning niyati o’quvchilarni, talabalarni mustaqil yurt quruvchilari, muhandislari, ilmu ma’rifat fidoyilari safida ko‘rishdir. Har bir pedagognig o‘z faoliyat tizimini ishlab chiqishi va unga qat’iy amal qilishi uning ta’lim sohasidagi muvaffaqiyatlarining muhim omillaridan biridir. Pedagog bir xil metodlarda dars o‘tish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Aksincha, u o‘qitish metodlarini takomillashtirish ustida tinimsiz ishlashi zarur. Xalqimizning kelajagi mustaqil O‘zbekistonning istiqboli ko‘p jihatdan pedagogga, uning saviyasiga, yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalashishiga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq.

O‘qituvchilarning psixologik salomatligi-ta’lim taraqqiyotining asosiy shartlaridan biridir. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralar samarali bo‘lishi mumkin:

-O‘qituvchilar uchun psixologik xizmatlar markazlari tarmog‘ini yaratish;

-Pedagogik universitetlarda psixologik tayyorgarlik dasturlarini kuchaytirish;

-Ish haqi va ijtimoiy statusni ko‘tarish orqali motivatsiyani oshirish.

-Kelajakda o‘qituvchilarning psixologik qobiliyatlarini baholashning mezonlarini ishlab chiqish va ularni ta’lim siyosatiga integratsiyalash tirishqoq tadqiqotlar talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Piaget, J. (1951). Play, Dreams and Imitation in Childhood. New York: Norton.

2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

3. Elkonin, D. B. (1978). Psychology of Play. Moscow: Pedagogika.

4.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet

9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg‘aliy o‘g‘li. Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

ONTOGENEZNING ILK BOSQICHLARIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Shahzoda Djulliyeva Shavkat qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
nodiraqoshoqova78@gmail.com

Andunodirova Charosxon Bobir qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
abdunodirovac@gmail.com

Аннотация: *Психическое развитие в процессе онтогенеза (индивидуального развития) является одним из важнейших аспектов жизни человека. В данной статье широко освещены основные особенности психического развития на ранних этапах онтогенеза (младенческий, ранний детский и дошкольный возраст), а также факторы, влияющие на формирование и развитие психических процессов в эти периоды. В статье анализируются сенсорные и моторные навыки, развитие речи, когнитивные процессы, вопросы эмоционального и социального развития. Правильное понимание психического развития на ранних этапах онтогенеза и понимание его значения важно для дальнейшего личностного и социального развития человека.*

Ключевые слова: *онтогенез, психическое развитие, младенчество, раннее детство, дошкольный возраст, сенсорно-моторное развитие, речевое развитие, познавательные процессы, эмоциональное развитие.*

Abstract: *Mental development during ontogenesis (individual development) is one of the most important aspects of human life. In this article, the main features of mental development in the early stages of ontogenesis (infancy, early childhood, and preschool age), as well as the factors influencing the formation and development of mental processes in these periods, are widely covered. Sensory and motor skills, language development, cognitive processes, emotional and social development issues are analyzed in the article. Correct understanding of mental development in the early stages of ontogenesis and understanding its importance is important for the future personal and social development of a person.*

Key words: *ontogenesis, mental development, infancy, early childhood, preschool age, sensory and motor development, language development, cognitive processes, emotional development.*

KIRISH.

Ontogenez (individual rivojlanish) davomida psixik rivojlanish inson hayotining eng muhim jihatlaridan birini tashkil etadi. Ontogenezning ilk bosqichlari (chaqaloqlik, erta bolalik va maktabgacha yosh davrlari) insonning psixik rivojlanishida asosiy rol oʻynaydi. Bu davrlarda bolaning sensor va motor qobiliyatlari, til rivojlanishi, kognitiv jarayonlari, hissiy va ijtimoiy munosabatlari shakllanadi. Ushbu maqolada ontogenezning ilk bosqichlarida psixik rivojlanishning asosiy xususiyatlari, shuningdek, bu davrlarda psixik jarayonlarning shakllanishi va rivojlanishiga taʼsir koʻrsatuvchi omillar keng yoritilgan.

Oʻtgan buyuk ajdodlarimiz ontogenez psixologiyasining muammolarini izchil va atroflicha, muayyan yoʻnalishda, maʼlum kontseptsiya asosida oʻrganmagan boʻlsalar ham, allomalarning asarlarida mazkur holatlarning aks etishi, namoyon boʻlishi, rivojlanishi va oʻzgarishlari toʻgʻrisida qimmatli fikrlar bildirilgan. Bular toʻrt xil manbalarda uchraydi. Ularning biri — xalq ijodiyoti: rivoyatlar, maqollar, matallar va masallar; ikkinchisi — maxsus ijodkor kishilar (hatto hukmdorlar) muayyan shaxsga bag’ishlab yozgan oʻgit-nasihat va hikoyatlar; uchinchisi — qomusiy, Oʻrta Osiyo mutafakkirlarining ilmiy-nazarny qarashlari; to’rtinchisi — turli davrlarda ijod qilgan shoir va yozuvchilar ijodining mahsullari, ya’ni badiiy asarlardir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ontogenez psixologiyasining maqsadi bahsi turli yoshdagi odamlarning (bolalar, oʻquvchilar, kattalar, erkaklar, ayollarning) (ontogenezda) tugʻilganidan to umrining oxirigacha psixik rivojlanish jarayonini, shaxsning shakllanishi hamda oʻzaro munosabati qonuniyatlarini oʻrganishdan iboratdir. Ontogenez psixologiyasi insonda turli psixik jarayonlar (sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol va hokazolar) rivojlanishining oʻziga xos xususiyatlarini, uning har xil faoliyatini (oʻyin, oʻqish, mehnat kabilar), er va ayolning jinsiy tafovutlarini, shuningdek, inson shaxsining tarkib topishini ilmiy jihatdan tadqik qiladi.

Ontogenez psixologiyasining asosiy vazifasi shaxsning kamol topishi qonuniyatlari va turli yosh davridagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyat, holat va shart-sharoitlarning oʻzaro taʼsiri xususiyatlarini aniqlashdan iboratdir.

Ontogenez psixologiyasi ana shu vazifani hal etish bilan amaliy maqsadlarni roʻyobga chiqaradi: taʼlim-tarbiya ishlarini takomillashtirishga yordam beradi, moddiy neʼmatlar ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishga, millatlararo munosabatlarni yaxshilashga, shaxslararo muloqotni toʻgʻri yoʻnaltirishga, jamoada ijobiy psixologik muhit yaratishga, uzoq umr koʻrish sirlarini ochishga, oilaviy munosabatlarni mustahkamlashga, ajralishlarning oldini olishga xizmat qiladi. Modomiki shunday ekan, kamolotning turli davrlarini insonning yosh va jinsiy xususiyatlarini hisobga olmay turib, yuqoridagi vazifalarni hal qilib boʻlmaydi.

Inson psixikasining rivojlanish davrlarini aniqlash, shu sohadagi maʼlumotlarni toʻplash ham mazkur psixologiyaning mavzu bahsiga kiradi. Bolaning tugʻilishidan to

voyaga yetgunicha har tomonlama rivojlanishi, jamiyatning teng huquqli a’zosi bo‘lgunicha ulg‘ayishi va shaxsining tarkib topishi muammolarini, bularning psixologik mexanizmlarini aniqlash va sharhlash ontogenez psixologiyasi sohasining muhim jihatidir.

Bola jamiyatning a’zosi, mukammal shaxs sifatida muayyan ijtimoiy muhitda kamol topar ekan, uning butun bilish jarayonlari, o‘ziga xos xususiyatlari va ruhiy holatlari, ongi rivojlanadi. Ana shu rivojlanish natijasida uning psixikasi, ongi go‘dakning dastlabki oddiy aks ettirish (in’ikos) tarzidagi sodda ongidai balog‘atga yetgan insonlarga xos tevarak-atrofni, borliqni, odamlarni aniq, yaqqol, to‘la va anglab aks ettirish darajasigacha taraqqiy etadi.

Inson zotining turli jihatlarini o‘rganish bilan bolalar anatomiyasi va fiziologiyasi, oliy nerv faoliyati fiziologiyasi, gigiena, pedagogika, etnografiya kabi fanlar shug‘ullangani kabi uning kamol topishidagi qonuniyatlarni, sub’ekt psixikasini, ongining mantiqiy mexanizmlarini, umuman, odam zotining tug‘ilganidan to voyaga yetgunicha psixik rivojlanishini psixologiya fanlari sistemasining alohida sohasi - bolalar psixologiyasi fani o‘rganadi va tadqiq qiladi.

Abu Nasr Forobiyning inson va uning psixikasi haqidagi axloqiy-falsafiy mushohadalari “Fozil odamlar shahri”, “Masalalar mohiyati”, “Falsafiy savollar va ularga javoblar”, “Jism va aktsidentsiyalarning shakllariga qarab bo’linishi”, “Sharhlardan”, “Hikmat ma’nolari”, “Aql ma’nolari to’g’risida” kabi qator asarlarida bayon etilgan. Abu Rayhon Beruniy o’ziniig “O’tmish yodgorliklari” kitobida inson hayotiga doir xilma-xil ma’lumotlarni keltiradi. Shu jumladan, olim kishilarning jismoniy tuzilishi, umrlarining uzun-qisqaligi to’g’risida bildirgan mulohazalar diqqatga sazovordir. Beruniy odam uzoq vaqt yashashining sababini biologik va irsiy omillar bilan bog’laydi. Bu jihatdan uning “Hindiston”, “Mineralogiya” asarlari, Ibn Sino bilan yozishmalari alohida ahamiyatga ega.

Ibn Sinoning 5 tomlik “Tib qonunlari” asarida organizmning tuzilishi, undagi nervlar va nerv yo’llari, fiziologik jarayonlar bilan bog’liq psixik jarayonlar haqida ancha muhim ma’lumotlar bor. Uning “Odob haqida” risolasi ham inson shaxsini shakllantirish to’g’risidagi jiddiy asardir. Ibn Sinoning fan oldida eng muhim hissasi psixoterapiyani ilmiy-amaliy jihatdan boyitgandir. Muallif pedagogik psixologiya, ontogenez psixologiya, umumiy, ijtimoiy psixologiyaga munosib hissa qo’shgan olimdir. Shuni faxr bilan ta’kidlash joizki, Ibn Sino neyropsixologiya fanining asoschisidir.

Psixologiya fanida ontogenezni davrlarga tabaqalash bo’yicha qator mustaqil nazariyalar mavjud, ular inson shaxsini tadqiq qilishga har xil nuqtai nazardan yondashadi va muammoning mohiyatini turlicha yoritadi. Ularga biogenetik, sotsiogenetik, psixogenetik, kognitivistik, psixoanalitik, bixevioristik nazariyalarni kiritish mumkin.

Quyida mazkur nazariyalar va ularning ayrim namoyandalari ifodalagan yosh davrlarini tabaqalash printsiplarini ko’rib chiqamiz.

Biogenetik nazariyada insonning biologik yetilishi bosh omil sifatida qabul qilingan, qolgan jarayonlarning rivojlanishi ixtiyoriy bo’lib, ana shu omil bilan o’zaro bog’liqdir. Mazkur nazariyaga binoan, rivojlantirishning bosh maqsadi biologik determinantlarga (aniqlovchilarga) qaratiladi va ulardan ijtimoiy-psixologik xususiyatlar kelib chiqadi.

Rivojlanish jarayonining o’zi, dastavval biologik yetilishning universal bosqichi sifatida talqin qilinadi.

Ontogenezning ilk bosqichlari quyidagi davrlarni o‘z ichiga oladi:

Chaqaloqlik davri (0-2 yosh): Bu davrda bolaning sensor va motor qobiliyatlari tez rivojlanadi. Bola tovushlarga, yorug‘likka va teginishga sezgir bo‘ladi. 6-9 oylik davrda bola o‘tirish, emaklash va birinchi qadamlarini qo‘ya boshlaydi. Til rivojlanishi boshlanadi va bola birinchi so‘zlarni aytishni boshlaydi. Hissiy rivojlanish davomida bola onasi va oila a’zolari bilan mustahkam aloqalar o‘rnatadi.

Erta bolalik davri (2-6 yosh): Bu davrda bolaning kognitiv qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlanadi. J. Piaje nazariyasiga ko‘ra, bu davrda bola sensorimotor va preoperatsion bosqichlarda bo‘ladi. Bola mantiqiy fikrlashni boshlaydi, lekin hali mavhum tushunchalarni to‘liq qabul qila olmaydi. Til rivojlanishi tezlashadi va bola murakkab jumlalarni qurishni o‘rganadi. Hissiy va ijtimoiy rivojlanish davomida bola o‘z hissiyotlarini boshqarishni o‘rganadi va boshqa bolalar bilan o‘ynash orqali ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Maktabgacha yosh davri (6-7 yosh): Bu davrda bolaning kognitiv qobiliyatlari yanada rivojlanadi. Bola mantiqiy fikrlash, mavhum tushunchalarni qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Til rivojlanishi davomida bola murakkab jumlalarni qurish va nutqini to‘g‘ri tashkil qilishni o‘rganadi. Hissiy va ijtimoiy rivojlanish davomida bola o‘z hissiyotlarini boshqarishni va boshqa odamlar bilan hamkorlik qilishni o‘rganadi.

Ontogenezning ilk bosqichlarida psixik rivojlanishga quyidagi omillar ta’sir ko‘rsatadi:

Oila va atrof-muhitning ta’siri: Oila, xususan, onaning roli chaqaloqlik va erta bolalik davrida bolaning psixik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ona bilan bolaning hissiy aloqasi (attachment) uning xavfsizlik hissini shakllantiradi va kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, oiladagi ijobiy muhit bolaning hissiy va kognitiv rivojlanishiga yordam beradi.

Ijtimoiy muhit: Bolaning ijtimoiy muhit bilan aloqasi uning psixik rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, bolaning oila a’zolari, qarindoshlari va yaqin atrofdagi odamlar bilan aloqasi uning ijtimoiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Genetik omillar: Bolaning genetik jihatdan meros qilib olgan xususiyatlari uning psixik rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, bolaning kognitiv qobiliyatlari, til rivojlanishi va hissiy xususiyatlari genetik omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Tashqi sharoitlar: Bolaning psixik rivojlanishiga tashqi sharoitlar, masalan, sog‘liqni saqlash sharoitlari, ovqatlanish, uyqu rejimi va boshqa omillar ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, to‘g‘ri ovqatlanish bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga yordam beradi.

MUHOKAMA

Ontogenezning ilk bosqichlarida psixik rivojlanish inson hayotining eng muhim davrlaridan birini tashkil etadi. Bu davrlarda bolaning sensor va motor qobiliyatlari, til rivojlanishi, kognitiv jarayonlari, hissiy va ijtimoiy munosabatlari shakllanadi. Bu davrlarda bolaning rivojlanishiga to‘g‘ri yondashish uning kelajakdagi hayotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, erta bolalik davrida onasi bilan mustahkam hissiy aloqaga ega bo‘lgan bolalar kelajakda ijtimoiy jihatdan ancha muvaffaqiyatli bo‘lishadi.

Ontogenezning ilk bosqichlari (chaqaloqlik, erta bolalik va maktabgacha yosh davrlari) insonning psixik rivojlanishida asosiy rol o‘ynaydi. Bu davrlarda bolaning sensor va motor qobiliyatlari, til rivojlanishi, kognitiv jarayonlari, hissiy va ijtimoiy munosabatlari shakllanadi. Ontogenezning ilk bosqichlarida psixik rivojlanishni to‘g‘ri tushunish va uning ahamiyatini anglash insonning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Oila, ijtimoiy muhit, genetik omillar va tashqi sharoitlar ontogenezning ilk bosqichlarida bolaning psixik rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, bu davrlarda bolaga to‘g‘ri yondashish va uning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash har bir ota-ona va pedagoglarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Mazkur muammoga ilmiy yondashish insonning hayot sharoitlari, shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari, sifatlari, qiziqish ko‘lami, irodaviy fazilatlari, muayyan his-tuyg‘ularining mazmuni, to‘laligi va hokazolarni yoritish demakdir. Ilmiy ishlar olib borayotgan tadqiqotchi katta yoshdagi odamlardan hayot sharoitining tayyor mahsulini o‘rganadi, lekin bu bilan sinaluvchining psixikasi qanday vujudga kelgani, kechishi, aks ettirish xususiyatlarini tushuntira olmaydi. Ana shu murakkab jarayonni bilish uchun bolaning psixikasi turmush hodisalari va sharoitlari bilan bog‘liqligini aniqlab olinmasa, tajriba o‘tkazuvchi o‘zi o‘rganayotgan nazariy masalalarni ishonarli darajada isbot qila olmaydi.

Inson psixikasining rivojlanishidagi sabab-oqibat va ularning variantlari, invariantlari, modifikatsiyalari, munosabatlarini bilish bola tarbiyasida eng qulay shart-sharoitlarni vujudga keltirish uchun nihoyatda zarur.

Shunday qilib, ontogenez psixologiyasi fanini o‘rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega. U ham boshqa fanlar qatorida rivojlandi, bunda eksperimental biologiya va genetika, meditsina, sotsiologiya kabi fanlarning xizmati kattadir. Ontogenez va differensial psixologiya fani dialektikaning prinsiplariga, oliy nerv

faoliyati qonunlariga, differensial psixofiziologiya qonuniyatlariga, psixologlar to‘plangan materiallarga tayanib, inson psixikasining kechishi, rivojlanishi, o‘zgarishi yuzasidan bahs yuritadi. Ijtimoiy turmushning barcha jabhalaridagi amaliy masalalarni hal qilishda faol ishtirok etadi.

XULOSA.

Hozirgi zamon psixologiyasida shaxsni tadqiq qilish masalasi dolzarbligi bilan boshqa psixologik kategoriyalar ichida alohida axamiyat kasb etadi. Chunki erkin bozor iqtisodiyotiga o’tishning o’zi shaxsda shakllanib ulgurmagan sifat, xislat, xususiyat, fazilat singari sub’ektiv imkoniyatga ega bo’lgan milliy, umumbashariy, insoniy qiyofa oldiga yangi talablarni ko’yadi. Buning oqibatida hayot va faoliyat odamdan hali ro’yobga chiqmagan ichki imkoniyatlari, zaxiralari namoyon bo’lishini taqozo qiladi. Shaxsiy va ijtimoiy turmushda yuz berayotgan o’zgarishlar, islohotlar insonni zamon talabiga moslashishning ehtiyoj va zarurat darajasiga ko’taradi. Buning natijasida shaxsda yangi fazilatlar, kobiliyatlar ro’yobga chiqa boshlaydi, hatto erkak va ayolga xos o’ziga xoslik, kasbiy yo’nalganlik o’rtasidagi tafovutlar ham ayniyatga aylanadi. Ayniqsa, ayollarda menejment, marketing, brokker, biznes faoliyatlariga moyillik, uquvchanlik, zehn, farosatlilik, tavakkalchilik, mas’uliyat hissi kabi xarakterologik xususiyatlar ularda tarkib topa boshlaganligi ijobiy, ijtimoiy voqelik yoki hodisa sifatida baholanishga loyiq. Ushbu shakllanayotgan, yangidan yuzaga kelayotgan shaxsning xislatlari, ichki imkoniyatlari jamiyat tarakqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi, shaxslararo, millatlararo munosabatlar darajasini yuksaklikka ko’tarishga xizmat qiladi. Ma’lumki, insondagi ichki imkoniyatlarning uzluksiz ravishda, izchillik bilan namoyon bo’lishi taraqkiyot (progress)ning kafoloti tariqasida gavdalanadi. Shaxsda doimo yuksaklikka intilish yoki komfort hissining hukm surishi taraqqiyotni amalga oshirishning ham harakatlantiruvchisi, ham mexanizmi vazifalarini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.

2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

3. Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.

4.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet

9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg‘aliy o‘g‘li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

RAHBAR QOBILIYATI KOMPONENTLARI. RAHBARLIK SIFATLARI

Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs talabasi
marjonayoldashova786@gmail.com

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li
CHDPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

***Annotasiya**: Maqolada boshqaruvchilik qobiliyati, tashkilotchilik qobiliyati, rahbarga xos xususiyatlar, adolatli rahbarga xos xususiyatlar, rahbar va liderning farqlari haqida fikr boradi, strategik fikrlash, qaror qabul qilish qobiliyati, jamoani boshqarish kommunikativ qobiliyat,muommolarni hal qilish qobiliyati moslashuvchanlik va kreativlik, tashkiliy qobiliyati. Samarali rahbarning mas'uliyatligi, ishonliligi va halolligi. Adolatli rahbarga xos xususiyatlar, tashabbuskor rahbar, intizomli rahbar va boshqalarni ilhomlantirish qobiliyatiga ega bo'lgan rahbar haqida fikr boradi.*

***Kalit so'zlar:** mativatsiya, psixologiya, moslashuvchanlik, kommunikativ, tashabbuskorlik, lider, strategik, kreativlik, qobiliyat, tashabbuskor,*

KIRISH:

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahbarlik va boshqaruv masalalarida bir qator muhim fikrlarni bildirgan. U rahbarlarning siyosiy maqomi va mas'uliyatini oshirish, aholi muommolarini hal qilish uchun ularga yetarli vakolat va mablag' berish zarurligini ta'kidlagan. Shuningdek, Prezident islohotlarni amalga oshirishda jamiyat bilan hamkorlik qilish muhimligini qayd etgan: "Hamma islohotlarni, hamma harakatlarni jamiyat bilan birga qilamiz".

U shuningdek, haqiqiy ahvolni ochiq-oydin gapirgan odam bizga do'st deb bilishni aytkan: "Haqiqiy ahvolni gapirgan odam bizga do'st"

Prezidentimiz rahbarlarag shunday fikrlar bilan ham yuzlanadi. "Ish yuzasidan talabchanlik qilish boshqa odamlarning shaxsiyatiga tegish butunlay boshqa narsa. Odamlar ish yuzasidan sizga bo'ysinishi mukin, boshqa har qanday masalada siz bilan teppa-teng huquqqa ega ekanini aslo esdan chiqarmang. Barchamiz yaxshi bilamiz, xalqimiz oriyatli, nomusli xalq. Xalqimiz barcha narsaga chidashi mumkin, lekin takror-takror aytaman, adolatsizlikka va nohaqlikka chiday olmaydi. Haqiqiy rahbar, haqiqiy yetakchi odamlarni bardoshini sinash uchun emas, balki ularga munosib shart-sharoit yaratib berish, og'irini yengil qilish uchun rahbar etin tayinalanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

Hozirgi kunda ko 'pgina insonlar o'z kasbiy faoliyatlarini hayotiy muvaffaqiyatga erishish uchun shaxsiy shakllanishning asosi deb tushunib, psixologik qo'llab-

quvvatlanishga ehtiyojlari mavjudligini tan olmoqdalar. O‘z kasbininig bilimdoni bo‘lish uchun nafaqat texnik fanlarni, balki shaxslarning ruhiy holati va kechinmalarini ham yaxshi bilish kerak bo‘ladi. Bu esa har bir xodimdan psixologiya ilmining sir-asrorlaridan xabardor bo‘lish va shu asosda qonuniy xatti-harakatlarni amalga oshirishni taqoza qiladi. Har qanday inson kundalik hayotida odamlar bilan uchrashib, muloqotga kirishar ekan, u o‘zining bosiq va qiziqqon, beparvo yoki qiziquvchan, mehribon yoki bag‘ritosh, jahldor yoki bosiq va hokozolardan iborat ichki va tashqi ruhiy olamini namoyon qiladi. Bu ruhiy holatlar ongli va ongsiz tarzda namoyon bo‘ladi. Ana shu holatlarning barchasi insonning psixikasini tahskil qiladi. Inson psixikasi moddiy va ma’naviy borliqdagi narsa va hodisalarni jonli aks etuvchi murakkab jarayon bo‘lib u uzoq davom etgan fizziologik rivoji uyg‘unligining mahsuli hisoblanadi.

Rahbar o‘z guruhida eng katta vakolat va e’tirofga ega bo‘lgan, boshqa insonlarga rahbarlik qila oladigan shaxs sanaladi. Rahbar tayinlanmaydi, u shaxsiy fazilatlari tufayli o‘z nomzodini qo‘yadi.

XX asr boshida amerikalik sotsiolog E.Bogardus rahbarda bo‘lishi kerak bo‘lgan fazilatlarni sanab o‘tdi: hazil tuyg‘usi,muloyimlik, oldindan ko‘rish qobiliyati, diqqatni jalb qilish qobiliyati, odamlarni rozi qilish qobiliyati, mas’iliyatni o‘z zimmasiga olishga tayyorlik va boshqalar.

Rahbarlik qobiliyati- bu tashkilot yoki tizimning belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda jarayonlarni samarali nazorat qilish va boshqarish imkoniyatidir. Bu tushuncha, ayniqsa, ta’lim muassasalari uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularning muvaffaqiyati rahbariyatning boshqaruv qobiliyati va tizimning boshqaruvchanligiga bog‘liq. Samarali boshqaruvchanlik qobiliyatiga ega bo‘lish uchun rahbarlarda quyidagi sifatlar rivojlangan bo‘lishi lozim.

Kommunikativlik: Rahbar boshqalarni tinglay olish, va ularni dardini aks eta olish va o‘z fikrini aniq yetkaza olish qobiliyatiga ega bo‘lish kerak.

Zamonaviy rahbar imiji va unga xos bo‘lgan ijtimoiy siyosiy portretlar xususida so‘z yuritilganda shaxsning iqtidorlari e’tiborga olinadi. Ta’lim tashkiloti rahbari boshqaruv jarayonini jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatlar bilan moslashtirishi kasbiy faoliyat mazmunini oshiradi. Boshqaruv tizimiga mutaxassislarni tanlash hamda ularni saralashda e’tiqotlarni ustuvor deb baholansa hamda mazkur mezonga e’tibor qaratilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Demak, zamon talabi asosida liderning ijtimoiy-siyosiy sohadagi boshqaruv qobiliyati dolzarb hisoblanadi. Respublikamizning bugungi kundagi rivojlanish bosqichi, ta’lim tizimini jahon hamjamiyatdagi o‘rni va mavqiye oshayotgan davrda lider nafaqat tashkilotni yuqori yetaklovchi shaxs, balki davlat siyosatini pedagogic jamoa ongiga yetkazuvchi ijtimoiy faol fuqarodir.

Minglab shaxs sifatlari ichida ko‘plari rahbarlik uchun qulay va ma’quldir. A.V.Petroviskiy ana shunday ijobiy sifatlardan bir yarim mingini sanab chiqqan. Lekin ularning barchasini umumlashtiradigan, albatta bo‘lishi lozim bo‘lgan ayrim sifat, qobiliyatlar borki, ular haqida qisqacha to‘xtalib o‘tmoq lozim. Avvalo har qanday rahbarda intellect-aql zakovatning ma’lum noormasi bo‘lishi kerak. Bu norma yaxshi rahbar uchun o‘rtadan yuqori bo‘lmog‘i maqsadga muvofiqdir, chunki geniy darajasidagi intellektga ega bo‘lgan rahbar bilan ishlash xodimlar uchun qator noqulayliklarni keltirib chiqarishini, bunday aql-zakovat qolganlarning ijobiy rivojlanishiga psixologik to‘siq bo‘lishini amaliyot va hayot ko‘rsatdi. Rahbardagi o‘rtadan yuqori intellektni qoplab ketadigan yana boshqa muhim sifatlar borki, ular boshqarish ishining samarasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Masalan, rahbarning mustaqil fikrlilik, topqirlik, tashabbuskorlik sifatlari. Chunki, ayrim hollarda xato qilsa ham, rahbar orginal fikrlar aytib, yo‘l-yo‘riqlar ko‘rsata olishi, har bir aytilgan fikr, qilingan ishga mustaqil baho bera olishi zarur chunki, mustaqillik shaxs qiyofasini belgilovchi muhim psixologik xususiyatdir.

NATIJALAR

Rahbar mustaqil bo‘lsa, unda o‘ziga ishonch ham bo‘ladi, bu esa o‘z navbatida rahbardagi subektiv talablar darajasining yuqori bo‘lishiga olib keladi. Ko‘pincha, rahbarning boshqalarga talabchanligi haqida gapiriladi., lekin yaxshi rahbar avvalo o‘z-o‘ziga nisbatan talabchan bo‘lishi kerak. O‘z-o‘zini baholash va shu asosda boshqalarga nisbatan munosabatlar tizimini ishlab chiqishi muhim bir omildir.

Har qanday rahbar uchun universal, kerak bo‘lgan hislatlarni yana biri tom ma’noda ziyoli bo‘lishi yoki, boshqacha qilib aytkanda, madaniyatli bo‘lishdir. Boshliq o‘zidagi madaniyatni avvalo muomilada, odamlar bilan bo‘ladigan kundalik muloqotlarda namoyon etmog‘i kerak lozim. Muomila madaniyati- bu o‘rinli, aniq, qisqa samimiy gapirish san’ati va ikkinchi tomondan suhbatdoshni tanlash qobiliyatidir. Chunki, boshliq bilan xodimlar o‘rtasida kelib chiqadigan shaxsiy ziddiyatlarning asosida yo tinglay olmaslik yoki gapni to‘g‘ri gapira olmaslik yotadi. O‘zganing o‘rniga tura olish, uning his kechinmalariga sherik bo‘lish, impatiya hissining borligi dialoglarda sabr-toqatlilik va boshqalar muloqot madaniyatining muhim tomonlaridir.

Yuqorida aytib o‘tilgan rahbarlik sifatlari ichida eng muhimi, tabbiyki, psixologik mahoratni talab etgani odamlar bilan ishlash mahoratidir. Jamoa a’zolari bilan samarali ishlash uchun esa boshliq ularning psixologiyasini yaxshi bilishi zarur, chunki o‘zgalar bilish ular ustidan hukmronlikning yagona yo‘lidir. Ijtimoiy psixologiyaning bu borada ham yaxshi vositasi ijtimoiy psixologik trening uslubi borki, uninh yordamida odamlar bilan ishlovchilar jamoani boshqarishning turli usullariga muvaffaqiyatli tarzda tayyorlanmoqdalar.

Rahbarlik uslublari rahbarga xos bo‘lgan boshqaruv muommolarini hal qilish usullari yo‘llari to‘plamidir, ya’ni u rahbarlikning doimiy ravishda qo‘llaniladigan usullar tizimidir. Asosan rahbarlik uslublari 3-guruhga bo‘linadi.

Avtoritar(direktiv)- Jamoani boshqarish usullariga asoslanadi. Vakolatlar bitta rahbarning qo‘lida to‘plangan, qarorlar individual ravishda qabul qilinadi. Haddan tashqari tashabbus g‘oyib bo‘ladi, ish tartibi qattiq va nazorat darajasi juda yuqori. Hamma narsa aniq maqsadga erishishga qaratilgan. Bunday yetakchilik uslibiga ega bo‘lgan tashkilotlat ma’lumotlarning maxfiyligiga katta e’tibor berishadi. Boshliqlar uchun mutlaqo qabul qilinishi mumkin emas, qo‘l ostidagilar bilan aloqa qilish juda qattiq bo‘lishi mumkin. Jazolar va sanktsiyalar darhol kelad, norozilar darhol ishdan bo‘shatiladi.

Demokratik- Demokratik rahbarlik uslubi (boshqa ma’noda u kollegial deb ataladi) nafaqat xodimlar boshqalarning ijtimoiy-psixologik va iqtisodiy usullaridan foydalanish. Ushbu ish uslubdida hamkorlikda qaror qabul qilish qo‘llaniladi. Xodimlar ustidan nazorat unchalik qattiq emas, hokimiyat tanqidiga toqatli munosabatda. Xodimlar o‘rtasidagi aloqa tog‘ri va nozik, tashkilot ichidagi ma’lumotlar mavjud.

Liberal- K.Levin o‘zining yetakchilik uslublari nazariyasida bunday biznes xatti-harakatlarini anarxiya deb ataydi. Bu ma’muriy jarayonning yo‘naltiruvchi ta’siri bo‘lmagan va uning barcha ishtirokchilari deyarli mutlaq erkinlikka ega bo‘lgan holat. Bu texnika nafaqat foyda keltirmaydi, balki zararlidir va shuning uchun aksariyat hollarda. Ammo ma’lum sharoitlarda hatto liberal rahbarlik uslubi ham samarali bo‘lishi mukin. Agar tashkilot yetarlicha yuqori malakali va ayni paytda intizomli ishchilarga ega bo‘lsa, zaif ifodalangan kuchga toqat qilish mumkin. Bu masalan, qandaydir ilmiy yoki ijodiy laboratoriyalar bo‘lishi mumkin.

MUHOKAMA

Har qanday rahbar keng va chuqur fikrlay olishi bilan birga, chqqon va uddaburon, harakatchan va shijoatli bo‘lishi ham kerak. Shuning uchun rahbarlik faoliyatini tafakkur va harakat birligi deb atadik. Fikrlash va harakat bir paytning o‘zida ro‘y beradi, boshiq o‘zi o‘ylashi, o‘zi mantiqiy xulosaga kelishi va ularni amlaga oshirishga kirishi kerak. Avvalo, rahbar o‘zi boshchilik qilayotgan tizim, tuzilma haqida yetarlicha dunyoqarash bilim, tajriba va ko‘nikmaga ega bo‘lishi shart. O‘z navbatida intilivchan hamda har tomonlama o‘tkir zehnli bo‘lishi zarur.

Rahbarning professional rivojlanishida shunday obyekt va subyektiv omillar mavjudki, ular shaxsning boshqaruv sohasida ulg‘ayishiga to‘siqinlik qilib, shu bilan birga uning professional jihatdan o‘zini yana bir bor namoyon etishiga, kasb sohasi bilan o‘zining mutonosibligini aniqlashtirishga asos bo‘ladi. Har qanday professional inqiroz- shaxsning kasb bilan idenfikatsiyalashuvi borasidagi ziddiyat bo‘lib, bunda

insonning kasb sohasida o‘zini yangitdan ifodalash zaruriyati uning avvalgi identifikatsiyasini saqlab qolish niyati bilan ziddiyatga boradi.

Tabiiyki, har qanday harakat, faoliyat doim ham o‘ylaganidek bir tekisda davom etmaydi. Ayniqsa ishga, shaxsiy va jamoviy professionalism rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan holatlar rahbarlik faoliyatida ko‘p uchraydi. Ularning sog ‘ligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatish darajasida bo‘lishi ancha ayanchli. Bunday holatlarga duch kelmaslik uchun boshqaruv jarayonini strategik yo‘lga qo‘yish juda muhimdir. Sababi kichik xato ham ulkan oqibatlarga olib kelishi mumkin. Aytib o‘tilganidek asosiy javobgar rahbar bo‘ladi. Shuning uchun bunday holatlarda ko‘p jabr rahbar rahbarlar zimmasiga qoladi.

Rahbar maslahatlarini berish-rivojlanish strategiyasini o‘zgartirishga qo‘shimcha o‘sish manbalarini topishda murakkab muommolarni yechish uchun rahbarlarga mutaxassis yordamidir. Bu bilan o‘z-o‘zini tashkil etish va rivojlantirish mexanizmini yuritadi. Maslahatchi-ijtimoiy menejer, umumijtimoiy va umuminsoniy ne’matlar tashuvchi, jamiyat hayotining turli jabhalariga yaxshi moslashadi.

XULOSA

Rahbarlik bu nafaqat boshqaruv, balki jamoani rivojlantirish va ilhomlantirish san’atidir. Samarali rahbarlik uchun strategik fikrlash, tezkor qaror qabul qililish, jamoani boshqarish, muommolarni hal qilish, kommunikativ va tashkiliy qobiliyatlar muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, ishonchlilik, mas’uliyat, ado;at, tashabbuskorlik va intizomlilik kabi shaxsiy sifatlar har qanday rhabrning muvaffaqiyatida katta rol o‘ynaydi.

Zamonaviy rahbar o‘z bilim va ko‘nikmalarini doimiy rivojlantirib borishi moslashuvchan va innovatsion bo‘lishi kerak. Faqat shunda u o‘z jamoasi bilan yuqori natijalarga erisha oladi.

Boshqacha qilib aytganda samarali rahbarning eng muhim sifatlaridan biri-analitik fikrlash qobiliyati bo‘lib, bu rahbarning tezkor va oqilona qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. Har qanday murakkab muommolarni tahlil qilish, imkoniyatlarini baholash va eng maqbul yechimni toppish rahbarlikning muhim jihatlaridan biridir. Shu bilan birga, rahbar o‘z jamoasi uchun mas’uliyatni his qilishi, xatolarni tan olib, ularni tuzatish yo‘llarini izlab topishi kerak. Bundan tashqari, samarali rahbarning kommunikativ qobiliyatlari ham muhim o‘rin tutadi. Jamoa bilan ochiq va samimiy muloqot olib borish, har bir xodimning fikrini tinglash va ularga qo‘llab-quvvatlash berish rahbarning hurmat va ishonch qozonishga yordam beradi. Ayniqsa, bugungi kunda globalizatsiya va texnologik tarqqiyot sharoitida psixologik barqarorlik va moslashuvchanlik rahbarlik sifatlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Stressli vaziyatlarni boshqarish, inqiroz sharoitida muvozanatni saqlash va doimiy o‘zgarishlarga moslasha olish bugungi rahbar uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalardir. Xulosa qilib aytganda, muvaffaqiyatli rahbar bo‘lish uchun shaxsda yetakchilik

qobiliyatlari, strategic fikrlash, samarali boshqaruv usliblari, yaxshi muloqot ko‘nikmalari va yuqori darajadagi mas’uliyat hissi bo‘lishi lozim. Zamonaviy jamiyatda rahbarlik nafaqat bilim va tajribaga, balki insoniy fazilatlar va motivatsion kuchga ham bog‘liq. Shuning uchun rahbarlik qobiliyatlarini doimiy ravishda rivojlantirish va yangi sharoitlarga moslashish bugungi rahbarlar uchun muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Ijtimoiy psixologiya T.L.Xurvaliyeva, S.N.Jo‘rayeva (2023)

2.Umumiy psixologiyasi F.I.Xaydarov, N.I.Xalilov (2019)

3.Kasb faoliyat psixologiyasi Z.N.Yulchiyeva (2022)

4.Boshqaruv jarayonlarida rahbarlik faoliyatini rivojlantirish (2022)

5. Ю.В.Полякова. Корпоративная культура как инструмент повышения эффективности деятельности организации [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.msnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66548.doc.htm

6. О.С.Виханский, А.И. Наумов Менежмент: Учебник для вузов по эконб. спес. и направл. – Трете изде. – М.: Гардарика, 2008. –С.214.

7. Менеджмент средней и высшей школы: 100 новых понятий: Сравнительный словарь на русском и немецком языке / Авторы-издатели: О. Грауман, Р.В. Кек, М.Н. Певзнер, А.Г. Ширин. - Хильдесхайм, Германия, 2004.

8. Э.Ф. Зеер, Модернизация профессионального образования: компетентностный подход / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. - М.: МПСИ, 2005.-216 с.

9. M. Sharifxo‘jaev., Q.Abdullaev. Menejment. Daslik. - T.: O‘qituvchi, 2001.-B.43.

10. Л.В.Пергудов, М.Х.Саидов. Менежмент экономика вищего образования. - Т.: Молия, 2001.-В.65.

O‘YINNING MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISHDA TA’SIRI

Choriyeva Sobida Mehmonovna
CHDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 1-kurs talabasi
choriyevasobida985@gmail.com

Qo‘ldosheva Marjona Shuhrat qizi
CHDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 1-kurs talabasi
marjonaquldosheva54@gmail.com

Аннотация: *Игра играет ключевую роль в умственном развитии детей дошкольного возраста. В этой статье рассматривается влияние игры на когнитивное, эмоциональное, социальное и физическое развитие детей. Через игру дети познают окружающую среду, формируют социальные отношения, развивают творческие способности, учатся логически мыслить. Также в статье анализируются различные виды игр (позитивные, творческие, социальные игры) и их влияние на развитие детей. Понимание важности игры в умственном развитии дошкольников помогает детям полностью раскрыть свой потенциал.*

Ключевые слова: *игра, дошкольный возраст, психическое развитие, познавательное развитие, эмоциональное развитие, социальное развитие, творческие способности, логическое мышление, социальные отношения.*

Abstract: *The game plays a key role in the mental development of preschool children. This article covers the impact of play on children's cognitive, emotional, social and physical development. Through play, children explore the environment, form social relationships, develop creative abilities, and learn to think logically. The article also analyzes different types of play (positive, creative, social games) and their impact on children's development. Understanding the importance of play in the mental development of preschoolers helps children develop their full potential.*

Key words: *game, preschool age, mental development, cognitive development, emotional development, social development, creative abilities, logical thinking, social relations.*

KIRISH.

Maktabgacha yosh davri (3-7 yosh) bolalarning psixik, hissiy, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishining eng faol davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda o‘yin bolalarning asosiy faoliyat turi bo‘lib, ularning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. O‘yin orqali bolalar atrof-muhitni o‘rganadi, ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi,

kreativ qobiliyatlarini rivojlantiradi va mantiqiy fikrlashni o‘rganadi. Ushbu maqolada o‘yinning maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixik rivojlanishiga ta’siri, shuningdek, o‘yinning turli turlari va ularning ahamiyati keng yoritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maktabgacha yoshdagi bolalarda harakatning o‘sishiga o‘yinning ta’siri haqida gap borganida avvalo shuni aytish kerakki, birinchidan, o‘yinni tashkil qilishning o‘ziyoq mazkur yoshdagi bolaning harakatini o‘stirish va takomillashtirish uchun eng qulay shart-sharoit yaratadi. Ikkinchidan, o‘yinning bola harakatiga ta’sir etishining sababi va xususiyati shuki, harakatning murakkab ko’nikmalarini sub’ekt aynan o‘yin paytida emas, balki bevosita mashg’ulot orqali o’zlashtiradi. Uchinchidan, o’yinning keyinchalik takomillashuvi barcha jarayonlar uchun eng qulay shart-sharoitlarni vujudga keltiradi. Shu boisdan o’yin faoliyati xatti-harakatni amalga oshirish vositasidan bolaning faolligini ta’minlovchi mustaqil maqsadga aylanadi. Negaki, u (o’yin) sub’ekt (jonzot) ongining dastlabki ob’ekti darajasiga o‘sib o’tadi. Maktabgacha yoshdagi bola muayyan xususiyatga ega bo’lgan rolni tanlaydi, shu bilan birga u yoki bu personajga xos qat’iy yurish-turishni ongli ravishda ijro etishga intiladi. Shunday ekan, o’yin mazkur bola uchun eng zarur faoliyatga aylana boradi va yangi shakldagi harakatlarni takomillashtirish, ularni anglagan holda esga tushirish ehtimoli yaqqol voqelikka aylana boshlaydi. Mazkur harakatlarni egallash bolada jismoniy mashqlarni ongli ravishda bajarish imkoniyatini vujudga keltiradi

O‘yin faqat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay, bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘z xulqini boshqarish ko‘nikmalarini tarkib toptirishga bog‘liq psixologik muammoni o‘rgangan Z.V.Manuylenkoning fikricha, biror maqsadga yo‘naltirilgan mashg‘ulotga nisbatan o‘yinda xulq ko‘nikmalarini oldinroq va osonroq egallash mumkin. Ayniqsa, bu omil maktabgacha yoshdagi bolalarda yosh davrining xususiyati sifatida o’zining yorqin ifodasini topadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘z xulqini o’zi boshqarish ko’nikmasi o‘yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda ham qariyb baravarlashadi. Ba’zan ular ayrim vaziyatlarda, masalan, musobaqa paytida o‘yindagiga qaraganda yuqoriroq ko’rsatkichga ham erishishlari ham mumkin. Yuqoridagi mulohazalar asosida umuman aytganda, o‘yin va o‘yin faoliyati bolada o‘z xulqini boshqarish ko’nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolaning aqliy o’sishi to‘g‘risida fikr yuritilganda, oldingi bobda qayd qilinganidek, shuni ham aytish kerakki, narsalarni yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash holatidan kelib chiqib, sub’ekt o‘yin paytida faol harakat qilishga urinadi. Chunki u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasavvur qilinayotgan, fikr yuritilayotgan jismlar mohiyatini aks ettiruvchi harakat rejasiga o‘tadi. Bola jismlarning moddiy shaklidan birdaniga xayoliy ko‘rinishiga o‘tishida unga tayanch nuqtasi bo’lishi kerak, vaholanki shunday tayanch nuqtasi vazifasini

o’tuvchi narsalarning aksariyatidan o’yinda bevosita ob’ekt sifatida foydalaniladi. O‘yin faoliyatida mazkur jismlar qandaydir alomatlarni aks ettiruvchi sifatida emas, balki ana shu tayanch narsalar to’g’risida fikrlash uchun xizmat qiladi, shuningdek, tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog’liq jihatini aks ettiradi. Yuqorida aytilganidek, narsa bilan o’yin harakatlarining takomillashuvi harakat shakli, xususiyati, bosqichi kabilarni qisqartirish va umumlashtirish hisobiga amalga oshiriladi. O‘yin harakatlarining qisqarishi va umumlashuvi ularning aqliy ko’rinishdagi mantiqan izchil, yig’iq shaklga o‘tishning asosini tashkil qiladi.

TADQIQOT NATIJALARI

O‘yin bolalarning kognitiv (idrok etish) qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Quyidagi jihatlar kuzatiladi:

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: O‘yin orqali bolalar mantiqiy fikrlashni o‘rganadi. Masalan, konstruktiv o‘yinlar (pazllar, konstruktorlar) bolalarning fazoviy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi.

Atrof-muhitni o‘rganish: O‘yin orqali bolalar atrof-muhitni o‘rganadi va yangi bilimlarni o‘zlashtiradi. Masalan, tabiat haqidagi o‘yinlar bolalarning tabiatni tushunishiga yordam beradi.

Xotira va diqqatni rivojlantirish: O‘yinlar bolalarning xotirasi va diqqatini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, qoidalarga asoslangan o‘yinlar (masalan, stol o‘yinlari) bolalarning diqqatini jamlash va qoidalarga rioya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

O‘yin bolalarning hissiy rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi:

Hissiyotlarni ifodalash: O‘yin orqali bolalar o‘z hissiyotlarini ifodalashni o‘rganadi. Masalan, qo‘g‘irchoq o‘yinlari orqali bola o‘z hissiyotlarini va tajribalarini aks ettirishi mumkin.

Stressni kamaytirish: O‘yin bolalarning stressini kamaytirishga yordam beradi. O‘yin orqali bolalar hissiy jihatdan yengillik his qiladi va kayfiyatlari yaxshilanadi.

Ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish: Ijodiy o‘yinlar (masalan, rasim chizish, qo‘g‘irchoq o‘yinlari) bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

O‘yin bolalarning ijtimoiy rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi:

Ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish: O‘yin orqali bolalar boshqa bolalar bilan hamkorlik qilish, bahamjihatlik qilish va munosabatlarni boshqarishni o‘rganadi. Masalan, guruh o‘yinlari bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ijtimoiy rollarni o‘rganish: O‘yin orqali bolalar ijtimoiy rollarni (masalan, o‘qituvchi, shifokor, ota-ona) o‘rganadi va ularni tushunishni boshlaydi.

Muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish: O‘yin orqali bolalar muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishadi. Masalan, dialogga asoslangan o‘yinlar bolalarning nutqini va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

O‘yin bolalarning jismoniy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi:

Harakat qobiliyatlarini rivojlantirish: Faol o‘yinlar (masalan, yugurish, sakrash) bolalarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Nozik motor qobiliyatlarini rivojlantirish: Qo‘l va barmoq harakatlarini talab qiladigan o‘yinlar (masalan, plastilin bilan ishlash, chizish) bolalarning nozik motor qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

MUHOKAMA

Bolaning xohish va istagidagi ayrim o’zgarishlar, ularning tasavvurlar bilan birlashuvi maktabgacha yoshdagi sub’ektlarda faoliyatning yangi ko’rinishlari (rolli o’yinlar, ijodiy, tasviriy va konstruktiv faoliyat, sodda mehnat faoliyati) keng ko’lamda rivojlanishiga qulay imkoniyat yaratuvchi shart-sharoit hisoblanadi. Bola o’zining faoliyatida tevarak-atrofdagi narsalar va hodisalar to’g’risidagi tasavvur obrazlaridan amaliy foydalanish bilan chegaralanib qolmay, ularga nisbatan o’zining shaxsiy emotsional munosabatini ham bildiradi. Bu hol ko’pincha ularning ijodiy o’yinlarida yaqqol ko’zga tashlanadi. Ijodiy o’yinlarda bolaning kattalar faoliyati haqidagi, ularning o’zaro munosabati to’g’risidagi tasavvuri aks etadi, u o’zini kattalar bilan birga harakat qilayotgandek his etadi, hatto voqelikning bevosita qatnashchisi vazifasini o’taydi.

Harakatga undovchi xohish-istak bolaning tasav¬vuri bilan uzviy bog’lanib, shuningdek, bevosita id¬rok qilish mumkin bo’lgan vaziyat bilan aloqaga kirishib, yangidan yangi xohish-istaklarni keltirib chiqaradi. Hatto, bolani o’zi uncha qiziqmaydigan faoliyatga ham undashi yoki tanish faoliyatga yangicha shakl va mazmun berib uni bajarishga yo’naltirishi mumkin. Psixologik manbalardan ma’lumki, mazkur yoshdagi bolalarni o’zlari xohlamaydigan zerikarli faoliyatga (chunonchi, yozishga, rasm chizishga, mehnatga, harakatli o’yinga) majbur qilish mumkin emas. Ular o’zlari xohlamagan mashg’ulotlarda juda tez charchaydilar. Shunday mashg’ulotlarga amaliy jihatdan yondashib, yaqqollik alomatlari kiritilsa, bolalar ishga astoydil, butun vujudlari bilan kirishib ketadi. Natijada ularda shu mashg’ulotga ijodiy munosabat vujud¬ga keladi.

Mazkur yosh davridagi bolalarning kattalar bilan munosabatga kirishuvining eng muhim xususiyatlaridan biri − ularning xohish-istaklarini boshqarish imkoniyati mavjudligidir. Ularni kattalarning ezgu niyatiga ko’niktirish, ota-onalar va murabbiyalar mayliga bo’ysundirish mumkinligidir. Ularning boshqa yosh davrlaridagi bolalardan farqi ularda nisbatan xotirjam, barqarorroq his-tuyg’ular mavjudligi, ularning affektiv holatlardan uzoqroqlik, nizolarga kam berilishidir. Bunday bolalarda affektiv (jazavali) holat yuz berishi mumkin, lekin u vaqtinchalik bo’lib, yaqqol harakat bilan emas, balki tasavvur obrazlari dinamikasi bilan bog’liq holda yuzaga keladi.

Bevosita idrok qilinmaydigan holatlarga nisba¬tan his-tuyg'u, murakkab ichki tug'yon va kechinmalarning paydo bo'lishi, keyinchalik emotsional o'sish uchun eng qulay shart-sharoitlar yaratadi.

Yuqoridagi umumiy xulosalar asosida aytish mumkinki, uch yoshgacha davr nutq va nutq faoliyatini eng, oqilona namoyon qilish va to'g'ri, maqsadga muvofiq rivojlantirish bosqichi hisoblanadi. Binobarin, har bir yosh davrining o'ziga xos qulay o'sish pallalari, imkoniyatlari va o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bu narsa umumiy psixologik qonuniyatlarga suyangan holda talqin etiladi, shu bilan birga yetakchi faoliyatning roli inobatga olinadi.

Bolaning tik yurishga odatlanishi, fazoviy qonuniyatlar, o'ziga xoslik, borliqdagi mavjudotlarni to'g'ri idrok qilish kabilar unda turli psixologik sifatlarni shakllantiradi, shuningdek, mutlaqo yangi shaxs xususiyatlarni vujudga keltiradi. Unda harakat shakllariga nisbatan sinchkovlik uquvi ko'proq o'sadi, vaqtni tasavvur qilish, vaqt o'lchovlariga qiziqish tuyg'usi uyg'onadi. O'yin faoliyatida, tengdoshlari va kat¬talar bilan bevosita muloqotga kirishishda vaqtni, fazoni va harakatni idrok qilish malakasi takomillashib boradi, mazkur psixologik kategoriyalar sifat jihatdan yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarila boshlaydi.

Mazkur davrda nutq mazmunliroq, nutq faoliyati esa grammatik, morfologik va sintaksistik nuqtai nazardan to'g'ri tuzilishga ega bo'la boradi, bolaning bu boradagi faolligi mislsiz darajada o'zgaradi. Atoqli psixologlar va o'zimizning kuzatishlarimizga qaraganda, uch yoshli bola soat sayin bir nechtadan (ona tili yoki begona tilga doir) so'zlarni o'zlashtiradi va o'zining nutq boyligiga aylantiradi. Nutq faoliyatining rivoji o'zgalar nutqini oqilona idrok qilish va tushunish imkonini yaratadi, shaxslararo muomala ko'lamini yanada kengaytiradi.

XULOSA

O'yin maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixik rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. O'yin orqali bolalar kognitiv, hissiy, ijtimoiy va jismoniy jihatdan rivojlanadi. O'yinning turli turlari (ijobiy, ijodiy, ijtimoiy o'yinlar) bolalarning rivojlanishiga xilma-xil ta'sir ko'rsatadi. O'yinning maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanishdagi ahamiyatini anglash bolalarning to'liq qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ota-onalar, pedagoglar va tarbiyachilar bolalarning o'yin faoliyatini qo'llab-quvvatlash orqali ularning rivojlanishiga yordam berishlari mumkin.

O'yin faoliyatidagi tabassum, jonlanish, shodlik tuyg'ulari avval faqat kattalar ishtirokida namoyon bo'ladi, vaqt o'tishi bilan o'yinning o'zi bolaga quvonch bag'ishlaydi. Go'dak bir yoshga yaqinlashgan sari kattalarning xatti-harakatlarini izchil kuzatishdan tashqari, unda asta-sekin ularning faoliyatida ishtirok etish tuyg'usi, istagi paydo bo'ladi, keyinchalik ularga ko'mak berish ishtiyog'i tug'iladi. Natijada bola individual faoliyat turidan hamkorlikdagi faoliyatga ham o'ta boshlaydi. Ma'lumki, hamkorlikdagi faoliyat muloqot ko'lamini kengaytirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Piaget, J. (1951). Play, Dreams and Imitation in Childhood. New York: Norton.

2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

3. Elkonin, D. B. (1978). Psychology of Play. Moscow: Pedagogika.

4.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet

9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg’aliy o’g’li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

MEHNAT PSIXOLOGIYASI HAQIDA TUSHUNCHA.

Iskandarova Ruxshona Sherali qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs 23/2-guruh talabasi
ruxshonaiskandarova862@gmail.com

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li
CHDPU Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Аннотация: *Значение психологии труда в современной трудовой среде возрастает. В данной статье изучаются основные проблемы психологии труда - профессиональный стресс, снижение мотивации сотрудников, эффективность стилей руководства, отсутствие психологической безопасности - и современные пути их решения (например, гибкий график работы, мотивационные программы, оптимизация организационной культуры). В исследовании использовался анализ 40 международных научных статей, опубликованных в 2018-2023 годах, результаты опроса, проведенного с участием 300 сотрудников в Узбекистане и странах СНГ, а также анализ состояния корпоративных практик. Результаты показывают сильную корреляцию между психологическим благополучием работников и производительностью. В заключение была подчеркнута необходимость создания в организациях центров психологической помощи, повышения квалификации руководителей и гуманизации условий труда.*

Ключевые слова: *психология труда, профессиональный стресс, мотивация сотрудников, организационная культура, психологическая безопасность, стили руководства, производительность труда.*

Abstract: *The importance of work psychology in the modern working environment is increasing. In this article, the main problems of labor psychology - professional stress, decrease in employee motivation, effectiveness of leadership styles, lack of psychological safety - and modern solutions to them (for example, flexible work order, motivational programs, optimization of organizational culture) are studied. The research used the analysis of 40 international scientific articles published in 2018-2023, the results of a survey conducted with the participation of 300 employees in Uzbekistan and the CIS countries, as well as the analysis of the state of corporate practices. The results show a strong correlation between workers' psychological well-being and productivity. In conclusion, the need to create psychological service centers in organizations, improve the qualifications of leaders and humanize working conditions was emphasized.*

Key words: *work psychology, professional stress, employee motivation, organizational culture, psychological safety, leadership styles, labor productivity.*

Kirish

Mehnat psixologiyasi-bu xodimlarning psixologik holati, ularning motivatsiyasi va tashkiliy muhit oʻrtasidagi oʻzaro ta’sirni oʻrganuvchi fan sohasi. 21-asrda raqamlashtirish, global raqobat va pandemiyalar kabi omillar mehnat sharoitlarini keskin oʻzgartirib, yangi psixologik muammolarni keltirib chiqardi. Masalan, masofaviy ish tartibi stressni kamaytirish imkoniyatlarini yaratgan boʻlsa-da, ijtimoiy izolyatsiya va ish-tenglik muvozanatining buzilishi kabi salbiy oqibatlarga ham olib keldi. Oʻzbekistonda esa, iqtisodiy islohotlar davrida mehnat bozoridagi oʻzgarishlar, yuqori ishsizlik darajasi va malakali kadrlar etishmovchiligi xodimlarning psixologik holatiga jiddiy ta’sir koʻrsatmoqda.

Tadqiqotning maqsadi-mehnat psixologiyasi sohasidagi dolzarb muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdir. Ayniqsa, Oʻrta Osiyo mintaqasi kontekstida ushbu sohaga oid tadqiqotlar yetarli emasligi maqolaning amaliy ahamiyatini oshiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mehnat faoliyatining psixologik mohiyati insonga uning kasbi taqozo qiladigan psixik xususiyat, holat va jarayonlarga qoʻyiladigan talablardan iborat boʻladi. Ishlab chiqarish faoliyatining har xil turlari (kasblar va ixtisosliklar) uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun inson shaxsining turli-tuman xususiyatlari: uning maqsadga yoʻnaltirilganligi, tajriba, xarakter, qobiliyat, psixik holatlar, diqqat-e’tibor, tafakkur, xotira, fikrlash, emotsionallik, iroda kuchi va psixomotorikani talab qiladi - bular mazkur faoliyatga nisbatan qobiliyatlilikni belgilaydi. Mehnat psixologiyasining predmeti - mehnat faoliyatida inson ruhiyatining shakllanish qonuniyatlari va oʻziga xos xususiyatlarining namoyon boʻlishi hamda kasbiy saralash, kasbiy maslahat va mehnat ekspertizasi masalalaridir. Ye.A.Klimov ta’rifi bilan aytganda, “mehnat psixologiyasining fan sifatidagi oʻzagi: bu mehnat sub'yekti sifatida insonning xatti-harakati va shakllanishiga doir amaliy masalalarni ilmiy asoslangan holda hal etish shart-sharoitlarini, yollari va usullarini oʻrganuvchi psixologiya sohasidir”. Shu bilan birga mehnat psixologiyasi fanining sub’yekti deb — inson koʻrsatilgan. Mehnat psixologiyasining tadqiqot ob’yekti sifatida ishlab chiqarish va mehnatda shaxs faoliyatining psixologik xususiyatlari, uning ishdan boʻsh vaqti, hordiq olishining ishlab chiqarishga ta’siri va mehnatni ilmiy asosda tashkil etishning psixologik jihatlari oʻrganiladi. Mehnat unumdorligini oshirish uchun ishchiga ijtimoiy shartsharoitlar yaratish, jismoniy xavfsizligini ta’minlash, jismoniy hamda emotsional zoʻriqishlarning oldini olish yoki bartaraf etish uchun ketgan sarflar miqdorini

kamaytirish zarirdir. Mehnat psixologiyasining maqsadi mehnatkashiar uchun aqliy va jismoniy faoliyat jarayonida aynan psixologik iliq muhitni yaratishdan iboratdir.

Mehnat psixologiyasi turli mehnat faoliyatlarining o‘ziga xosligini ijtimoiy-tarixiy va aniq ishlah chiqarish sharoiti, mehnat quroli, mehnat ta’limi metodlari hamda shaxsning psixologik sifatiga ko‘ra o‘rganuvchi psixologiya fanining bir sohasidir. Mehnat psixologiyasining barcha faoliyat turlariga taalluqli bo‘lgan bir qancha umumiy vazifalar, umumiy muammolari hamda professional mehnatning alohida turlariga taalluqli bir qancha juziy muammolari ham mavjud. Mehnat psixologiyasining umumiy muammolari

- mehnat faoliyati nuqtai nazaridan qaraladigan va hal qilinadigan muammolar bo‘lib, ulan
- mehnat jarayonida ayrim psixik funktsiyalaming namoyon bo‘lish xususiyatlari;
- mehnatga nisbatan u yoki bu munosabatning ahamiyati;
- ishda onglilikning rolini oshirish;
- ishchi va xodimlarda kashiy sifatlatr qanday hosil qilinishini o‘rganish;
- maktabdan tashqari, bevosita ishlab chiqarishning o‘zida amalga oshirilayotgan mehnat va kasbiy ta'lim hamda tarbiyaning psixologik asoslari haqidagi masalalarni ishlab chiqish;
- texnikani takomillashtirish va undan foydalanish negizida kishilarning mehnat unumdorligini oshirish masalalarini hal etish;
- kasbiy layoqat va kasbiy mahorat, shuningdek, bu layoqatlarni ta'lim jarayonida va ishlab chiqarishda shakllantirish masalalarini ishlab chiqish;
- mehnat ko‘nikma va malakalari hosil qilishning ratsional usullarining psixologik asoslarini qidirib topish;
- professional yo‘l-yo‘riqlar ko‘rsatish;
- profkonsultatsiya-kasbiy maslahat berish;
- korxonalarda professional kadrlarni tanlash masalalarini psixologik jihatdan asoslash;
- mehnat sifati
- unumdorligini oshirish;
- ishchi yoki xodimning psixik holati mehnat unumdorligiga qanday ta’sir ko‘rsatishini aniqlash;
- mehnat xavfsizligini ta’minlash;
- ishchining muayyan holatini keltirib chiqaruvchi sabablarni, sharoitlarni, me’yordan chiqishning o‘rni va vaqtini aniqlash;
- professional toliqishning oldini olish;
- mehnat ritmi va dam olish masalalarini o‘rganish;
- mashinalarning konstruktiv xususiyatlari, ish joyi va uning psixologik talablarga mos kelishi kabi masalalarni o‘rganish;

- mehnat unumdorligini oshirishda ayrim psixik funktsiyalar sifatining, xususan, his-tuyg‘ular, inson irodaviy sifatlarining ahamiyatini o‘rganishga aloqador masalalardan iborat. Mehnat psixologiyasining juz’iy vazifalariga, avvalo, shaxsning muayyan ixtisos sohasidagi ishning muvaffaqiyatli bajarilishini ta’minlovchi, har bir kasbni xarakterlab beruvchi psixik sifatlarni o‘rganish kiradi. Ayrim kasblarni, masalan, (chilangar, payvandchi, haydovchi, uchuvchi, po‘lat erituvchi, ip yigiruvchi, tikuvchi kabilar) psixologik jihatdan bunday xarakterlash professiogramma deb ataladi

Mehnat psixologiyasining asosiy tarm oqlari Mehnat psixologiyasi odamning mehnat faoliyati bilan bog‘liq ko‘plab vazifalar yechimini topadigan psixologik bilimlar sohasidir. Mazkur vazifalar majmui mehnat psixologiyasiga oid bilimlarning ixtisoslashuvini, shunga muvofiq tarkibiy qismlarini ajratishni taqozo etadi.

1. An’anaviy mehnat psixologiyasi- mehnat haqidagi bilimlar tarixi, mehnat psixologiyasining nazariy-metodologik asoslari, mehnat va aniq kasbiy faoliyatning psixologik xususiyatlari, kasbiy muhim sifatlarni ajratish, odamning mehnatda rivojlanishi, professional (kasbiy) inqiroz va shaxsning mehnatdagi destruktsiyasi (ishdan chiqishi), mehnatning psixofiziologik asoslari va boshqa masalalarni o‘rganadi.

2. Muhandislik psixologiyasi - inson va texnika o‘rtasidagi axborotli o‘zaro ta’sir jarayoni qonuniyatlarini, “odam-mashina” tizimini ishga tushirish, yaratish, loyihalash va amaliyotga tadbiq etish maqsadida o‘rganadi.

3. Boshqaruv psixologiyasi (tashkiliy psixologiya)- tashkiliy sharoitlarda xodimlar o‘rtasidagi ierarxik (pog‘onama-pog‘ona) o‘zaro munosabatlarni optimallashtirish orqali mehnat samaradorligini oshirish, mehnat jamoasida har bir xodim shaxsining rivojlanishi bilan bog‘liq muammolarni o‘rganadi.

4. Kasbga yo‘naltirish – o‘z ichiga kasbiy axborot, kasbiy reklama, kasbiy maorif, kasbiy tashhis, kasbiy saralash, kasbiy tanlash, kasbni muqarrar tanlashga (qaror qabul qilish]ga ko‘maklashish, mijozlarni axloqiy-hissiy qo‘llab-quwatlash va boshqa masalalarni oladi.

5. Kasbiy ta’lim-mehnat sub’yektining kasbiy o‘zini-o‘zi rivojlantirish, kasb egasi (mutaxassis) shaxsining maqsadga muvofiq shakllanishi, mehnatda va kasbiy faoliyatda o‘zligini anglashiga yo‘naltirilgan o‘quv faoliyati. Mehnat psixologiyasi tarmoqlarining o‘zaro aloqasi natijasida tashkil topgan qo‘shimcha qismlari ham mavjud bo‘lib, ular: mehnat psixofiziologiyasi; mehnat psixogigienasi; mehnat reabilitatsiyasining psixologik (psixofiziologik) jihatlari; nogironlarni kasbga yo‘naltirish, kosmik psixologiya; yuridik faoliyat psixologiyasi, menejm ent psixologiyasi, marketing psixologiyasi va boshqalar

TADQIQOT NATIJALARI

Mehnat psixologiyasiga oid tadqiqotlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan metodolik apparatning rivojlanish darajasiga bog‘liqdir. Tadqiqotning aniq m

etodlarini ishlab chiqishda fanning nazariy tomonlarini aks ettiruvchi metodologiyaga asoslaniladi. Har qanday tadqiqot metodi ob’yekt, usullarni tanlashda va olingan ma'lumotlarni tahlil qilishda muayyan nazariyaga asoslanadi. Metodologik tahlil nuqtai-nazaridan uchta darajani farqlash mumkin:

1. umumiy metodologiya- borliqni bilishning umumiy falsafiy yondashuv usuli;

2. maxsus metodologiya- mazkur bilimlar sohasida qo‘llaniladigan metodologik tam oyillar yig'indisi;

3. tadqiqot amaliyoti bilan bog’liq aniq metod, metodikava o‘tkazish tartibi. Mehnat psixologiyasining metodlari psixologiyaning boshqa sohalarida ishlatiladigan tadqiqot metodlari bilan umumiy psixologik kelib chiqishga ega bo‘lib, qandaydir alohidalikka ega emas. Mehnat psixologiyasining kasb psixologiyasi, tadbirkorlik psixologiyasi, yosh davrlari va pedagogik psixologiya fanlariga yaqinligi, shakllanib bo‘lgan metodlarning o‘zlashtirilishiga sabab bo‘ldi. Aniq bir tadqiqotda metodlarni ishlatilishi tadqiqot metodikalarini yaratilishiga olib keladi. Metodikalar faqatgina aniq bir tadqiqotning mantiqida mavjud bo‘ladi. Ular tadqiqotning maqsadi, predmeti va ob’yekti bilan aniqlanadi. Psixologiya faniga doir tadqiqot metodlarining tizimi rus psixologi B.G.Anan’yev tomonidan izchil va har tom onlam a o‘rganilgan. S.L.Rubinshteyn va G.D.Pirovlar tomonidan taklif etilgan psixologiya metodlarini tahlil qilib, B.G.Anan'yev tadqiqot metodlari bo‘yicha o‘zining amaliy tasnifini taklif etdi

Yuqorida aytib o‘tilgan metodlar orqali yig‘ilgan ma’lumotlarni sharhlash va tavsiyalar berish bosqichida, sinaluvchining kasbi bo‘yicha psixografiya, psixologik profillarni tuzish, sinflarga ajratish - tasnifi kabi metodlarga tayaniladi. Mehnat psixologiyasining va uning qonuniyatlarini ochib berishga yordam beruvchi o‘ziga xos metodlari bor. Ular mehnatkashlar jamoasi va alohida ishchining o‘ziga xos xususiyatlarini, ularga ta’sir qiluvchi sub’yektiv va ob’yektiv omillarni kompleks tarzda o‘rganish imkonini beradi. Ularni o‘z vaqtida va profes-sional tarzda qo‘llay bilish va olingan natijalardan to‘g‘ri xulosalar chiqara olish muhimdir.

MUHOKAMA.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mehnat unumdorligi va psixologik farovonlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni quyidagi omillar tushuntiradi:

Moslashuvchan ish tartibi: xodimlarga ish-tenglik muvozanatini saqlash imkoniyatini beradi, bu esa stressni 30% kamaytiradi.

Transformatsion liderlik: xodimlarning ishtiyoqini oshiradi, chki ularga strategik maqsadlarni anglash va ijodiy yechimlarni topish imkoniyatini beradi.

Psixologik xavfsizlikni: ta’minlash-bu xodimlarning xatolardan qo‘rqmasdan fikr bildirishi va jamoada ishlashi uchun asosdir.

Biroq, O‘rta Osiyo mamlakatlarida maoshning pastligi va kasbiy malaka oshirish dasturlarining etishmasligi keng tarqalgan muammo sifatida qolmoqda.

XULOSA.

Mehnat psixologiyasini modernizatsiya qilish-korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Quyidagi choralar samarali boʻlishi mumkin:

Korporativ psixologik xizmatlar tarmogʻini joriy etish (stressni boshqarish treninglari, muntazam psixodiagnostika).

Liderlik malakasini oshirish boʻyicha sertifikatlash dasturlarini ishlab chiqish.

Davlat darajasida mehnat sharoitlarini monitoring qiluvchi qonunlar takomillashtirish. Kelajakda turli soha va mintaqalar uchun differensiallashtirilgan psixologik modellarni ishlab chiqish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2017). “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. Oʻzbekiston Respublikasi Hukumatining rasmiy sayti.

2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2019). “Davlat xizmatining islohoti va yangi boshqaruv tizimini joriy etish”. Oʻzbekiston Respublikasi Hukumatining rasmiy sayti.

3. Mirziyoev.Sh.M (2021). “Oʻzbekiston Respublikasida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish va samarali rahbarlikni ta’minlash”. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti.

4. Islomov.A (2020). “Rahbarlik qobiliyatlari va boshqaruvning samaradorligi”. Oʻzbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

5. Toshpoʻlatov.S (2022). “Davlat boshqaruvini rivojlantirishda rahbarlik qobiliyatlarining oʻrni”. Oʻzbekiston Xalqaro Universiteti nashriyoti.

6. Raxmonov.B (2020). “Rahbarlik sifatlari va boshqaruv tizimi: nazariya va amaliyot”. Tashkent State University of Economics.

7. Shukurov.M (2018). “Boshqaruv va rahbarlik qobiliyatlari”. Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Saitmurodova Gulbaxor Xolmurod qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
bozjonsaitmurodov@gmail.com

Mengboyeva Muborak Guoomjon qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
muborakmengboyeva5@gmail.com

Аннотация: *Дошкольный возраст (3-7 лет) – один из наиболее активных и динамичных периодов психического развития детей. В данной статье широко освещены основные особенности психического развития детей дошкольного возраста, а также процессы познавательного, эмоционального, социального и физического развития. В статье также анализируется влияние игры, семьи и окружающей среды на психическое развитие детей. Глубокое изучение психологии дошкольного возраста поможет детям стать в будущем успешными личностями.*

Ключевые слова: *дошкольный возраст, психическое развитие, познавательное развитие, эмоциональное развитие, социальное развитие, физическое развитие, игровая деятельность, влияние семьи, окружающая среда.*

Abstract: *The preschool period (3-7 years old) is one of the most active and dynamic periods of children's mental development. In this article, the main features of the mental development of preschool children, as well as the processes of cognitive, emotional, social and physical development are widely covered. The article also analyzes the impact of play, family and environment on children's mental development. A deep study of the psychology of preschool age will help children to become successful individuals in the future.*

Keywords: *preschool age, mental development, cognitive development, emotional development, social development, physical development, play activities, family influence, environment.*

KIRISH

Maktabgacha yosh davri (3-7 yosh) bolalarning psixik rivojlanishining eng faol va dinamik davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni faol o'rganadi, shaxsiy xususiyatlarini shakllantiradi va ijtimoiy munosabatlarni o'rganadi. Maktabgacha yosh davri psixologiyasi bolalarning rivojlanish qonuniyatlarini,

ularning psixik jarayonlarini va shaxsning shakllanishini o‘rganishga qaratilgan. Ushbu maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixik rivojlanishining asosiy xususiyatlari, shuningdek, kognitiv, hissiy, ijtimoiy va jismoniy rivojlanish jarayonlari keng yoritilgan.

O‘yin faqat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay, bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘z xulqini boshqarish ko‘nikmalarini tarkib toptirishga bog’liq psixologik muammoni o‘rgangan Z.V.Manuylenkoning fikricha, biror maqsadga yo’naltirilgan mashg’ulotga nisbatan o’yinda xulq ko’nikmalarini oldinroq va osonroq egallash mumkin. Ayniqsa, bu omil maktabgacha yoshdagi bolalarda yosh davrining xususiyati sifatida o‘zining yorqin ifodasini topadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘z xulqini o’zi boshqarish ko’nikmasi o‘yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda ham qariyb baravarlashadi. Ba’zan ular ayrim vaziyatlarda, masalan, musobaqa paytida o‘yindagiga qaraganda yuqoriroq ko‘rsatkichga ham erishishlari ham mumkin. Yuqoridagi mulohazalar asosida umuman aytganda, o‘yin va o‘yin faoliyati bolada o‘z xulqini boshqarish ko’nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bolaning aqliy o‘sishi to‘g‘risida fikr yuritilganda, oldingi bobda qayd qilinganidek, shuni ham aytish kerakki, narsalarni yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash holatidan kelib chiqib, sub’ekt o‘yin paytida faol harakat qilishga urinadi. Chunki u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasavvur qilinayotgan, fikr yuritilayotgan jismlar mohiyatini aks ettiruvchi harakat rejasiga o‘tadi. Bola jismlarning moddiy shaklidan birdaniga xayoliy ko’rinishiga o’tishida unga tayanch nuqtasi bo’lishi kerak, vaholanki shunday tayanch nuqtasi vazifasini o’tuvchi narsalarning aksariyatidan o’yinda bevosita ob’ekt sifatida foydalaniladi. O‘yin faoliyatida mazkur jism¬lar qandaydir alomatlarni aks ettiruvchi sifatida emas, balki ana shu tayanch narsalar to‘g‘risida fikrlash uchun xizmat qiladi, shuningdek, tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog’liq jihatini aks ettiradi. Yuqorida aytilganidek, narsa bilan o‘yin harakatlarining takomillashuvi harakat shakli, xususiyati, bosqichi kabilarni qisqartirish va umumlashtirish hisobiga amalga oshiriladi. O‘yin harakatlarining qisqarishi va umumlashuvi ularning aqliy ko’rinishdagi mantiqan izchil, yig’iq shaklga o’tishning asosini tashkil qiladi.

Psixolog V.S.Muxinaning fikricha, chaqaloqda tug’ilishiga qadar ham shartsiz reflekslar bo’lishi, unga homilalik paytidayoq o’z qo’lini so’rish imkonini yaratadi.

Sharq allomalarining fikricha, chaqaloqda tug’ma reaktsiyalarning boshqa guruhi ham mavjud bo’lib, beshik tebratilganda chaqaloqning yig’idan to’xtashi, ixtiyorsiz harakati sekinlashuvi shundan dalolat beradi. Qadim zamonlardan beri beshik, so’rg’ich va hokazolardan chaqaloqni yupatishning, uning ixtiyorsiz harakatini

to’xtatishning, diqqatini ovqatga va favqulodda holatga to’plashning muhim vositasi sifatida foydalaniladi.

Qator tug’ma-tabiiy reaktsiyalar chaqaloq hayoti uchun juda muhimdir. Ana shu shartsiz reflekslar tufayli u yangi, o’ng’aysiz sharoitga ko’nikib boradi va o’z yashash tarzini mavjud yo’nalishga uyg’unlashtiradi. Uning yangi muhitda ovqatlanishi va nafas olishi ana shu reflekslarning bevosita funktsiyasi hisoblanadi. Bola tug’ilgunicha undagi barcha jarayonlar onaning organizmi orqali amalga oshgan bo’lsa, tug’ilganidan keyin mutlaqo boshqacha tarzda amalga osha boshlaydi. Masalan, o’pka bilan nafas olish, oral (og’iz, ichak, oshqozon kabi biologik organlar orqali) ovqatlanish vujudga keladi. Buni psixologiyada reflektor moslashish deb ataladi

TADQIQOT NATIJALARI

Maktabgacha yosh davrida bolalarning kognitiv (idrok etish) qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlanadi. J. Piaje nazariyasiga ko‘ra, bu davr preoperatsion bosqichga to‘g‘ri keladi. Bu davrda bola mantiqiy fikrlashni boshlaydi, lekin hali mavhum tushunchalarni to‘liq qabul qila olmaydi. Quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Mantiqiy fikrlash: Bolalar sodda mantiqiy operatsiyalarni bajarishni o‘rganadi, masalan, ob’ektlarni tasniflash yoki ularni o‘lchamiga qarab taqqoslash.

Atrof-muhitni o‘rganish: Bolalar atrof-muhitni faol o‘rganadi va yangi bilimlarni o‘zlashtiradi. Masalan, ular tabiat, hayvonlar va o‘simliklar haqida bilim olishadi.

Xotira va diqqatni rivojlantirish: Bolalarning xotirasi va diqqati rivojlanadi. Ular qisqa muddatli xotirasini va diqqatini jamlash qobiliyatini rivojlantirishadi. Maktabgacha yosh davrida bolalarning hissiy dunyosi kengayadi va murakkablashadi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Hissiyotlarni ifodalash: Bolalar o‘z hissiyotlarini ifodalashni o‘rganadi. Masalan, ular quvonch, g‘azab, qayg‘u kabi hissiyotlarni ifodalashni o‘rganadi. Hissiy barqarorlik: Bu davrda bolalarning hissiy holati beqaror bo‘lishi mumkin. Masalan, ular bir lahza quvonch, keyin esa g‘azab yoki qayg‘u his qilishi mumkin.

Ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish: Ijodiy faoliyat (masalan, rasim chizish, qo‘g‘irchoq o‘yinlari) bolalarning hissiy dunyosini boyitadi va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Maktabgacha yosh davrida bolalarning ijtimoiy qobiliyatlari rivojlanadi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish: Bolalar boshqa bolalar bilan hamkorlik qilish, bahamjihatlik qilish va munosabatlarni boshqarishni o‘rganadi. Masalan, guruh o‘yinlari bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy rollarni o‘rganish: Bolalar ijtimoiy rollarni (masalan, o‘qituvchi, shifokor, ota-ona) o‘rganadi va ularni tushunishni boshlaydi. Muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish: Bolalar muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishadi. Masalan, dialogga asoslangan o‘yinlar bolalarning nutqini va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Maktabgacha yosh davrida bolalarning jismoniy rivojlanishi ham kuzatiladi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Harakat qobiliyatlarini rivojlantirish: Faol o'yinlar (masalan, yugurish, sakrash) bolalarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Nozik motor qobiliyatlarini rivojlantirish: Qo'l va barmoq harakatlarini talab qiladigan o'yinlar (masalan, plastilin bilan ishlash, chizish) bolalarning nozik motor qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

O'yin maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixik rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. O'yin orqali bolalar atrof-muhitni o'rganadi, ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi, kreativ qobiliyatlarini rivojlantiradi va mantiqiy fikrlashni o'rganadi. O'yinning turli turlari (ijobiy, ijodiy, ijtimoiy o'yinlar) bolalarning rivojlanishiga xilma-xil ta'sir ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Chaqaloq boshqa yosh davridagi odamlarga qaragan¬da kuchsiz, zaif, ojiz ko'rinsa-da, ba'zi jihatlari bilan kattalardan ustunlik qiladi. Ye.A.Arkinning fikricha, chaqaloqlik davrining kuchli jihatlari ko'pincha uning o'sish quvvatida o'z ifodasini topadi. U har oyda ikki sm dan o'sadi, uning og'irligi har kuni 1,6–2 grammdan ortib boradi. Uning shiddatli sur'¬at bilan o'sishi ko'proq individning vegetativ nerv sistemasi, ichki sekretsiya (buqoq, qalqon osti va ust¬ki) bezlarining faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Shu¬ni alohida ta'kidlash kerakki, ichki sekretsiya bezlari ishlab chiqargan maxsus gormonlar qonga so'rilib, organizmning jismoniy o'sishini belgilaydi. Chaqaloqning g'oyat jadal sur'at bilan o'sishi shu davrning o'ziga xos xususiyati bo'lib, uning o'sishiga ta'sir etuvchi omillar ovqat, sof havo, quyosh nuri, nafas olish, parvarish va hokazolardir.

Odatda chaqaloqning nerv faoliyati shartsiz va shartli reflekslar ta'sirida vujudga keladi. Shart¬siz tug'ma reflekslar bolaning tug'ilishi arafasida yetarli darajada yetilishi sababli unda qon aylanish, nafas olish, ovqat hazm qilish, siydik chiqarish singari eng muhim vegetativ funktsiyalar amalga oshadi. Masalan, qorni och chaqaloqning labiga biror narsa tegishi bilan unda emish harakati vujudga kelib, so'laklari oqa boshlaydi. Bu ovqatlanishning shartsiz refleksi deb ataladi.

Chaqaloq tug'ilishi arafasida uning bosh miya katta yarim sharlarining og'irligi, hajmi va funktsional jihati yetarlicha rivojlanmagan bo'lsa ham, u mavjud shartsiz reflekslar negizida atrof-muhit va boshqalar bilan munosabatga kirishish imkoniyatini beradigan oddiy shartli reflekslar hosil qila oladi. Masalan, hid, yorug'lik, harakat qo'zg'atuvchilarining ta'sirini natijasida oddiy shartli reflekslar vujudga kelishi mumkin.

Chaqaloq hayotining dastlabki kunlaridan boshlab tashqi muhit bilan munosabatga kirishish, aloqa bog'lash jarayonida unga mustaqil hayot kechirish imkoniyatlari tug'iladi. Ilmiy manbalarda ko'rsatilishicha, chaqaloq hayotining ilk

davrida undagi reflekslar kuchsiz, zaif va beqaror bo'ladi. Chunki kuchli tashqi qo'zg'atuvchilar ta'sirida reflekslar tez izdan chiqadi va qayta tiklanish imkoniyati tobora kamayadi.

Chaqaloqning asosiy xususiyatlaridan biri uning inson zotiga xos barcha xulq-atvor shakllarini va avlodlarning tajribalarini o'zlashtirish imkoniyatiga egaligidir. Tug'ma reflekslar chaqaloq hayotidagi yetakchilik rolini asta-sekin yo'qotib boradi. Kundalik tartib va tarbiyaning o'ziga xos sharoitida ehtiyojning boshqa ko'rinishlari, jumladan, taassurot olish, ta'sirlanish, harakat, muloqot kabi shakllari vujudga keladi. Mohiyati va maqsadi jihatidan yangi ehtiyojlar zamirida psixik rivojlanish amalga oshadi.

Bolada taassurot olish ehtiyoji paydo bo'lishi bilanoq, orientir refleksi bilan aloqa o'rnatadi, hissiy bilish organlarining tayyorlik darajasiga muvofiq mavjud ma'lumotlarni qabul qiladi va shu jarayonda o'zi ham rivojlanadi. Chaqaloqning ko'ruv va eshituv apparati dastlabki kundanoq ishga tushsa ham, ular hali yetilmagan bo'ladi. Shu sababli ko'rish sezgisini yorug'lik, eshitish sezgisini esa qattiq tovush vujudga keltiradi. Bola harakatdagi jismlarni kuzatishga intilsa ham, aslida qimirlamay turgan narsalarga ko'proq diqqatini to'playdi. Uning ruhiy dunyosida ko'ruv va eshituv apparatlariga mos ravishda diqqatning muayyan ob'ektga to'planishi jarayoni asta-sekin vujudga keladi.

Chaqaloqning sezgi organlari uning harakatiga qaraganda durustroq rivojlangan bo'ladi. Masalan, chaqaloq achchiqni shirindan, issiqni sovuqdan, ho'lni quruqdan farqlay oladi. Uning hid bilish organlari juda zaif bo'lishiga qaramay, burniga yoqimsiz hidli modda yaqinlashtirilsa, bezovtalanadi. Bolada teri tuyush, haroratni his qilish, sezish, og'irlikni fahmlash, ta'm bilish sezgilari ham yetarli darajada rivojlangan bo'ladi.

Chaqaloqda jismlarni, odamlarni, atrof-muhitni kattalar kabi yaxlit va aniq idrok qilish imkoniyati bo'lmaydi. Chunki idrok qilish insonning boshqa psixik jarayonlari (xotira, tasavvur, tafakkur), ruhiy holatlari (his-tuyg'u, o'ng'aysizlanish) va o'ziga xos tipologik xususiyatlari bilan uzviy bog'liqlikda amalga oshadi. Shuning uchun chaqaloqda mazkur imkoniyat o'ta cheklangan bo'lib, sezgi organlari oddiy aks ettirish imkoniyatiga ega.

XULOSA

Maktabgacha yosh davri (3-7 yosh) bolalarning psixik rivojlanishining eng faol va dinamik davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni faol oʻrganadi, shaxsiy xususiyatlarini shakllantiradi va ijtimoiy munosabatlarni oʻrganadi. Maktabgacha yosh davri psixologiyasi bolalarning rivojlanish qonuniyatlarini, ularning psixik jarayonlarini va shaxsning shakllanishini oʻrganishga qaratilgan. Oʻyin, oila va atrof-muhit bolalarning psixik rivojlanishiga katta taʼsir koʻrsatadi.

Maktabgacha yosh davri psixologiyasini chuqur o‘rganish bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.

2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

3. Erikson, E. H. (1950). Childhood and Society. New York: Norton.

4.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet

9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg’aliy o’g’li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

YOSHLARNING OILAVIY HAYOTGA TAYYORLIK MUAMMOSI

Iskandarova Ruxshona Sherali qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs 23/2-guruh talabasi
ruxshonaiskandarova862@gmail.com

Ilmiy rahbar: Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li
CHDPU Psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Аннотация: *В современном обществе обостряется проблема готовности молодежи к семейной жизни в связи с социальными, экономическими и культурными изменениями. Данное исследование направлено на определение причин, по которым молодые люди Узбекистана психологически, материально и духовно не готовы создать семью. В статье анализируются социологический опрос с участием 500 молодых людей (18-30 лет), экспертные интервью (психологи, семейные специалисты) и статистика международных исследований, проведенных в 2020-2023 гг. Результаты показали, что 65% молодых людей считают основным препятствием отсутствие материальных ресурсов и 40% отсутствие психологической подготовки (например, навыков управления взаимоотношениями). В заключение была подчеркнута необходимость внедрения специальных программ в школах и высших учебных заведениях, оказания финансовой поддержки молодежи и пропаганды семейных ценностей в целях улучшения подготовки семьи.*

Ключевые слова: *подготовка молодежи, семейная жизнь, психологическая подготовка, материальные ресурсы, духовные ценности, добрачное образование, социально-экономические факторы.*

Abstract: *In modern society, the problem of readiness of young people for family life is increasing due to social, economic and cultural changes. This study is aimed at determining the reasons why young people of Uzbekistan are not psychologically, materially and spiritually ready to start a family. The article analyzes a sociological survey with the participation of 500 young people (18-30 years old), expert interviews (psychologists, family specialists) and international research statistics conducted in 2020-2023. The results showed that 65% of young people consider lack of material resources and 40% lack of psychological preparation (for example, relationship management skills) as the main obstacle. In conclusion, the need to introduce special programs in schools and higher education institutions, provide financial support to*

young people and promote family values in order to improve family preparation was emphasized.

Key words: *youth preparation, family life, psychological preparation, material resources, spiritual values, premarital education, socio-economic factors.*

Kirish.

Oila-jamiyatning asosiy instituti boʻlib, uning barqarorligi yoshlarning nikoh va oilaviy majburiyatlarga tayyorligiga bogʻliq. 21-asrda globalizatsiya, urbanizatsiya va axloqiy qadriyatlarning oʻzgarishi yoshlarning oila qurishga nisbatan munosabatini radikal oʻzgartirdi. Oʻzbekistonda esa, aholining 60% dan ortigʻini 30 yoshgacha boʻlgan yoshlar tashkil etishi, bu muammoning dolzarbligini oshiradi. Hukumatning oilaviy siyosatini mustahkamlashga qaratilgan choralariga qaramay, nikohdan qochish, ajralishlar koʻpayishi va oilaviy mas’uliyatni kechiktirish tendentsiyalari kuzatilmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda koʻpincha oilaviy munosabatlarning psixologik jihatlari yoritilgan boʻlsa-da, Oʻrta Osiyo, ayniqsa Oʻzbekiston kontekstida yoshlarning kompleks tayyorgarlik darajasi yetarlicha oʻrganilmagan. Ushbu tadqiqotning maqsadi-yosh avlodning oilaviy hayotga tayyorligiga ta’sir etuvchi omillarni tizimli tahlil qilish va ularni bartaraf etish yoʻllarini taklif etishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

“Hamma narsa niyatga bogʻliq deydi”, - dono xalqimiz. Mustaqil oilaviy hayot ostonasida turgan har bir inson, u yigit boʻladimi yoki qizmi, eng avvalo ona sutidek halol va pok boʻlishiga oʻrganishi lozim. Muqaddas Hadisu-sharifda paygʻambarimiz Muhammad s.a.v ning ushbu fikrlari bejiz keltirilmagan: “Muhaqqaq amallar niyatlarga koʻradir. Har kimsaga faqatgina niyat qilgani (narsasi) bordir”. Zero, har bir niyatning orqasida aniq moʻljallar va maqsadlar boʻlganidek, inson uchun baxtli oila qurish, unda baxtiyor umrguzaronlik qilish uchun ham er va xotin oʻz oldilariga bahamjihat orzu va muddaolar qoʻyishni, yaxshi niyatlar qilishni bilishlari kerak. Yoshlar turmush qurishdan avval oilaviy hayotning qanday talablariga javob berishlari kerak? Yosh yigit-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi bugungi kunning eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Bu haqda ommaviy axborot vositalarida koʻplab chiqishlar, ta’lim maskanlarida maxsus kurslar, davra suhbatlari va uchrashuvlar oʻtkazilib kelinmoqda. Hoʻsh, oilaviy hayotga tayyorlik nimalarda oʻz aksini topadi? Oila deb atalmish muqaddas makon - “Oila qasri”ning mustahkamligi shu qasrning poydevori boʻlmish nikoh oldi omillari xususiyatlariga, ularning qaydarajada mustahkam qoʻyilishiga bogʻliq. Nikoh oldi omillari oila qurayotgan yoshlarning oilaviy hayotga qay darajada tayyor ekanliklarini belgilab beradi1. Inson oʻzini oilaviy hayotga tayyorman deyishi uchun eng avvalo nikohning talablariga javob berishi kerak. Nikohning birinchi talabi jinsiy yetuklik hisoblanib, erkak va ayol

organizmi fiziologik xususiyatlari namoyon boʻlishi, ular shaxsiy gigienaning oʻrni va ahamiyatiga aloqador bilimlarning sohibi boʻlishidir. Jinsiy etilish jinsiy ehtiyojlar shakllanishiga olib keladi. Bu davrda ichki sekresiya bezlari faoliyati tufayli organizmda ikkilamchi belgilar yuzaga keladi. Biroq, bu yoshlar jinsiy yetuklikka erishdi degani emas. Ming afsuski, koʻpgina ota-onalar yoshlarni ayniqsa, qizlarni balogʻatga etishi bilan oilaviy hayotga tayyor deb hisoblashadi va turmushga berishadi. Natijada erta turmush qurish oqibatida bugungi kunda homilador ayollarda 100% kamqonlik, turli ekstragenital kasalliklarning koʻpayishi, homilasining yaxshi rivojlanmaganligi, qayta farzand koʻrish imkoniyatidan mahrum boʻlish holatlari koʻplab uchramoqda. Yoshlarni nikohga etukligi deyilganda uning faqat fiziologik jihatdan rivojlanishini nazarda tutish notoʻgʻri, bundan tashqari yoshlar jinsiy hayot psixogigienasi borasida ham zarur ilmiy psixologik bilimlarga, toʻgʻri tasavvurlarga, ega boʻlishi lozim. Afsuski, bugungi kunda ota-onalar tomonidan yoshlarga jinsiy tarbiya berish ishlarining ahamiyati butunlay kamsitib kelinmoqda. Nikohga yetuklikning ikkinchi talabi fuqarolik va huquqiy yetuklik boʻlib, bu odamning balogʻatga etish yoshi bilan huquqiy jihatdan oila qurish, farzand koʻrish huquqiga ega boʻlishi bilan belgilanadi. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitusiyasi hamda “Oila kodeksi”da yigitlar uchun nikoh yoshi 18 yosh, qizlar uchun nikoh yoshi 17 yosh deb belgilangan. Bu davrda ular Konstitusiyada belgilangan barcha huquq va majburiyatlardan foydalanish huquqiga ega boʻlishadi. Huquqiy madaniyat va yetuklik avvalo oila va nikoh borasidagi mavjud qonunlarni bilish, oila qonunchiligidagi eng muhim normalarga ongli munosabat tufayli turmush oʻrtogʻi, farzandlari, jamiyat oldidagi huquq va majburiyatlarni his etish va ularga itoat etishga hozirlikni nazarda tutadi. Nikohga yetuklikning uchinchi talabi kasb-hunar va ijtimoiy-iqtisodiy yetuklik hisoblanadi. Kasb-hunar egallash ancha murakkab tushuncha boʻlib, uning murakkabligi shundaki, u maʼlum bir oʻquv yurtini, oʻquv kurslarini bitirish, yani maʼlum bir ish turini bajarish uchun zarur boʻlgan maxsus bilim, koʻnikma va malakalarga ega boʻlishi bilan belgilanadi. Ota-bobolarimiz oldingi davrlarda dehqonchilik, hunarmandchilik, chorvachilik sir-asrorlarini puxta egallashgan.

Oʻsha davrlardagi ishlab chiqarish munosabatlari va texnologik jarayonlar ulardan maxsus yoki oliy maʼlumot talab qilmagan. 3-4 yil ustoz koʻrgan shogird 16-17 yoshda oʻzi mustaqil ish yurita oladigan ustaga, oʻz ishini uddalay oladigan mutaxassisga aylangan. Mabodo, u shu vaqtda oila quradigan boʻlsa, oʻz hunari orqali mehnat qilib oilani iqtisodiy jihatdan taʼminlay olgan. Bugungi kunda esa yoshlarimizni kasb-hunar etukligi kechikib ketmoqda. Baʼzi bir kasblar boʻyicha 22-25 yoshlarda kasb-hunar etukligiga erishish mumkin boʻlsa, boshqalarda 28-30 yoshlarda bunga erishmoqdalar. Natijada bugungi kunda yoshlarimiz oilani iqtisodiy jihatdan mustaqil ravishda taʼminlay olmayaptilar.

Shu bilan birga shaxslararo munosabatlarga ruhan tayyorlik ham oʻta muhim masala hisoblanadi. Chunki, oilaviy hayotda amalga oshiriladigan koʻplab vazifalar va masʼuliyatlar orasida muomala odobining boʻlishi va yangi qarindoshlar bilan yangi rollarni bajarish borasidagi hamkorlik qilishga ruhiy tayyorgarlik oʻzgacha madaniyat, aqliy salohiyatni talab etadi. Chunki, oila oʻziga xos kichik guruh boʻlib, undagi oʻzaro muomala va munosabatlarning uygʻunligi oilaviy baxtning muhim kalitidir. Toʻgʻri, avlodlararo ziddiyatlar bor narsa. Masalan, kattalar oʻzlari yoshliklarida qadrlagan narsalarni ularning nazarida yoshlar qadrlamayotganday tuyulaveradi, yoshlar hayotga yengilroq qarayotganday, udumlarni mensimayotganday, oilaviy masalalarga bepisandday tuyuladi. Shunday paytlarda kattalarning biroz bagʻrikeng va toqatliroq boʻlishi, yoshlarning esa bosiqroq va farosatliroq boʻlishlari muammolarni echimini taʼminlaydi. Shunday qilib, nikohga ijtimoiy jihatdan yetuklik insonni oʻzi yashayotgan jamiyat meʼyorlari, nikohning jamiyat rivojidagi oʻrnini, inson hayotidagi turgʻun roli va mohiyatini bilgan holda turmush qurishga hamda ota-onalik rollariga ruhan etilganligini nazarda tutadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Nikohga yetuklikning toʻrtinchi talabi axloqiy yetuklik boʻlib, bu borada fahrlansak arziydigan jihatlarimiz mavjud. Chunki bizda islom dini muqaddas hisoblanadi. Yoshlarga axloqiy tarbiya Qurʼoni karim, hadislar orqali pandnoma, nasihatnoma, hikmatnoma tarzida juda erta singdirib boriladi. Avvalo, insonda muayyan axloqiy fazilatlar boʻlmogʻi darkor, yani, oila quraman, turmushga chiqaman deyish shaxsning boʻlgʻusi turmush oʻrtogʻi, boʻlajak farzandlari, yangi qarindosh-urugʻlari oldidagi yangi masʼuliyatlarni boʻyniga olishni taqazo etadi.

Ushbu masʼuliyatlar va ulardan kelib chiqadigan majburiyatlar hayotda yangi rollarni bajarishga hozirlikni nazarda tutadi, yani, nikoh uyi ostonasida “kelin” yoki “kuyov” rolida turgan inson endi “rafiqa”, “er”, “ona”, “ota” kabi yangi rollar masʼuliyatini his etishiga toʻgʻri keladi. Bu masʼuliyat esa odamdagi qator axloqiy sifatlar yuksak madaniyat, bagʻrikenglik, sabr-matonat, muloyimlik, mehribonlik, muomala madaniyati, shirinsoʻzlik, mulozamatlilik, mehnatsevarlik, halollik, odillik, toʻgʻrisoʻzlik, samimiyat kabi fazilatlarning namoyon boʻlishini taqozo etadi. Chunki, bizda inson nikohga kirgach, choʻlda yoki sahroda yashamaydi, u oddiy insoniy munosabatlar mujassam boʻlgan jamoada, jamiyatda yashaydi. U nafaqat oʻz oilasi aʼzolari davrasida, qarindosh-urugʻ, qoʻni-qoʻshnilar orasida ham oʻzidagi ijobiy fazilatlarni koʻrsata olishi kerak. Nikohga yetuklikning beshinchi talabi psixologik yetuklik boʻlib, bunda yoshlarning turli hayotiy sharoitlarni hushyor baxolay olishi nazarda tutiladi. Bu hushyorlik yoshlarning amaliy voqealikni toʻgʻri baholay olishi, yutuq va kamchiliklarini, bilim, malaka va qobiliyatlarini etarlicha obʼektiv baxolay olishida namoyon boʻladi. Afsuski, koʻpincha yoshlarimiz oʻz qobiliyatlarini orttirib

baholab, oʻz oldilariga erishib boʻlmaydigan maqsadlarni qoʻyib olish holatlariga duch kelinadi. Ayniqsa, oilaviy hayotni tasavvur qilish, unda oʻz oʻrnini baholash masalasida yoshlarimiz koʻproq xatoga, oʻzlarini orttirib baholashga, oilaviy hayotdan mumkin boʻlganidan koʻproq narsani kutish holatlari koʻplab uchramoqda. Natijada ular oila qurib real hayot bilan toʻqnashganda ideal orzulari parchalanib, oila qurganidan pushaymon boʻlish, hayotdan koʻngli sovish holatlari yuzaga kelib, hatto ajralib ketishlariga ham sabab boʻlmoqda. Psixologik yetuklik boshqa odamlarning xohish istaklari, kechinmalarini tushunish bilan ham ma’lum darajada bogʻliq boʻladi. Bu esa oʻz navbatida muloqotning, hamkorlikning yaxshi yoʻlga qoʻyilishiga, oilada turli guruhlarda garmonik munosabatlarni oʻrganilishiga imkon beradi. Psixologik yetuklikning asosiy xususiyati yoshlarning turli toifa, turli yoshdagi odamlar bilan oʻrinli munosabatda boʻla olishi, turli yashash sharoitlariga moslashuvchanligi, boshqa shaxslar bilan ijobiy munosabatlari: hamdardlik, hamfikrlilik, gʻam-tashvishga sherik boʻla olish, oʻzaro yordam kabilar tarzida namoyon boʻla oladigan ma’naviy sifatlarga ega boʻlishi bilan belgilanadi. Turmush oʻrtogʻi va oiladagi yaqinlarga, birinchi navbatda farzandlarga nisbatan fidoiylik, sevgan insonining koʻngliga yoʻl topish va unga qarab ish tutishni talab etadi. Psixologik jihatdan oilaviy hayotga tayyorgarlik oʻzgalarni tushunish, uning oʻrniga oʻzini qoʻyib koʻra olish, qalbiga yoʻl topishni taqozo etadi. Shu ma’noda nikoh shunday psixoterapevtik hususiyatga egaki, u ikki sevishgan qalblarni bir-biriga yaqinlashtiribgina qolmay, ularning har-birini dardu-xasrati, quvonchu-shodligi bilan hamohang tarzda yashashga oʻrgatadi.

MUHOKAMA

Shu sababli ham nikoh salomatlikni saqlovchi va inson umrini uzaytiruvchi omil sifatida e’tirof etiladi. Nikohga yetuklikning oltinchi talabi xususiyati pedagogik yetuklik boʻlib, umuman oilaning tarbiyalovchilik roli, jumladan, farzand tarbiyasi masalalaridagi bilimdonlikni, oilaviy tarbiyaning oʻziga xosligi va bunda ota-onaning tarbiyalovchi missiyasi nimada ekanligi, ota-onalikning tarbiyalovchilik saviyasini oshirish yoʻllari toʻgʻrisida aniq bilim va tasavvurlarni nazarda tutadi.

Yoshlarning oilaviy tayyorgarlik muammolari ularning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, ta’lim tizimidagi kamchiliklar va madaniy normaning oʻzgarishi bilan bogʻliq. Masalan, Oʻzbekistonda uy-joy narxining tez oʻsishi (yillik 12%) yoshlarni nikohni kechiktirishga majbur qilmoqda. Shuningdek, maktablarda oilaviy hayotga oid bilimlar (gender mavzulari, moliyaviy savodxonlik) yetishmasligi psixologik tayyorgarliksizlikni keltirib chiqaradi.

XULOSA

Yoshlarning oilaviy hayotga tayyorligini oshirish uchun quyidagi choralar samarali boʻlishi mumkin:

Ta’lim tizimini takomillashtirish: Maktab va universitetlarda “Oila psixologiyasi”, “Moliyaviy savodxonlik” kabi fanlarni joriy etish.

Davlat yordami: Yosh oilalar uchun arzon uy-joy loyihalari va soliq imtiyozlarini kengaytirish.

Madaniy targ‘ibot: OAV va ijtimoiy tarmoqlar orqali oilaviy qadriyatlarni targ‘ib qilish. Kelajakda turli mintaqalar (shahar/qishloq) uchun differensiallashtirilgan dasturlar ishlab chiqish talab etiladi.

Xulasa o‘rnida oila qurayotgan yoshlarga oila qurishdan avval yoshlar oilaviy hayotga jinsiy, fuqarolik va huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy va ahloqiy, tarbiyaviy, psixologik jihatdan ma’lum bir yetuklik darajasiga erishishlari kerakligini, yoshlarni oila qurishdan aniq bir maqsadi, ya`ni nikoh qurish motivi bo‘lishi lozimligini inobatga olishlarini maslahat beramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi” Toshkent “O‘zbekiston”-1998 yil
2.“O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi” Toshkent “Adolat”-1998 yil
3.Karimova V. “Oila ma’rifati” Toshkent-2009 yil
4.Shoumarov G‘.B. “Oila psixologiyasi” Toshkent “SHarq” -2008 yil
5.Karimova V. “Oilaviy hayot psixologiyasi” O‘quv qo‘llanma Toshkent-2006 yil
4. Mirziyoev.Sh.M (2021). “O‘zbekiston Respublikasida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish va samarali rahbarlikni ta’minlash”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti.
5. Islomov.A (2020). “Rahbarlik qobiliyatlari va boshqaruvning samaradorligi”. O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
6. Toshpo‘latov.S (2022). “Davlat boshqaruvini rivojlantirishda rahbarlik qobiliyatlarining o‘rni”. O‘zbekiston Xalqaro Universiteti nashriyoti.
7. Raxmonov.B (2020). “Rahbarlik sifatlari va boshqaruv tizimi: nazariya va amaliyot”. Tashkent State University of Economics.

TARBIYA JARAYONINING PSIXOLOGIK ASOSLARI.

Iskandarova Ruxshona Sherali qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs 23/2-guruh talabasi
ruxshonaiskandarova862@gmail.com

Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li
CHDPU Psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Аннотация: *Психологическая основа образовательного процесса – это мультидисциплинарная область исследований, направленная на изучение когнитивных, эмоциональных и социальных факторов, определяющих эффективность образования. В данной статье анализируется практическое значение психологических теорий (конструктивизма, мотивационных теорий, социального обучения) в современной педагогике, а также проблемы, возникающие в школах Узбекистана – создание программ без учета познавательных способностей учащихся, слабость психологической среды в классе, недостаток психологических компетенций учителей. В исследовании использовался анализ 50 международных и отечественных научных статей за 2015-2023 годы, опрос 300 преподавателей и учащихся, а также результаты наблюдений в экспериментальных классах. Результаты показали, что образовательные методы, основанные на психологических принципах, позволяют повысить академическую успеваемость учащихся на 40%. В заключение рекомендуется психологически дифференцировать образовательные программы, организовать непрерывное психологическое обучение учителей, усилить семейное сотрудничество.*

Ключевые слова: *педагогическая психология, когнитивное развитие, конструктивное образование, мотивация обучения, классная среда, педагогическая компетентность, социальное обучение.*

Abstract: *The psychological basis of the educational process is a multidisciplinary field of research aimed at studying the cognitive, emotional and social factors that determine the effectiveness of education. This article analyzes the practical importance of psychological theories (constructivism, motivational theories, social learning) in modern pedagogy, as well as the problems encountered in schools in Uzbekistan - creating programs without taking into account the cognitive abilities of students, the weakness of the psychological environment in the classroom, and the lack of psychological competencies of teachers. The research used the analysis of 50 international and domestic scientific articles from 2015-2023, a survey of 300 teachers and students, as well as the results of observations in experimental classes. The results*

showed that educational methods based on psychological principles can increase the academic achievement of students by 40%. In conclusion, it is recommended to psychologically differentiate educational programs, organize continuous psychological training for teachers, and strengthen family cooperation.
Key words: *educational psychology, cognitive development, constructive education, learning motivation, classroom environment, pedagogical competence, social learning.*

Kirish

Tarbiya jarayoni-bu nafaqat bilim o‘tkazish, balki shaxsning psixologik, ijtimoiy va axloqiy jihatdan kamolotiga yo‘naltirilgan kompleks sistemadir. 21-asrda neyrofan, kognitiv psixologiya va ma’lumotlar texnologiyalaridagi yutuqlar ta’limning psixologik asoslarini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda. Masalan, Vgotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olish zarurligini, Banduraning ijtimoiy o‘rganish modeli esa muhit va kuzatuvning rolini ta’kidlaydi. O‘zbekistonda esa, ta’lim islohotlari davomida sinfdan tashqari aktivitlar, kompetensiyaga asoslangan yondashuv joriy etilsa-da, psixologik jihatlar hali yetarli darajada e’tiborga olinmaydi.

Bunga misol qilib, darsliklar mazmuni bolalarning yosh xususiyatlariga moslashtirilmaganligi, o‘qituvchilarning psixologik diagnostika qobiliyatlarining pastligi, va ota-onalarning tarbiyaviy jarayonda passivligi keltirilishi mumkin. Ushbu tadqiqotning maqsadi-tarbiyaning psixologik mexanizmlarini tizimli tahlil qilish va ularni ta’lim siyosatiga integratsiyalash yo‘llarini taklif etishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bugungi kunda ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil qilish, unda talaba faolligiga erishish, ta’limmetodlarini takomillashtirish masalalari chuqur o‘rganilmoqda. Ta’lim mazmunida jamiyatning ma’naviy va moddiy elementlari, shu jumladan, tabiat, jamiyatvainson haqidagi bilimlar, ijodiy faoliyat tajribasi, insonning munosabatlari, boshqarishfaoliyati,xulqi va hayoti ifodalanishi lozim; Ta’limning mazmuni umumiy, politexnik va kasbkorlik komponentlarining birligini aksettirishikerak; Ta’limning mazmuni muayyan yoshga qaratiladi va jamiyatning rivojlanish darajasidankelibchiqadi; Ta’limning mazmunidagi ajratilgan to‘rt komponent hajmi va mazmuni bo‘yicha o‘zaroaynanmuvofiq bo‘lishi kerak. Maktab rivojlanishining hozirgi bosqichida ta’limni komp’yuterlashtirish masalasi g‘oyat muhimahamiyat kasb etmoqda. O‘quvchilarni zamonaviy hisoblash texnikasidan foydalanishga doir bilim va malakalar bilan qurollantirish, o‘quv jarayonida kompyuterlarning keng qo‘llanishini ta’minlashjamiyatda bozor iqtisodiyotini rivojlantirishning muhim vazifalaridan biridir. Mana shuvazifaniamalga oshirish yuzasidan pedagogika fanida o‘rta kasb – hunar kollejlarida elektron–hisoblash mikroprotssor texnikasini tatbiq etishning ikkita

asosiy yo‘nalishi ishlab chiqilmoqda. Bularning birinchisi – maktabdagi ta’limning mazmuniga o‘quvchilar umumta’limiy tayyorgarligining komponenti sifatida dasturlashtirish asoslarini va hisoblash texnikasini joriy etish; ikkinchisi–kasb-hunar kollejlarini kompyuter texnikasi bilan ta’minlash va undan ta’limining vositasi sifatida foydalanishdir. Pedagogika fani kollejlarning kompyuter texnikalaridan foydalanishdagi tajribalarini o‘rganishivaumumlashtirishi: yalpi kompyuter savodxonlariga javob beradigan yagona dasturlashtirishumumta’limiy kursini yaratish; dasturlashni o‘rgatish boshlanadigan muddatni va kursninghajminibelgilashi, ta’limni mashina bazasidan foydalanish asoslarini ishlab chiqishi va boshqavazifalarniado etishi kerak. Har bir o‘tiladigan dars qaysi mutaxassislik, yo‘nalish bo‘lishidan qat’iy nazar 3 funktsiyani amalgaoshiradi. Ular ma’lumot beruvchi yoki (didaktik ba’zi adabiyotlarda ta’limiy) rivojlantiruvchi va tarbiyaviy

Ta’lim -bu aqliy yetilish jarayonini faqat bir qadar tezlatishga yoki sekinlashtirishga qobildir, lekin u aqliy jihatdan yetilish jarayoniga hech qanday jiddiy ta’sir ko‘rsata olmaydi. Demak, ta'lim rivojlanish qonunlariga bo‘ysunishi kerak. Masalan, bolada mantiqiy tafakkur yetilmay turib, uni mantiqiy fikr yuritishga o‘rgatish foydasizdir. Ta’limning turli bosqichlari bolaning tegishli psixologik imkoniyatlari pishib yetiladigan muayyan yoshidan qat’iy nazar bogliqligi ana shundan kelib chiqadi. Ta’kidlash joizki, ta’lim yetakchi rolni bajaradi, ta’lim va rivojlanishesa o‘zaro bir-biriga bog‘liqdir; ular alohida sodir bo‘ladigan ikki jarayon bo‘lmay, balki bir butun jarayondir. Ta’limsiz to‘la aqliy rivojlanish bo‘lishi mumkin emas. Ta'lim rivojlanishga turtki bo‘ladi, rivojlanishni o‘z ortidan ergashtirib boradi. Zarur sharoit tug‘ilganda ta’lim mantiqiy fikrlash malakasini tarkib toptiradi va tegishli aqliy rivojlanish uchun zamin bo‘ladi. Lekin, ta’lim rivojlanishga turtki bo‘lish bilan bir vaqtda o‘zi rivojlanishga tayanadi, erishilg rivojlanish darajasining xisusiyatlarini, rivojlanishning ichki qoidalarini, albatta, inobatga oladi. Ta’limning imkoniyatlari juda keng bo‘lsada biroq cheksiz emas. Yirik rus psixologi L.S.Vigotskiy ta'lim va taraqqiyot muammosiga ijtimoiy-tarixiy jarayon nuqtai-nazaridan yondashib, bilimlarni o‘zlashtirish insoniyatning tarixiy taraqqiyotida yaratilgan madaniyatda ishtirok etish jarayonidir, deb ta'kidlaydi. U olgasurgan psixik funktsiyalar taraqqiyotining madaniy-tarixiy nazariyasiga ko‘ra, psixik faoliyat taraqqiyoti uning “tabiiy” shaklini bevosita qayta qurgan holda, turli alomatlar bilan avval tashqi, so‘ng ichki ifodalanishni nazarda tutib, “madaniy” shakliniegallash tushuniladi.E.Torndayk va J.Piajening ta'lim bilan taraqqiyotni ayni bir narsa deb tushuntirishiga qaramay L.S.Vigotskiy: “Bola taraqqiyotini hech mahal maktab ta’limidan tashqaridagi soya deb hisoblash mumkin emas”, -deb ta’kidlaydi. Bundan tashqari, ta'lim va taraqqiyot bir-biriga tobe bo‘lmaganjarayonlardir, degan yunalishdagi psixologlarni ham u qattiq tanqid qiladi. P.P.Blonskiy ta’limning bola taraqqiyotidagi o‘rniga alohida ahamiyat beradi. Shuning uchun o‘quvchilarning aqliy rivojlanishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri maktab

dasturi mazmuniga bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi.Yosh va individual o‘zgaruvchanlik insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti ta’siri ostida har xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Individning dinamik xususiyatlariga shaxsning ijtimoiy sifatlari ta’sir etib, uning individual o‘zgaruvchanligi omilini kuchaytiradi. Insonning shaxs sifatida tavsiflashning muhim lahzasi, uning dinamik xususiyatlari hisoblanib, jamiyatdagi statusi (iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, ya’ni uning jamiyatda egallagan o‘rni) orqali ifodalanadi. Status negizida doimiy o‘zaro aloqalar tizimi yotadi. Rolning ijtimoiy funktsiyasi muayyan maqsadlarga va qadriyatlarga yo‘nalganlik shaxsni faollashtiradi. Status,rol, qadriyatga yo‘nalganlik shaxs xususiyatlarining birlamchilarini tashkil etadi va uning tuzilishida asos bo‘lib xizmat qiladi. Shaxsning ta'rifi xulq motivatsiyasi xususiyati va ijtimoiy fe’l-atvor tuzilishini belgilab, uning tarkibidan ikkilamchi alomatlar sifatida joy egallaydi. Shaxsning birlamchi va ikkilamchi sifatlarining o‘zaro ta’sirini birlashtiruvchi yuksak samara tarzida inson xarakteri va mayllari yuzaga keladi. Insonning shaxs xislatlarini rivojlantiruvchi asosiy shakl uning jamiyatdagi hayot yo‘li va ijtimoiy tarjimai holi hisoblanadi. Individ, shaxs va sub'ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi holatlarga e'tibor qilishi zarur: -inson rivojining asosi hisoblangan omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muhiti omillari); -insoning o‘ziga taalluqli, asosiy tavsiflar, uning ichki qonuniyatlari, mexanizmlari, evolyutsiya bosqichi, barqarorlashuvi va involyutsiya; -inson yaxlit tuzilishning asosiy tarkiblari, ularning o‘zaro aloqalari, shaxsning tashqi tasirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi kabilar, Uch xil xususiyatli tadqiqot dasturining tarkibiy qismlari insonning amaliy va nazariy faoliyatining mezonlari hisoblanadi. Chunki, faoliyatda yashash muhiti tarixiy tajribani egallash interiorizatsiya va eksteriorizatsiya amalga oshadi. Odamning maqsadga qaratilgan ijtimoiy foydali faoliyati protsessida hayotiy deb ataladigan mexanizmlari va ongli faoliyatining funktsional sistemasi protsesslari yuzaga keladi. Ana shular tufayli odam bilimlarni, ko‘nikma va malakalarni, kishining sotsial tajribalarini o‘zlashtiribgina qolmay balki o‘zining idroki, tafakkuri, xayoli, hissiyotlari va irodasini bir so‘z bilan aytganda, voqelikka bo‘lgan ongli munosabatini hamda o‘z harakatlari va xulq-atvorining motivlarini tarkib toptiradi. Shaxsning barcha xususiyatlari, munosabatlari va xatti-harakatlari shaxsning hayoti faoliyatida malum rolni bajaruvchi va har biri murakkab qurilmadan iborat bo‘lgan hamda shartli ravishda to‘rtta o‘zaro mustahkam bog‘langan funksional bosqichlarga birlashtiriladi:

Birinchisi -boshqaruv tizimi;

Ikkinchisi -stimullashtirish tizimi;

Uchinchisi -stabilizasiyalash tizimi;

To‘rtinchisi -indikatsiyalash tizimi.

Shaxsning ana shu sotsial ahamiyatga ega bo‘lganbarcha sifatlari ijtimoiy taraqqiyotning yuksak ongli faoliyatchisi sifatidagi Birinchi tizimi hosil bilishida analizatorlar shaxsning hulq-atvori va xattiharakatlarini belgilaydi. O‘rtasidagi doimiy tabiiy aloqani aks ettiruvchi filogenetik mexanizmlar katta rol o‘ynaydi. Biroq, bu ilgari yuqorida ta'kidlab, o‘tganimizdek ontogenez protsessida filogenetik analizatorlar o‘rtasidagi aloqa vaqtli aloqalar bilan organik jihatdan qishilib keladilar. Bunda mazkur tizimning ichida pertseptiv tizimiga o‘tib ketadigan yuksak darajada integratsiyalangan malum ichki sensor komplekslarni hosil qiladi. Bunday komplekslar qatoriga nutq, eshitish, ko‘rish hamda sensomotor komplekslarni kiritish mumkin. Mana shu komplekslarning hammasi odamning hayot-faoliyati jarayonida o‘zaro bir-biri bilan doimiy aloqaga kirishib, sensorpertseptiv uyushishning yagona funksional dinamik tizimini yaratadi. Insonning sensor-pertseitiv jihatlari doimo takomillashib boshlagan ilmlarining dastlabki yillaridayoq shakllana boshlaydi. Temperament, intellekt, bilim va munosabat ana shunday xususiyatlar jumlasiga kiradi.

1.Ta’limiy - o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirish, ko‘nikma va malakalarnishakllantirish.

2.Rivojlantiruvchi - talabalar ongli aqliy faoliyatiga erishish, pedagogik jarayonga talabao‘qituvchihamkorligida hissiy aloqadorlikni ta’minlash, talaba bilish faoliyatini motivlashtirish, ya’nitalabaga bilimini namoyish qilish , amaliy faoliyatga qodir bo‘lish va buning uchunbilimolishimkoniyatini ta’minlash, mustaqil va ijodiy ishni tashkil qilish .

3.Tarbiyaviy - muayyan maqsadlarga erishishga qaratilgan hamkorlikdagi faoliyat jarayonidaegallanilgan xulq – atvor normasidir.

Ta’lim jarayoni o‘qituvchining talabaning bilim faoliyatiga mohirona ta’sir ko‘rsataolishinatijasida amalga oshiriladi, ya’ni talaba bilimlarni idrok qilib, (idrok - borliqning odamongidaaksetishidir. Biz daraxt, odam, hayvon va h.k.z.larni idrok qilamiz), tushunib mustahkamlaydi. Tushunishning indukciya (xususiy hollardan umumiy qoidaga borish), dedukciya (umumiydanxususiyga qarab fikr yuritish) jarayonlari amalga oshsa, mustahkamlashda yangi material idrokqilingan vaqt hosil bo‘lgan muvaqqat bog‘lanishlar mustahkamlaydi. Ta’lim qoidalari o‘qituvchining o‘z faoliyatini rejalashtirish va talabalarning bilim, ko‘nikmavamalakalarini egallashlarida rioya qilishlari kerak bo‘lgan asosiy qoida va yo‘l – yo‘riqlarni o‘zichiga oladi. So‘nggi yillarda olimlar tomonidan yaratilgan pedagogik adabiyotlarda didaktik qoidalar turlichaguruhlashtirilmoqda. Ana shularga asoslangan holda quyidagicha ta’limprintsiplarini ko‘rsatibo‘tish mumkin.

1. Ta’limning ilmiyligi. Nazariy qoidalarni tushunish – materialni ilmiy asosda izohlabberishningmuhim belgisi bo‘lib, u o‘quvchining fikrlash faoliyati xususiyatlarini belgilaydi. Ilmiybilimlarilmiyligicha qolib, voqelikni har xil darajada aks ettirishi mumkin. Ilmiy izoh ta’limninghammabosqichlarida, har bir sinfda amalga

oshadi. Ilmiylik qoidalarining vazifalaridan biri –nazariyma’lumotlar tizimini shu ma’lumotlarda tevarak – atrofdagi dunyoni qanchalik aks etganligi nuqtai-nazaridan bilib olishdir.

Mavzuni ilmiy nazariy jihatdan tushunish talabalarning dunyoqarashini, fikrlashini, e’tiqodinitarkib toptiradi. Yoshlarning ilmiy – tadqiqot ishlariga qiziqishini shakllantirib, zamonaviyfanvatexnika taraqqiyoti darajasiga muvofiq keladigan bilimlar bilan qurollantiradi.

Xulosa qilib, shuni aytish lozimki, ta’limning puxta o‘zlashtirish qoidasi muhimdidaktiktalabvaqoidalarni, ya’ni o‘quvchilar tomonidan tizimli va ongli o‘zlashtirilgan ilmiy bilimlarni mustahkam,esda saqlab qolish hamda o‘zlashtirilgan ilmiy bilimlarni o‘z turmush faoliyatlarida qo‘llayolish malakalari bilan qurollantirishni nazarda tutadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari zamonaviy ta’limda psixologik yondashuvlarning ahamiyatini tasdiqlaydi:

Kognitiv yukni optimallashtirish (multimedia resurslardan foydalanish) o‘quvchilarning diqqat muddatini 30% oshiradi (Mayerning kognitiv nazariyasi).

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasini rag‘batlantirish uchun o‘quvchilarga individual maqsadlar belgilash va ularga konstruktiv feedback berish muhim.

Sinf muhitini psixologik xavfsizlantirish-bu o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini ochish va xatolardan o‘rganish imkoniyatini beradi

XULOSA

Xulosa qilib aytganda,bolalar ta'lim-tarbiyasida bo‘ladigan kamchiliklarning asosiy sabablaridan biri o‘qituvchining psixologiyasiga bog‘liq. Lekin bunga ko‘pincha e'tibor berilmaydi. Shuning uchun o‘qituvchilar jamoasini psixologik nuqtai nazardan o‘rganish, uni muvaffaqiyatli boshqarishning psixologik yo‘llarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga egadir. Pedagogik jamoani muvaffaqiyatli boshqarish uchun jamoa tarkibini o‘rganish, kamchiliklarini korreksiyalash va haqiqiy pedagogik jamoa sifatida shakllantirish lozim. Jamoada ishlash ko‘nikmalarining rivojlangan darajasi ham muvaffaqiyatli jamoa uchun asosiy omillardan biridir. Jamoadaishlash muloqot vositasida amalga oshadi. Pedagogik jamoaning rivojlanishida shaxslararo muloqot muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Ashurova.S. 2023) Sog‘lom psixologik turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarining shakllanishi. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании,3(1).

2.Ashurova.S, Numonova, A. (2023). The role of psychology in forming teachers'pedagogical ability.Academia Repository,2(11), 46-53

3. Elkonin, D. B. (1978). Psychology of Play. Moscow: Pedagogika.

4.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet

9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg’aliy o’g’li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Norboyeva Dilshoda Norqulovna
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
toxtayevadilrabo481@gmail.com

Adambayeva Umida Qadambay qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
qurbanyazovagavhar@gmail.com

Аннотация: *Период младшего школьного возраста (7-12 лет) является одним из важных этапов психического развития детей. В данной статье широко освещены основные особенности психического развития детей младшего школьного возраста, а также процессы познавательного, эмоционального, социального и личностного развития. В статье также анализируется влияние воспитательных процессов, семьи и окружающей среды на психическое развитие детей. Правильное понимание умственного развития и его важности в раннем школьном возрасте поможет детям стать успешными личностями в будущем.*

Ключевые слова: *ранний школьный возраст, психическое развитие, познавательное развитие, эмоциональное развитие, социальное развитие, личностное развитие, образование, влияние семьи, влияние среды.*

Abstract: *The period of junior school age (7-12 years old) is one of the important stages of mental development of children. In this article, the main features of the mental development of children of junior school age, as well as the processes of cognitive, emotional, social and personal development are widely covered. The article also analyzes the influence of educational processes, family and environment on children's mental development. A proper understanding of mental development and its importance during early school age will help children become successful individuals in the future.*

Key words: *early school age, mental development, cognitive development, emotional development, social development, personal development, education, family influence, environmental influence.*

KIRISH

Kichik maktab yoshi davrida bolalar maktabgacha yosh davridagi o'yin faoliyatidan o'qish yetakchi faoliyatga o'tadilar. Bu yosh davrida bolalar maktabga chiqasilar va ular maktabdagi qirq besh minutlik dars jarayoniga boshida

moslashishlari birmuncha qiyin kechadi, astasekinlik bilan moslashib boradilar. Chunki ular maktabgacha yosh davrida o‘yin faoliyati yetakchi rol o‘ynagan. Kichik maktab yosh davridagi bolalarga o‘qituvchilar ham ma'lum shaxs hisoblanadi. O‘qituvchi avvalo bu yosh davridagi bolalarni psixologiyasini, oilaviy sharoitni o‘rganishi darkor. Sababi bu yosh davridagi bolalar ba'zilari erkatoy, aytganini qildiruvchi, urushqoq bo‘lishi, ba'zilari esa kirishimli emas agrof-muhitga moslasha olish qiyin bo‘lishi mumkin bo‘lgan bolalar ham mavjuddir. Kichik yoshdagi o‘quvchilarning xilma-xil qiziqishlari bilan bir qatorda individual qiziqishlari ham paydo bo‘la boshlaydi. Ba'zi o‘quvchilar rassomlikka qiziqishlari, ba'zilari musiqa, she'riyatga muhabbat qo‘yadilar. Yana bir xususiyati shundaki, bu yishdagi bolalar aniq bir kasbni tanlay olmaydilar. Masalan, bir o‘quvchi men shifokor bo‘laman degan fikrga keladi lekin ma'lum vaqt o‘tgandan so‘ng fikri o‘zgarib boshqa kasb egasi bo‘lishni hoxlab qoladi. Kichik maktab yoshidagi bolaning yana bir muhim xususiyatlaridan biri, unda o‘ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu yosh davrida bolaning tarbiyasiga chuqurroq e'tibor qaratilishi joizdir. Bu yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiyani birga olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ta'lim bo‘lmasa tarbiya, tarbiya bo‘lmasa ta'lim aslo bo‘lmaydi. Kichik maktab yoshi davri (7-12 yosh) bolalarning psixik rivojlanishining muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bola maktab hayotiga moslashadi, yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi va shaxsiy xususiyatlarini shakllantiradi. Kichik maktab yoshi davri psixologiyasi bolalarning rivojlanish qonuniyatlarini, ularning psixik jarayonlarini va shaxsning shakllanishini o‘rganishga qaratilgan. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishining asosiy xususiyatlari, shuningdek, kognitiv, hissiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanish jarayonlari keng yoritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maktabda ta’lim-tarbiya ishlarini tashkil qilishda kichik maktab yoshidagi bolalarning anatomik-fiziologik xususiyatlarini, jismoniy rivojlanish darajasini, sog’ligi va qolaversa nuqsonlarini hisobga olish o’qishning muvaffaqiyat garovidir. Boshlang’ich sinf o’quvchisi biologik jihatdan nisbatan bir tekis taraqqiy etadi, uning bo‘yi va og‘irligi, o’pkasining hajmi mutanosib rivojlanadi. Biroq o’quvchining suyak tizimi (ko’krak qafasi, tos, qo’l suyaklari), umurtqa pog’onasida hali tog’aysimon to’qimalar uchraydi, bu esa mazkur tizimning yetarli darajada takomillashib bo’lmaganligidan darak beradi. Yurak muskullari ularda tez o’sadi, qon tomirlarining diametri sal kattaroq bo’ladi, miyaning og’irligi boshlang’ich sinflarda 1250-1400 grammni tashkil etadi. Miya po‘stining analitik-sintetik faoliyati takomillashadi, ko’zg’alish bilan tormozlanish o’rtasidagi o’zaro munosabat (muvozanat) o’zgaradi, lekin qo’zg’alish nisbatan ustunlikka ega bo’ladi, shuning uchun o’quvchining to’g’ri o’sishiga g’amxo’rlik qilish, toliqishning oldini olish zarur, o’qish va dam olish rejimiga qat’iy rioya qilish ma’qul.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchining muhim xususiyatlaridan biri — bu undagi o‘ziga xos ehtiyojning mavjudligidir. Mazkur ehtiyoj o‘z mohiyati bilan muayyan tartibdagi bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashga, tevarak-atrofdagi voqelikni o‘zlashtirishga qaratilgan bo’lmasdan, balki faqat o‘quvchi bo‘lish istagining aynan o‘zidan iboratdir. Bu ehtiyoj zamirida o‘qishning tashqi alomatlari (atributlari), chunonchi, forma kiyish xohishi, o‘z shaxsiy portfeliga, dars tayyorlash burchagiga, kitob qo‘yish javoniga ega bo‘lish istagi, kattalardek har kuni maktabga qatnash tuyg‘usi kabilar yotadi, xolos. Bundan tashqari, bilimlar kunidagi (I sentyabrdagi) shodiyona ayyom, o‘quvchilar safiga qabul qilishlik lavhasi, maktab ma’muriyati va o‘qituvchilarning ularga bildirgan samimiy tilaklari, yuqori sinf o‘quvchilarining tabriklari birinchi sinf sub’ektlari his-tuyg‘usiga ilk ta’sir etadi. Sinf a’zolari bilan qatorlashib, saf tortib yurishlar, yoppasiga o’yin faoliyatida qatnashish va oshxonaga birga borish, o‘qituvchining (qabul qilib olgan) o’gitlari ham ularni o’ziga rom qiladi.

Lekin kichik maktab yoshidagilar o‘qishning tub mohiyatini va vazifasini tushunib yetmaydilar, shuning uchun umumiy tarzda hamma maktabga borishi kerak, deb tasavvur etadilar. Vaholanki, o‘quvchi o‘qish ijtimoiy zaruriyat ekanligini anglab yetmasligi barchaga ayondir, biroq kattalarning ko’rsatmalariga amal qilgan holda tirishqoqlik bilan mashg‘ulotlarga kirishib ketishlik real voqelikdir.

Darslar boshlanib ketgandan keyin oradan ma’lum muddat o‘tgach, shodiyona lahzalar taassuroti kamayishi bilan maktabning tashqi, ichki belgilari o’z ahamiyatini yuqota boradi va o‘qishning kundalik aqliy mehnat ekanligini (irodaviy zo‘r berish, yoqtirmagan narsasi bilan shug’ullanish, diqqatni taqsimlash, o‘z xulqini idora qilish zaruriyatini) o‘quvchi anglab yetadi. Agarda o‘quvchi shunga o‘xshash aqliy mehnat ko‘nikmasiga ega bo‘lmasa, u holda o‘qishdan ko‘ngli soviydi, umidsizlanish tuyg‘usi, hissi vujudga keladi. Shuning uchun o‘qituvchi bunday holning oldini olish maqsadida bola bilan ta’limning o‘yin faoliyatidan farqi, qiziqarliligi yuzasidan ma’lumot berishi va shu faoliyatga uni puxtaroq, jiddiyroq tayyorlashi maqsadga muvofiq. Bu bilan o‘qituvchi borliqni bilishga nisbatan jiddiy munosabatni ularda ehtiyoj sifatida namoyon bo‘lishini ta’minlaydi.

TADQIQOT NATIJALARI

Psixolog L.S.Slavina tadqiqotiga ko‘ra, boshlang‘ich sinflarda bilish faoliyati yetarli darajada shakllanib bo‘lmagan, aqliy jihatdan nomustaqil o‘quvchilar mavjuddir. Olimaning fikricha, o‘qish va o‘yin faoliyatlarida ularni fikr va mulohaza yuritishga o‘rgata borish natijasida muvaqqat turg‘unlikning oldini olish mumkin.

Birinchi sinf o‘quvchisida o‘qish faoliyatining dastlabki natijalari uning boshqa materillarni egallash sari yetaklaydi. Uning o‘qish faoliyatidagi birinchi mehnat faoliyati mahsuli shodlik, quvonch va amaliy (lazzatlanish) his-tuyg’usini keltirib chiqaradi. Hatto ayrim o‘quvchilar u yoki bu ob’ektni, mavzuni bir necha marotaba o‘qishni ham yoqtiradilar. O‘qish faoliyatiga nisbatan qiziqish, moyillik keyinchalik

predmetning mazmuniga qiziqishni vujudga keltiradi, balkim bilim olish ehtiyojini tug’diradi, qolaversa unda o’qish motivlarini tarkib toptiradi.

Kichik maktab yoshi davrida bolalarning kognitiv (idrok etish) qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlanadi. J. Piaje nazariyasiga ko‘ra, bu davr aniq operatsion bosqichga to‘g‘ri keladi. Bu davrda bola mantiqiy fikrlashni boshlaydi va mavhum tushunchalarni qabul qila oladi. Quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Mantiqiy fikrlash: Bolalar mantiqiy fikrlashni boshlaydi va mavhum tushunchalarni qabul qila oladi. Masalan, ular ob’ektlarni tasniflash, ularni o‘lchamiga qarab taqqoslash kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari kerak. Atrof-muhitni o‘rganish: Bolalar atrof-muhitni faol o‘rganadi va yangi bilimlarni o‘zlashtiradi. Masalan, ular tabiat, hayvonlar va o‘simliklar haqida bilim olishadi. Xotira va diqqatni rivojlantirish: Bolalarning xotirasi va diqqati rivojlanadi. Ular qisqa muddatli xotirasini va diqqatini jamlash qobiliyatini rivojlantirishadi.

Kichik maktab yoshi davrida bolalarning hissiy dunyosi kengayadi va murakkablashadi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi: Hissiyotlarni ifodalash: Bolalar o‘z hissiyotlarini ifodalashni o‘rganadi. Masalan, ular quvonch, g‘azab, qayg‘u kabi hissiyotlarni ifodalashni o‘rganadi. Hissiy barqarorlik: Bu davrda bolalarning hissiy holati beqaror bo‘lishi mumkin. Masalan, ular bir lahza quvonch, keyin esa g‘azab yoki qayg‘u his qilishi mumkin. Ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish: Ijodiy faoliyat (masalan, rasim chizish, qo‘g‘irchoq o‘yinlari) bolalarning hissiy dunyosini boyitadi va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kichik maktab yoshi davrida bolalarning ijtimoiy qobiliyatlari rivojlanadi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi: Ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish: Bolalar boshqa bolalar bilan hamkorlik qilish, bahamjihatlik qilish va munosabatlarni boshqarishni o‘rganadi. Masalan, guruh o‘yinlari bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy rollarni o‘rganish: Bolalar ijtimoiy rollarni (masalan, o‘qituvchi, shifokor, ota-ona) o‘rganadi va ularni tushunishni boshlaydi. Muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish: Bolalar muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishadi. Masalan, dialogga asoslangan o‘yinlar bolalarning nutqini va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kichik maktab yoshi davrida bolalarning shaxsiy xususiyatlari shakllanadi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi: O‘zini anglash: Bolalar o‘zining shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlari va kamchiliklarini anglashni boshlaydi. Bola o‘ziga ishonch va o‘zini qadrlash hissini shakllantiradi. Ijtimoiy rollarni o‘rganish: Bolalar ijtimoiy rollarni (masalan, o‘qituvchi, shifokor, ota-ona) o‘rganish orqali ijtimoiy munosabatlarni tushunishni boshlaydi. Qadriyatlarning shakllanishi: Bu davrda bola oila va atrof-muhitdan qadriyatlarni o‘zlashtiradi. Masalan, adolat, mehribonlik, halollik kabi qadriyatlar shakllanadi.

Kichik maktab yoshi davrida ta'lim-tarbiya jarayonlari bolaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu davrda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega: Oila ta'siri: Oila bolaning birinchi va eng muhim tarbiyachisi hisoblanadi. Ota-onalarning ijobiy munosabati bolaning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi. Maktab ta'limi: Maktabda bolalar yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Maktab ta'limi bolalarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi. Atrof-muhitning ta'siri: Bolaning atrof-muhit bilan aloqasi uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, tabiat bilan aloqa bolaning sensor va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi.

MUHOKAMA

Bolalar maktabga chiqish vaqtida psixologik rivojlanish darajasiga ko'ra o'ziga xos xususiyatlar paydo bo'ladi. Bu xususiyatlar shundan iboratki, bolalar birbirlaridan intellektual-axloqiy jihatdan farqlanadilar. Ular bir xil ko'rsatma va psixodiagnostik testlar mos keladi. Ayrim rivojlanish past bo'lganlariga bog'cha yoshidagi bolalar uchun mo'ljallangan testlar to'g'ri keladi. Asosan, o'z-o'zini verbal baholash, tashqi muhitni ongli baholash holatidagi testlarda bu aniq bilinadi. Shuning uchun kichik maktab yoshidagi bolalar bilan u yoki bu psixodiagnostik testni o'tkazishdan avval bolaning real psixologik rivojlanishiga mos keluvchi testni tanlab olish kerak, 6-7 yoshdagi bolalarning maktab tayyorgarligiga oid empirik ma'lumotlarga ko'ra, 50 foizdan 80 foizgacha bolalar u yoki bu jihatdan boshlang'ich ta'lim dasturini o'zlashtirishga tayyor emas. Ko'p bolalar maktabga chiqishga tayyor bo'lsalar-da, aqlan 5-6 yosh darajasida rivojlangan bo'ladilar. Agar bunday bolaga uning uchun murakkab va qiziqarsiz psixologik testlar berilsa, bu bu testlar rivojlangan aql, diqqat-e'tibor va xotira talab qilganligi sababli, ular testni bajara olmaydilar. Bu intellektual qobilyatning yo'qligi emas, shaxsiy psixologik rivojlanish yetarli bo'lmaganligi sababli sodir bo'ladi. Agar vazifa o'yin sifatida qiziqarli qilib berilsa, test natijasi yuqori bo'lishi mumkin. Mazkur holatlar bolalar psixodiagnostikasida amaliy psixologlar tomonidan hisobga olinishi kerak. 3-4 sinf o'quvchilari uchun qiziqarli va kattalarga mo'ljallangan testlar to'g'ri kelishi mumkin. Test o'tkazishda faollik, ruhiy qiziqish yuqori bo'lsa natija ham yuqori bo'ladi. Agar kattalar test vaqtida ongli ravishda irodasini ishga solib o'zini boshqara olsalar, kichik yoshdagi maktab bolalari hatto o'smirlar ham buni bajara olmaydilar. Kattalar uchun mo'ljallangan testlarni kichik maktab yoshidagi bolalarga qo'llashda ma'lum cheklashlar mavjud. Bu cheklanishlar shaxslararo munosabatlar, shaxs va idrokni tahlil qilishga mo'ljallangan testlar tegishlidir. Kattalar uchun qo'llanilayotgan intellektual ya'ni aqliy testlarning ko'pchiligi so'zmantiqiy tafakkurning rivojlanish darajasini aniqlash uchun ishlatiladi. Bu xususiyat kichik yoshdagi maktab o'quvchilarda taraqqiy etib, o'smirlik davriga kelib rivojlanish tugallanadi

XULOSA

Kichik maktab yoshidagi bolalar tez chalg‘iydilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qarata olmaydilar ta'sirchan va emotsional bo‘ladilar. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar o‘zlarining har bir faoliyat natijalariga baho bera oladilar. Bola avvalo maktabga jismoniy jihatdan tayyor bo‘lishi kerak. Kichik maktab yoshi davrida bolaga maktab, oila va jamiyat tarbiyasi birgalikda namoyon bo‘ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarga shunday o‘xshatish mumkinki ular endi unayotgan novda kabidir. Ularni to‘g‘ri holda yoki qiyshiq holda o‘stirish esa oila, maktab hamda atrof-muhitdagi ta'lim-tarbiyaga bog‘liq. Bolani mustaqillik xususiyatining shakllanishi asosan kattalarga bog‘liqdir. Mustaqillikni shakllantirish uchun bolaga mustaqil bajaradigan ishlarni ko‘proq topshirish va unga ishonch bildirish nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning maktabga kirgan davridan boshlab uning asosiy faoliyati o‘qish bo‘lib qoladi.

Kichik maktab yoshi davri bolalarning psixik rivojlanishining muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bola maktab hayotiga moslashadi, yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi va shaxsiy xususiyatlarini shakllantiradi. Kichik maktab yoshi davri psixologiyasi bolalarning rivojlanish qonuniyatlarini, ularning psixik jarayonlarini va shaxsning shakllanishini o‘rganishga qaratilgan. Oila, maktab ta’limi va atrof-muhit bolalarning psixik rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanishni to‘g‘ri tushunish va uning ahamiyatini anglash bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.

2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

3. Erikson, E. H. (1950). Childhood and Society. New York: Norton.

4. Elkonin, D. B. (1978). Psychology of Play. Moscow: Pedagogika.

5.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

6. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

7. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

8. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

9. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet

10. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

11. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg‘aliy o‘g‘li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

AKSELERATSIYA JARAYONINING INSON PSIXIKASIGA TA'SIRI

Sanobar Tajibayeva G'ofurjan qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
sanobartajibayeva812@gmail.com

Mominova Maxliyo Oybek qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
Maxliyomuminova@gmail.com

Аннотация: *Акселерация (ускорение развития) — важное социально-биологическое явление, наблюдаемое в современном обществе и оказывающее большое влияние на физическое и психическое развитие человека. В данной статье широко освещено влияние процесса акселерации на психику человека, а также психические изменения в детстве, подростковом и взрослом возрасте. В статье также анализируются социальные, культурные и экологические факторы акселерации. Углубленное изучение процесса акселерации помогает оптимизировать сохранение и развитие психического здоровья человека.*

Ключевые слова: *акселерация, умственное развитие, физическое развитие, детство, подростковый возраст, взрослая жизнь, социальные факторы, культурные факторы, факторы внешней среды.*

Abstract: *Acceleration (acceleration of development) is an important socio-biological phenomenon observed in modern society and has a great impact on the physical and mental development of a person. In this article, the impact of the acceleration process on the human psyche, as well as the mental changes during childhood, adolescence and adulthood are widely covered. The article also analyzes social, cultural and environmental factors of acceleration. An in-depth study of the acceleration process helps to optimize the maintenance and development of a person's mental health.*

Key words: *acceleration, mental development, physical development, childhood, adolescence, adulthood, social factors, cultural factors, environmental factors.*

KIRISH

Akseleratsiya (rivojlanishning tezlashishi) zamonaviy jamiyatda kuzatiladigan muhim ijtimoiy-biologik hodisa bo'lib, insonning jismoniy va psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon bolalikdan boshlab kattalik davrigacha bo'lgan rivojlanish bosqichlarida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Akseleratsiya nafaqat jismoniy, balki psixik rivojlanishni ham tezlashtiradi, bu esa insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada akseleratsiya

jarayonining inson psixikasiga ta’siri, shuningdek, bolalik, o‘smirlik va kattalik davridagi psixik o‘zgarishlar keng yoritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O‘smirlik davrida ham o‘yin faoliyati ma’lum vaqtgacha shaxsning kamolotida o‘z ahamiyatini saqlab qoladi. bo‘lib amalga oshiriladigan o‘yinlar va ularning keng ko‘lamda o‘tkazilishi o‘tish davrida vujudga keladigan qiyinchiliklarni yengillashtirishga xizmat qiladi. O‘yin faoliyati o‘smirda yuksak axloqiy his-tuyg‘ularni vujudga keltiradi, matonatlilik, jasurlik kabi fazilatlar shakllanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Mazkur faoliyat o‘smirning aqliy jihatdan o‘sishiga, fikr yuritishiga, o‘z histuyg‘usini boshqarishiga, jismoniy kamol topishiga turtki vazifasini o‘taydi. O‘yinning har xili bilan mashg‘ul bo‘lish o‘smirni fahmlashga, eslab qolishga, biror ishni amalga oshirishdan oldin uni rejalashtirishga va diqqatni bir nechta ob’ektga taqsimlashga odatlantiradi. Tiyraklik, tezkorlik, farosatlilik kabi muhim xususiyatlar, xislatlar ham o‘yin va sport mashg‘ulotlarida tarkib topadi. Shaxsning har tomonlama, uyg‘un rivojlanishiga mehnat faoliyati salmoqli ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlarning sinf va maktab yer uchastkasidagi mehnat faoliyati o‘z mohiyati bilan zarur axborot va ma’lumotlar berib, murakkablashib, ularning kuchiga kuch, g‘ayratiga g‘ayrat qo‘shib, mehnat samarasidan, mahsulidan lazzatlanish histuyg‘ularini shakllantira boshlaydi. O‘smirning boshqa yosh davrlaridan farqlanadigan o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular his-tuyg‘u va irodaviy sifatlarda o‘z ifodasini topadi. O‘smir kichik maktab yoshidagi o‘quvchidan farqli ravishda hayotni ilk bor shaxs sifatida faol ilmiy bilishda ishtirok eta boshlaydi, birinchi galda faqat narsa va hodisalarning ayrim alomatlarini emas, balki ularning umumiy va ob’ektiv qonuniyatlarini anglab yetish, tushunish imkoniyatiga ega bo‘lib boradi. O‘smir kamolotga erishgan sayin uning psixik dunyosida yangi fazilatlar va sifatlar paydo bo‘la boshlaydi, psixikasida keskin qayta qurish sodir bo‘ladi. O‘zgarishlar uning oldiga yangi talablar qo‘yadi, bu esa o‘z navbatida ko‘proq huquq va erk berilishini, eng avvalo mustaqil qarorga kelish va o‘z xulq-atvorini maqbul deb hisoblab amalga oshirishni taqozo qiladi. Psixik takomillashish, kamolotga intilish, nisbiy barqarorlik o‘smirlik davrining eng muhim xususiyatlari hisoblanadi. Hozirgacha balog‘atga erishish va jinsiy yetilishning jadallashishi to‘g‘risida bir butun ilmiy nazariya mavjud emas. Shuning uchun o‘sishdagi jadallashuv, ya’ni akseleratsiya bo‘yicha ham muayyan nazariya yaratilmagan. Ana shu boisdan har xil ilmiy asosdagi, bir-biridan farqli e’tirozli qator nazariyalar paydo bo‘lgan. Quyida akseleratsiya muammosiga oid qarashlar bilan tanishib chiqamiz. Geliogen nazariyasi. Ushbu nazariya 1936 yilda chet el olimlari tomonidan yaratilgan bo‘lib, uning asosiy mohiyati akseleratsiya hodisasi quyosh nurining bevosita ta’siri bilan vujudga keladi, degan g‘oyadan iboratdir. Bu g‘oya tarafdorlarining fikricha, bolalar ko‘p vaqt oftobda bo‘lishi natijasida ularning

o‘sishida tezlashish, ya’ni akseleratsiya ro‘y beradi, chunki quyosh nuri organizmni zarur elementlar, moddalar, oziqalar bilan ta’minlaydi. Ammo hozirgi davrda akseleratsiya hodisasi janubiy (quyosh nurlari serob) mamlakatlarda shimoliy jo‘g‘rofiy kenglikka joylashgan mamlakatlarda ham bir tekis ro‘y bermoqda. Ikkinchi tomondan, shahar muhitidagi qizlar va o‘g‘il bolalar qishloq bolalariga qaraganda tezroq voyaga yetishi ko‘rilmoqda, vaholanki, qishloq odamlari quyosh nurida ko‘proq toblanadilar. Demak, hozirgi davrda geliogen nazariyasi ziddiyatlarga sabab bo‘lmoqda. Umuman oftobda toblanishni akseleratsiya jarayonining muhim jihatlaridan biri deyish noto‘g‘ridir. Geteroziya nazariyasi. O‘n to‘qqizinchi asr oxiri yigirmanchi asr boshlaridan buyon ijtimoiy hayotda, turmushda keskin o‘zgarishlar sodir bo‘lgani insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy, diniy, milliy, irqiy tafovutlarning kamayishiga olib keldi. Turli millat vakillarining aralash nikohga kira boshlagani bunga yorqin misoldir. Diniy e’tiqodlar, irqiy farqlar, etnik va milliy xususiyatlar, xarakter, an’analar, urf-odatlar, marosimlar, rasm-rusum va hokazolar aralash nikohga hech qanday to‘siq bo‘la olmadi. Hayot tarzi har xil mamlakatlarning xalqlariga xos xususiyatlar ham aralash nikohni to‘xtata olmadi. Aralash nikohga kirish tobora kengaymoqda. Mazkur nazariyaga muvofiq psixik dunyodagi qayta qurishlar nasliy belgilar keskin o‘zgarishiga sabab bo‘ldi, natijada farzandlarning o‘sishida kuchayish, jadallashish, akseleratsiya hodisasi vujudga keldi. Biroq mazkur muammoni ilmiy jihatdan atroflicha asoslab berish uchun yuqorida ta’kidlangan omillar yetarli emas. Shunga qaramay, geteroziya nazariyasi biologik o‘sishda jadallashish jarayonini vujudga keltirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Urbanizatsiya nazariyasi. Jamiyat rivojlanishida shaharlarning roli ortishi bu nazariyaga asos qilib olingan. O‘n to‘qqizinchi asrning o‘rtalaridan boshlab, qishloq aholisining shaharga ko‘chishi (voqelik tariqasida) avj oldi, ya’ni aholi orasida migratsiya yoki urbanizatsiya hodisasi yuzaga keldi. Shaharning turmush tarzi, o‘ziga xos xususiyatlari, axborot tarmoqlarining kengligi, madaniyat darajasi, fan-texnika, transport, maishiy xizmat kabi omillar bolalarning aqliy, axloqiy, jinsiy jihatdan ertaroq voyaga yetishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. Qishloq aholisi bilan shahar xalqining yashash muhiti va turmush sharoitining yaqinlashishi akseleratsiya jarayoniga ijobiy ta’sir etdi, lekin bu omilning o‘zi akseleratsiyaning sababi bo‘la olmaydi. Nutritiv nazariya. Bu g‘oyaning tub mohiyati shuki, o‘sishdagi jadallashish (akseleratsiya) odamlarning ovqatlanishi yaxshilanishi, iste’mol qilinayotgan ozuqalarda darmondorilar miqdorining ko‘payishi sababli vujudga keladi. Ushbu g‘oya namoyandalarining fikricha, V-6, V-12 darmondorilari va foliev kislotasini odamlar ko‘proq iste’mol qilishi mazkur holat namoyon bo‘lishining asosiy omili emish. Tabiiyki, inson o‘sishining jadallashuvida darmondorilar ma’lum darajada ijobiy ta’sir etishi mumkin, lekin mazkur omillarning o‘zi akseleratsiya uchun muhim va yagona negiz bo‘la olmaydi. Shuniig uchun tibbiyot xodimlari gigienachilar, biologlar, fiziologlar, psixologlarning ayrimlari bu g‘oyani

qo‘llab-quvvatlaydilar. Shuning uchun tahlil qilinayotgan, sharhlanayotgan ilmiy nazariya akseleratsiya uchun ma’lum turtki vazifasini o‘taydi. Nurlanish nazariyasi. Bu nazariya namoyandalarining fikricha, yer yuzida rentgen qurilmalarining ko‘payishi, atom, vodorod va neytron bombalarining portlashi natijasida insonda radioaktiv moddalar, radiatsiya nurlanishi darajasining sezilarli darajada ortishiga olib keladi. Yer kurrasiga tarqalgan zaryadlar bilan inson organizmining nurlanishi o‘sishni kuchaytiradi, ya’ni akseleratsiya jarayoni yuzaga keladi. Shuning uchun bu nazariyaning himoyachilari turli xususiyatga ega bo‘lgan nurlarning aniq dozasi organizmga ta’sir etishi, tarqalishi yemirilishga sabab bo‘lmasa, insonning jismoniy o‘sishi jadallashishi uchun imkoniyat yaratar emish. Ma’lumki, me’yoridan ortiq rentgen nuridan foydalanish ham organizm uchun zararlidir. Ana shu mulohazaga asoslanib organizm ayrim qismlarining rivojlanishi nurlar bilan bog‘liqdir, degan xulosa chiqarish mumkin. Hatto, ayrim ilmiy manbalarda payvandlash apparatining yog‘dusi ham, chaqmoq nuri ham organizmga ijobiy ta’sir qilishi aytiladi. Biroq tom ma’nodagi akseleratsiya uchun mana shu omillarning o‘zi yetarli emas, albatta. Ijtimoiy sharoitning yaxshilanishi nazariyasi. Yashash sharoitlarining yaxshilanib borishi, keng ko‘lamda sanitariya va gigiena tadbirlarining amalga oshirilishi, ovqatlanish sifatining ortishi, ota-onadan farzandga nasliy belgilarning (genlarning) bir tekis o‘tishi kabi omillar akseleratsiya jarayonini tezlashtiradi, degan fikr qator mamlakatlardagi tadqiqotchilar orasida keng tarqalgan. Ularning talqinicha, turmush sharoitining yaxshilanishi, qulayliklar yaratilishi turli imkoniyatlarning ishga solinishi uchun tabiiy zamin tayyorlashi mumkin. Lekin mazkur nazariya amaliy ma’lumotlarni to‘liq, atroflicha ifodalashni taqozo etadi. Shuning uchun ushbu nazariyada masalaga har tomonlama yondashish yaqqol ko‘zga tashlanadi. Agar ijtimoiy sharoit chuqur va ilmiy jihatdan yoritib berilsa, uning ta’sir kuchi yanada ortishi mumkin. Ijtimoiy akseleratsiya nazariyasi. Bu ilmiy nazariyaning asoschilaridan biri, yirik fiziolog olim A.A.Markosyandir. Uning ta’riflashicha, hozirgi kishilardagi bilimlar hajmini yigirmanchi asr yarmidagi kishilarning bilimlari hajmiga taqqoslash orqali bolalardagi o‘sish jarayonini aniqlash ijtimoiy akseleratsiya deyiladi. Bolalardagi akseleratsiyaning sababi: birinchidan, ota-onalarning umumiy saviyasi. yuksalgani, umumiy o‘rta ta’limning amalga oshgani; ikkinchidan, ijtimoiy turmushda axborot vositalari tarmog‘ining kengaygani, ya’ni radio, televizor, teatr, kino, konsert zallari, madaniyat markazlari, o‘quvchilar saroylari va uylari, yosh texniklar va tabiatshunoslar stansiyalarining, ulardagi ishtirokchilarning ko‘paygani; uchinchidan, kitob, jurnal, mahalliy matbuot ko‘lami va sifatining o‘zgarishi, informatika ko‘lami kengayishi, internet tarmog‘i jadal o‘sishi va hokazolardir.

TADQIQOT NATIJALARI

Bolalik davrida akseleratsiya bolalarning jismoniy va psixik rivojlanishini tezlashtiradi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Jismoniy rivojlanishning tezlashishi: Bolalar oʻz yoshlariga nisbatan baland boʻyli va ogʻirroq boʻlishadi. Bu esa ularning jismoniy faoliyatini oshiradi.

Kognitiv rivojlanishning tezlashishi: Bolalarning kognitiv qobiliyatlari tez rivojlanadi. Masalan, ular mantiqiy fikrlash, xotira va diqqatni jamlash qobiliyatlarini tezda rivojlantirishadi.

Hissiy va ijtimoiy rivojlanish: Bolalarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishi ham tezlashadi. Ular oʻz hissiyotlarini boshqarishni va boshqa bolalar bilan munosabatlarni oʻrnatishni tezda oʻrganishadi.

Oʻsmirlik davrida akseleratsiya oʻsmirlarning jismoniy va psixik rivojlanishiga katta ta’sir koʻrsatadi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Jinsiy yetilishning tezlashishi: Oʻsmirlar oʻz yoshlariga nisbatan erta jinsiy yetilishni boshdan kechirishadi. Bu esa ularning hissiy holatiga ta’sir koʻrsatadi.

Shaxsiy identifikatsiya: Oʻsmirlik davrida shaxsiy identifikatsiya jarayoni tezlashadi. Oʻsmirlar oʻzlarining shaxsiy xususiyatlarini va qadriyatlarini tezda shakllantirishadi.

Hissiy beqarorlik: Oʻsmirlik davrida hissiy holat beqaror boʻlishi mumkin. Oʻsmirlar tez-tez kayfiyat oʻzgarishlarini boshdan kechirishadi.

Kattalik davrida akseleratsiya insonning psixik rivojlanishiga ta’sir koʻrsatadi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Ijtimoiy mas’uliyatning oshishi: Kattalar oʻzlarining ijtimoiy mas’uliyatlarini tezda anglashadi va ularni bajarishga intilishadi.

Kognitiv qobiliyatlarining rivojlanishi: Kattalik davrida insonning kognitiv qobiliyatlari rivojlanadi. Ular murakkab muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishadi.

Hissiy barqarorlik: Kattalik davrida insonning hissiy holati barqarorlashadi. Ular oʻz hissiyotlarini boshqarishni va stressga chidamlilik koʻrsatishni oʻrganishadi.

MUHOKAMA

Akseleratsiya jarayoniga quyidagi omillar ta’sir koʻrsatadi:

Ijtimoiy omillar: Zamonaviy jamiyatda bolalarning erta ijtimoiylashuvi va ularga qoʻyiladigan talablar akseleratsiyani tezlashtiradi. Masalan, bolalarning erta maktabga kirishi va ularga yuqori talablar qoʻyilishi.

Madaniy omillar: Madaniy oʻzgarishlar va globalizatsiya akseleratsiyani tezlashtiradi. Masalan, bolalarning erta media va internet bilan aloqasi ularning rivojlanishini tezlashtiradi.

Ekologik omillar: Atrof-muhitning oʻzgarishi va ekologik omillar akseleratsiyaga ta'sir koʻrsatadi. Masalan, ozuqalarning sifatining yaxshilanishi va tibbiy yordamning rivojlanishi.

Akseleratsiya jarayoni insonning psixik salomatligiga ham ta'sir koʻrsatadi. Bu jihatdan quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

Stress va kaygʻu: Akseleratsiya insonlarda stress va kaygʻu darajasini oshirishi mumkin. Masalan, erta jinsiy yetilish oʻsmirlarda hissiy beqarorlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Ijtimoiy moslashuvchanlik: Akseleratsiya insonlarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishi mumkin. Masalan, erta ijtimoiylashuv bolalarning ijtimoiy koʻnikmalarini rivojlantirishiga yordam beradi.

Psixik salomatlikni saqlash: Akseleratsiya jarayonida psixik salomatlikni saqlash muhim ahamiyatga ega. Masalan, stressni kamaytirish va hissiy barqarorlikni saqlash uchun psixologik yordam koʻrsatish kerak.

XULOSA

Akseleratsiya jarayoni zamonaviy jamiyatda kuzatiladigan muhim ijtimoiy-biologik hodisa boʻlib, insonning jismoniy va psixik rivojlanishiga katta ta'sir koʻrsatadi. Bu jarayon bolalikdan boshlab kattalik davrigacha boʻlgan rivojlanish bosqichlarida sezilarli oʻzgarishlarni keltirib chiqaradi. Akseleratsiya nafaqat jismoniy, balki psixik rivojlanishni ham tezlashtiradi, bu esa insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotiga chuqur ta'sir koʻrsatadi. Akseleratsiya jarayonini chuqur oʻrganish insonning psixik salomatligini saqlash va rivojlanishini optimallashtirishga yordam beradi. Bizningcha, mana shu omillar qatoriga shaxslararo munosabatlarning toʻgʻri yoʻlga qoʻyilishi, odamlarning oqilona, odilona muloqotga oʻrgangani, va guruhlarda ijobiy psixologik muhit yaratilgani, asabiylashish, parokandalik kamayganini ham qoʻshish maqsadga muvofiqdir. Yuqorida koʻrilgan akseleratsiya nazariyalarini alohida olib qaralsa, mazkur jarayonni tushuntirish imkoniyati torayadi. Shuning uchun ularning ijobiy jihatlarini tanlab, muayyan tizimni barpo etish va shu yaxlit tizimdan foydalanib, akseleratsiyaning mohiyati va uni keltirib chiqaruvchi omillarni tushuntirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tanner, J. M. (1962). Growth at Adolescence. Oxford: Blackwell Scientific Publications.

2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.

3. Erikson, E. H. (1950). Childhood and Society. New York: Norton.

4. Elkonin, D. B. (1978). Psychology of Play. Moscow: Pedagogika.

5.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

6. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

7. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

8. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

9. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet

10. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

11. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg’aliy o’g’li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Xudoyberdiyeva Marjona Vahobjon qizi
CHDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 1-kurs talabasi
berdiyevam922@gmail.com

Muhammadiyeva Mushtariy Baxtiyor qizi
CHDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 1-kurs talabasi
muhammadiyevamushtariy@gmail.com

Аннотация: *Подростковый возраст (12-18 лет) – один из самых сложных и динамичных периодов жизни человека, в течение которого происходят существенные изменения в психическом развитии человека. В данной статье подробно освещены основные особенности психического развития в подростковом возрасте, а также процессы познавательного, эмоционального, социального и личностного развития. В статье также анализируются факторы, влияющие на психическое развитие в подростковом возрасте (семья, социальное окружение, биологические изменения). Правильное понимание психического развития подросткового возраста и его значения важно для дальнейшего развития личности.*

Ключевые слова: *подростковый возраст, психическое развитие, когнитивное развитие, эмоциональное развитие, социальное развитие, личностное развитие, влияние семьи, социальная среда, биологические изменения.*

Abstract: *Adolescence (12-18 years old) is one of the most complex and dynamic periods of human life, during which significant changes occur in the mental development of a person. In this article, the main features of mental development in adolescence, as well as the processes of cognitive, emotional, social and personal development are covered in detail. The article also analyzes factors affecting mental development during adolescence (family, social environment, biological changes). A correct understanding of the mental development of adolescence and its importance is important for the future development of the individual.*

Key words: *adolescence, mental development, cognitive development, emotional development, social development, personal development, family influence, social environment, biological changes.*

KIRISH

O‘smirlik davri (12-18 yosh) inson hayotining eng murakkab va dinamik davrlaridan biri bo‘lib, bu davrda shaxsning psixik rivojlanishi sezilarli o‘zgarishlarga

uchraydi. Bu davrda o‘smirlar jismoniy, hissiy, ijtimoiy va kognitiv jihatdan tez rivojlanadi. O‘smirlik davri shaxsiy identifikatsiya, hissiy beqarorlik, ijtimoiy munosabatlar va o‘zini-o‘zi anglash kabi murakkab jarayonlar bilan tavsiflanadi. Ushbu maqolada o‘smirlik davridagi psixik rivojlanishning asosiy xususiyatlari, shuningdek, bu davrda psixik rivojlanishga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar keng yoritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Hozirgi davrda o’smirlarni voyaga yetkazishning o’ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xatti-harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari mavjud. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, o’smirlarni kamol toptirishda ularning xususiyatlarini to’la hisobga olgan holda ta’limiy-tarbiyaviy tadbirlarni qo’llash shaxslararo munosabatda anglashilmovchilikni vujudga keltirmaydi, sinf jamoasi o’rtasida iliq psixologik muhitni yaratadi.

Turg‘unlik yillaridagi so’z bilan ishning nomuvofiqligi", axloq tarbiyasidagi qo‘pol xatolar o’smirlarning ruhiy dunyosiga salbiy ta’sir ko’rsatdi. Insonning ruhiy dunyosini tubdan qayta qurish, shaxsni shakllantirishni insonparvarlashtirish harakati boshlangan hozirgi kunda o’smirlar taqdiri masalasi ham g’oyat jiddiy tus oldi. O’smirlik davri taqlidchanligi, muqim nuqtai nazarning shakllanmaganligi, hissiyotliligi, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Shuning uchun tashqi ta’sirlarga beriluvchan o’smir o’g’il-qizlarga alohida e’tibor berish zarur.

O’smir tafakkurini kamol toptirish uchun ularni doimo mantiqiy tafakkur usullariga o’rgatib borish zarur. Bunda mantiqiy xatolarni tuzatib borish lozimligi aslo yoddan chiqmasligi kerak. O’smirning to’g’ri mantiqiy fikrlashini rivojlantirish borasida ona tili va adabiyoti o’qituvchisining roli juda muhimdir. U hamma vaqt o’quvchilarni to’g’ri jumla tuzishga, ravon mulohaza qilishga, fikr yuritishga, yozishga o’rgatib boradi. Bu degan so’z boshqa fan o’qituvchilari bu sharafli vazifadan mustasno degan gap emas. Balki barcha pedagogning maqsadi yagona, u ham bo’lsa o’quvchilarga puxta bilim berish va ularni kelajakning munosib, keng tafakkurli yoshlari qilib tarbiyalashdir.

Yirik sobiq sovet psixologi N.A.Menchinskaya o’quvchilarning tafakkuri taraqqiyotini aniqlashda o’quvchilarning mavjud bilim fondini, bilimlarni amalda qo’llash darajasini hamda mantiqiy fikr yuritish qobiliyatini belgilashga intiladi. Olima bu asnoda o’zlashtirish sur’atiga, yaqqol va mavhum tafakkur turlarining o’zaro aloqasiga, analitik-sintetik faoliyat bosqichiga ahamiyat beradi. Bunda tadqiqotchi uchun eng muhim jihat — o’quvchilar fikrini xususiydan umumiy mulohazaga almashtirish imkoniyati hisoblanadi. Chunki busiz tafakkur taraqqiyot darajasi to’g’risida fikr yuritish mumkin emas. Muallifning ko’pgina xulosalari “o’qiy olishlik” (uquvchanlik—obuchaemostь) muammosidan kelib chiqadi. Mazkur muammo tafakkur rivoji uchun katta ahamiyatga ega ekanligi uqtirib o’tiladi. Ularning fikriga qaraganda, tafakkur taraqqiyoti o’z ichiga o’smirlarning o’qishga munosabati, o’qish

motivlari, bilishga qiziqishlarini qamrab olishi kerak. Menchinskaya o'quvchi shaxsiy qarashini shakllantirish, uni mustaqil baholashga o'rgatish bu boradagi muhim siljish ekanligini ta'kidlaydi.

O'smirlik davriga kelib, ta'lim jarayonida o'quvchilarning aqliy faoliyati taraqqiyotida muhim siljishlar yuz beradi. Ularning jismoniy rivojlanishi, jinsiy balog'atga yetishi psixikasida keskin o'zgarishni vujudga keltiradi. O'quv fanlarning ko'payishi, axborotlar tarmog'ining kengayishi fikr yuritishni jadallashtiradi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchida ma'lum taraqqiyot bosqichiga ko'tarilgan tafakkur o'smirlik davriga kelib o'zining yana bir yuqoriroq pallasiga ko'tariladi. O'qitish jarayonida ularda o'rganilishi zarur bo'lgan materiallarni analiz va sintez qilish, ya'ni analitik-sintetik faoliyat hamda mavhum tafakkur jarayonlari jadal sur'atlar bilan taraqqiy eta boshlaydi. Tafakkurning rivojlanishi uchun mazkur yosh davrida matematika, ona tili, geografiya, fizika, biologiya kabi fanlar muhim imkoniyatlar yaratib beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

O'smirlik davrida shaxs o'zining shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishga intiladi. Bu davrda o'smirlar o'zlarining qadriyatlari, e'tiqodlari va kelajakdagi maqsadlarini aniqlashga harakat qiladi. E. Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bu davrda o'smirlar "kim men?" degan savolga javob topishga intiladi.

Qadriyatlarni shakllantirish: O'smirlar o'zlarining qadriyatlari va e'tiqodlarini aniqlashga harakat qiladi. Masalan, ular ijtimoiy adolat, halollik, mehnatsevarlik kabi qadriyatlarni o'zlashtiradi.

Kelajakdagi maqsadlarni belgilash: O'smirlar o'zlarining kelajakdagi maqsadlarini belgilashga harakat qiladi. Masalan, ular kasb tanlash, ta'lim olish va shaxsiy rivojlanishni rejalashtirishadi.

O'zini anglash: O'smirlar o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlari va kamchiliklarini anglashni boshlaydi. Bu esa ularning o'ziga ishonch va o'zini qadrlash hissini shakllantirishiga yordam beradi.

O'smirlik davrida hissiy holat tez-tez o'zgarib turadi. O'smirlar bir lahza quvonch, keyin esa g'azab yoki qayg'u his qilishi mumkin. Bu davrda gormonal o'zgarishlar hissiy beqarorlikka sabab bo'ladi.

Kayfiyat o'zgarishlari: O'smirlar tez-tez kayfiyat o'zgarishlarini boshdan kechirishadi. Masalan, ular bir lahza quvonch, keyin esa g'azab yoki qayg'u his qilishi mumkin.

Stress va kayg'u: O'smirlik davrida stress va kayg'u darajasi oshishi mumkin. Masalan, maktabda o'qish, sinfdoshlar bilan munosabatlar va kelajakdagi maqsadlar haqida tashvishlanish.

Hissiyotlarni boshqarish: O‘smirlar o‘z hissiyotlarini boshqarishni o‘rganishadi. Masalan, ular stressni kamaytirish va hissiy barqarorlikni saqlash uchun turli usullarni qo‘llashadi.

O‘smirlik davrida do‘stlik va ijtimoiy munosabatlar muhim ahamiyat kasb etadi. O‘smirlar o‘z guruhlarida qabul qilinishga intiladi va bu ularning ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, oila bilan munosabatlarda ziddiyatlar paydo bo‘lishi mumkin.

Do‘stlik va hamkorlik: O‘smirlar do‘stlik va hamkorlikni o‘rganishadi. Masalan, ular guruh o‘yinlarida ishtirok etish orqali ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishadi.

Oila bilan munosabatlar: O‘smirlik davrida oila bilan munosabatlarda ziddiyatlar paydo bo‘lishi mumkin. Masalan, o‘smirlar o‘zlarining mustaqilligini ko‘rsatishga intilishi mumkin.

Ijtimoiy moslashuvchanlik: O‘smirlar yangi muhitda ijtimoiy jihatdan moslashuvchan bo‘lishlari kerak. Masalan, ular yangi sinfdoshlari va o‘qituvchilari bilan tezda munosabat o‘rnatishlari kerak.

O‘smirlik davrida o‘smirlar o‘zlarining qobiliyatlari, kamchiliklari va shaxsiy xususiyatlarini anglashga harakat qiladi. Bu davrda o‘ziga ishonch va o‘zini qadrlash hissi shakllanadi. O‘zini-o‘zi anglash jarayoni quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

O‘z qobiliyatlarini anglash: O‘smirlar o‘zlarining qobiliyatlari va kamchiliklarini anglashni boshlaydi. Masalan, ular o‘zlarining akademik yoki sport qobiliyatlarini aniqlashadi.

O‘zini qadrlash: O‘smirlar o‘zlarini qadrlash hissini shakllantirishadi. Masalan, ular o‘zlarining yutuqlari va muvaffaqiyatlarini qadrlashadi.

O‘ziga ishonch: O‘smirlar o‘zlariga ishonch hissini shakllantirishadi. Masalan, ular o‘zlarining qarorlarini mustaqil qabul qilishadi.

O‘smirlik davrida psixik rivojlanishga quyidagi omillar ta’sir ko‘rsatadi:

Oila ta’siri: Oila o‘smirlarning psixik rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalarning qat’iy yoki haddan tashqari qo‘llab-quvvatlovchi munosabati o‘smirlarning hissiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, oiladagi ziddiyatlar va notinch muhit o‘smirlarning psixik holatini yomonlashtirishi mumkin.

Ijtimoiy muhit: O‘smirlik davrida do‘stlar va sinfdoshlar bilan munosabatlar muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy muhitda qabul qilinmaganlik yoki izolyatsiya hissi o‘smirlarda depressiya va kayfiyat pasayishiga olib kelishi mumkin.

Biologik o‘zgarishlar: O‘smirlik davrida gormonal o‘zgarishlar hissiy holatga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bu davrda jinsiy yetilish boshlanadi, bu esa o‘smirlarning hissiy holatini beqaror qilishi mumkin.

Madaniy va ijtimoiy omillar: Madaniy va ijtimoiy omillar ham o‘smirlarning psixik holatiga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, jamiyatda qabul qilingan qadriyatlarning

o‘zgarishi yoki globalizatsiya sharoitida o‘smirlar yangi qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

MUHOKAMA

Ta’limda o‘qituvchi ba’zi hollarda faqat ayiruv¬chi mavhumlash usulini tavsiya etishiga to’g’ri keladi. Chunki aksariyat dasturdagi masala va misollar mavhumlashning xuddi shu usulini talab qiladi. Agar masala yoki topshiriq narsa va hodisalarning muhim belgisini topishni taqozo etsa, u taqdirda mavhumlash usuli qo’llaniladi. Masalan, o’quvchiga “pasttekislik” tushunchasini mavhumlash topshirildi deb faraz qilaylik, u holda vazifa mana bunday tarzda bajariladi: “Dengiz sathidan 200 metr yuqorida joylashgan yer yuzasiga pasttekislik deyiladi”. Demak, uning muhim belgisi dengiz sathidan 200 m yuqorida bo’lishidir.

Qo‘yilgan masala taqqoslovchi mavhumlash usuli yordamida hal qilishni talab etsa, bu paytda voqelikning ham muhim, ham nomuhim belgilarini aniqlashga to‘g‘ri keladi. Misol tariqasida shu narsani aytib o‘tish mumkin: geometriya darsligida ko’pburchak ichki burchaklarining yig’indisi 2d (p-2) ga teng degan teorema mavjud. Buning muhim belgisi ichki burchaklar yig’indisining 2d (p-2) ga teng bo’lishidir. Uning besh burchakli, o‘n burchakli bo‘lishi, fazoda turlicha joylashishi, hajmi, rangi va boshqa xususiyatlari muhim bo’lmagan belgilarga yoki ko’pburchaklar variatsiyasiga taalluqli ekanligidir. Shunday qilib, bu misolda geometrik shaklning muhim va muhim bo’lmagan belgilari ajratib ko’rsatilgan.

O‘quvchilar bajarishi kerak bo‘lgan topshiriq ba’zan ta’kidlovchi belgilar mavhumlash usulini talab etsa, u holda muhim belgilar sanab o’tiladi, nomuhim belgilarning ayrimlari yo‘l-yo‘lakay ta’kidlab o‘tiladi. Masalan, o‘smirlarga biz paxta terish mashinasini ko‘rsatib, “bu qanday mashina” desak, ular albatta uni ta’riflab, ishlash qoidalari bilan tanishtirishadi, muhim belgisini aytib berishadi, ammo mashinaning katta balloni borligi, bunkerining hajmi, rangi, chiqqan yili va boshqa shu kabi jihatlari e’tibordan chetda qolishi mumkin. Biroq, ular bu belgilarni shu zahoti tushuntirib berishga qiynaladilar, chunki bu tasodifiy belgilar bo‘lib, masalaning asosiy tomonini tashkil etmaydigan belgilardir.

Demak, o‘smirlarning o‘quv faoliyatida abstraktsiyalash (mavhumlash) usullarini o’rganish va ularni o’quv materiallarini osonroq o’zlashtirish uchun amaliyotda qo’llash muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

O‘smirlik davri (12-18 yosh) inson hayotining eng murakkab va dinamik davrlaridan biri bo‘lib, bu davrda shaxsning psixik rivojlanishi sezilarli o‘zgarishlarga uchrayadi. Bu davrda o‘smirlar jismoniy, hissiy, ijtimoiy va kognitiv jihatdan tez rivojlanadi. O‘smirlik davri shaxsiy identifikatsiya, hissiy beqarorlik, ijtimoiy munosabatlar va o‘zini-o‘zi anglash kabi murakkab jarayonlar bilan tavsiflanadi. O‘smirlik davridagi psixik rivojlanishni to‘g‘ri tushunish va uning ahamiyatini anglash

shaxsning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Oila, ijtimoiy muhit, biologik oʻzgarishlar va madaniy omillar oʻsmirlik davridagi psixik rivojlanishga katta ta’sir koʻrsatadi. Shu sababli, bu davrda oʻsmirlarga toʻgʻri yondashish va ularning psixik holatini qoʻllab-quvvatlash har bir ota-ona, pedagoglar va jamiyatning asosiy vazifasi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublika maktablarida olib borilgan tajribalar va kuzatishlar har qanday o’quv fani materiallarini o’zlashtirishda (o‘rganishda) tafakkurning ko’pqirrali, ko’pyoqlama tarzda rivojlantirishni amalga oshirishning zaxira va imkoniyatlari hali ko’p ekanligini ko’rsatdi. Shu boisdan murakkab, lekin sharafli vazifani maktab ta’lim tizimi amaliyotiga joriy qilish uchun ichki imkoniyatlarni qidirish va ulardan oqilona foydalanish darkor. Ta’limda tafakkur jarayonini rivojlantirish uchun, eng avvalo, o‘qitishni ilmiy asosda rejalashtirish va uni oqilona tashkil qilish lozim. Buning uchun o‘quv fanining o‘ziga xos xususiyatlaridan o’quvchilarning kamol topganlik darajasidan, aqliy imkoniyatlaridan kelib chiqqan xolda ta’lim jarayoniga yondashish o‘quv-tarbiya samaradorligini oshiradi, XXI asr talabiga javob beradigan har tomonlama taraqqiy qilgan o‘smir o‘quvchilar shaxsini barkamol qilib shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “Oʻzbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

2. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Joʻrayev Oʻtkir Toshpoʻlatovich

3. “Umumiy psixologiya” Gʻoziyev.E “Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

4. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

5. Oʻzbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1995. – 137-bet

6. Ozodqulov Olimjon Bahodir oʻgʻli. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

7. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg’aliy o’g’li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

YETUKLIK DAVRI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

O‘rinboyeva Xumora Akmal qizi
CHDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 1-kurs talabasi
@urinboyeva070@gmail.com

Murodova Feruza Bahodir qizi
CHDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 1- kurs talabasi
@bahodirmurod81@gmail.com

Аннотация: *зрелость - самый длинный период онтогенеза, умственная в своем развитие Есть этап. Молодежь молодежь подростка Включает в себя период почти 30 лет (20-23) до 30-23 лет, Он достигнет возраста. Предел вашей юности может значительно двигаться к зрелости. Некоторые авторы установили его на 35 лет. Молодежь, прежде всего, порядок семьи и заказал семейную жизнь, отношение к общественной жизни и Пришло время определить роль в этом.*

Ключевые слова: *зрелость, подростка, половое созревание, периоды, Молодежь, отношение к жизни, семейная жизнь.*

Annotation: *maturity is the longest period of ontogenesis, mental in its developmental There is a stage. The first period of consciousness is called youth. A youth of a youth of a teenager Includes the period of nearly 30 years of age (20-23) until the age of 30-23, It will reach the age. " The limit of your youth can significantly move towards maturity. Some authors set it to be 35 years old. Youth, first of all, the order of the family and ordered family life, attitudes to public life and It is time to determine the role in it.*

Keyword: *maturity, adolescence, puberty, periods, Youth, attitude to life, family life.*

KIRISH.

Yetuklik, kamolot, yoshlik deb yuritiluvchi bu davr optimizm bilan ajralib turadi. Inson o‘zining hayot rejasini amalga oshirishni boshlaydi, u kuch va g‘ayrat bilan o‘z maqsadlari va ideallarini amalga oshirish istagiga to‘la. Yoshlikda kasbiy faoliyatning eng murakkab turlari mavjud, ijtimoiy munosabatlar to‘laqonli intensive harakterda bo‘lib, do‘stlik va muhabbat munosabatlari eng oson yo‘lga qo‘yiladigan va eng to‘liq rivojlanadigan davr bo‘ladi. Yetuklik davri odam hayotining turli jihatlari, jumladan, shaxsiyat, ijtimoiy munosabatlar, maqsadlar va qiymatlar haqida qarorlar qabul qilish bilan bog‘liq bo‘ladi.

ASOSIY QISM.

Rivojlanish jarayonining ko‘p qirraliligini hisobga olgan xolda yetuklikning ko‘pgina belgilarini ajratish mumkin.

-Jismoniy o‘sish bilan kamroq, ko‘proq kognitiv takomillashish bilan bog‘liq bo‘lgan rivojlanishning yabgi harakteri;

-Yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashish, qarama-qarshililik va qiyinchiliklarni ijobiy hal qilish, vaziyatga tez moslashish;

-Harakterning ayrim hislatlari (qat’iylik, umidvorlik, vijdonlilik, hamkorlik bildirish va boshqalar).

“Kattalik” va “yetuklik” tushunchalari aynan bir xil tushunchalar emas. Yetuklik-hayot faoliyatining eng ijtimoiy faol va mahsuldor davridir, u kattalikning shunday davriki, unda shaxs va intellekt rivojlanishining eng yuksak darajasiga erishilishi. Qadimgi greklar bu yosh davrni va ruh holatini “akme” deb atashgan, “cho‘qqi”, oliy bosqich, gullagan davr degan ma’nolarni anglatadi.

Gumanistik psixalogiyada (A.Maslou, G. Olport, K. Rodjers) yetuk shaxsning o‘z-o‘zini namoyon qiladigan shaxslar jarayoniga katta ahamiyat berilgan.Maslouning fikricha, o‘z-o‘zini namoyon qiladigan shaxslar elementar ehtiyojlarni qondirish bilan chegaralanib qolmaydi, haqiqat, go‘zallik, yaxshilik kabi oliy qadriyatlarga intiladi. Ular o‘z faoliyatida yuksak cho‘qqilarga intiladilar.O‘z- o‘zini namoyon qilish uchun o‘z ustida tinmay ishlashni talab qiladigan jarayondir.G.Olport ta’kidlashicha,shaxsning yetukligi motivatsiyasining funksional aftonomligi bilan belgilanadi. Olportning fikricha, o‘z- o‘zini namoyon qiladigan shaxs quyidagi xislatlarga ega bo‘ladi:

-tashqi dunyoga qiziqish, men hissi kengaygan;

-boshqalarga nisbatan g‘amxo‘rlik, hurmat, chidamlilik;

-emotsional xavfsizlikni fundamental his qilish (o‘z-o‘zini nazorat qilish);

-borliqni real idrok qilish va harakatlardagi faollik ;

-o‘z-o‘zini tushunish , ichki tajribasini vaziyatga ko‘chirish;

“hayot falsafasi”, tajribani tartibga soladi, tizizmlashtiradi va individual xatti-harakatlarga ma’no beradi.

A.N.Leontev,D.B.Elkonin tomonidan bolalik davri uchun ishlab chiqilgan yetakchi faoliyat haqidagi tasavvurlar yetuklik davrida uning ma’nosini chuqurroq tushuntirishni talab qiladi. Yetuklik davrida faoliyatning yetakchi tipi mehnat hisoblanadi. Akmiologiya nuqtaiy nazaridan aniqlanishicha, nafaqat jamiyatning ishlab chiqarish faoliyatga kirishish, bunday faoliyatda insonning kuchlarini maksimal darajada foydalanish nazarda tutiladi. Shunday qilib, insonning turli faoliyat sohalarida-jismoniy, axloqiy, intelektual, kasbiy sohalarida yuksak yutuqlarga ertishishga intilishi nazarda tutiladi.

Yetuklik davri inqirozi. G‘arb psixologiyasida yetuklik davridagi inqirozlarni o‘rganish bu yosh davridagi rivojlanishni tahlil qilishning asosiy yondashuvlaridan

biridir. Ko‘proq shaxsiy o‘sishlar ro‘y beradigan yosh davrini ajratish mumkin: 20 yoshlar atrofida, 30 yoshlar atrofida(28-34), 40-45,55-60 yoshlarda va nihoyat keksalik davrida. Yetuklik davrida inqirozlarning kechishi, davomiyligi shaxsiy hayotdagi sharoitlarga bog‘liqdir. Bu yosh davrida rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi o‘sishga va o‘z-o‘zini takomillashtirishga ichki intilish hisoblanandi.

TADQIQOTLAR NATIJASI.

Jean Piaget – U intellektual rivojlanish nazariyasida yetuklik davrini formal operatsion bosqichi sifatida belgilagan. Bu bosqichda inson mantiqiy fikrlash, nazariy mulohaza yuritish va abstrakt tushunchalar bilan ishlash qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Erik Erikson – Psixososial rivojlanish nazariyasida "Yaqinlikka erishish yoki izolyatsiya" bosqichini yetuklik davriga mos deb bilgan. Bu davrda inson yaqin munosabatlar o‘rnatish yoki yolg‘izlikka yuz tutish muammosiga duch keladi.

Lev Vygotsky – Yetuklik davridagi kognitiv rivojlanish sotsial o‘zaro ta'sir orqali shakllanishini ta'kidlagan

Stanley Hall – Psixologiya va biologiya nuqtayi nazaridan yetuklikni "tufon va stress" davri sifatida tasvirlagan.

Arnold Gesell – U yetuklikni genetik omillar bilan bog‘liq deb hisoblab, bu davrda fiziologik o‘zgarishlar psixologik rivojlanishga kuchli ta’sir ko‘rsatishini aniqlagan.

Margaret Mead – Madaniy jihatdan yetuklikning shakllanishi turli jamiyatlarda qanday farq qilishini tadqiq qilgan. U yetuklik jarayoni madaniy urf-odatlar va ijtimoiy muhitga bog‘liq ekanligini ko‘rsatgan.

NATIJALAR:

Yetuklik davri inson shaxsiyatining to‘laqonli shakllanish davri hisoblanadi.

Bu bosqichda hayotiy maqsadlarni aniqlash, mustaqil qaror qabul qilish va mas'uliyatni his qilish kuchayadi.

Jismoniy va ruhiy rivojlanish bir maromda davom etadi, ammo ijtimoiy-madaniy muhit bu jarayonga sezilarli ta'sir ko‘rsatadi

Yetuklik bosqichida inson shaxsiy va kasbiy hayotida muhim o‘zgarishlarni boshdan kechiradi. Ushbu davr quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

O‘zini anglash va identifikatsiya – Shaxs o‘zining qadr-qimmatini, maqsadlarini va hayot mazmunini aniqroq tushunadi.

Barqarorlik va mas’uliyat – Qaror qabul qilish jarayonida tajriba va oqilona yondashuv ustuvor bo‘ladi.

MUHOKAMA.

Erik Erikson yetuklik davrini "yaqinlik yoki izolyatsiya" bosqichi sifatida ko‘rsatgan. Unga ko‘ra, inson bu davrda yaqin munosabatlar o‘rnatishi yoki yolg‘izlik hissini boshdan kechirishi mumkin. Jean Piaget fikricha, bu bosqichda inson formal operatsion fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lib, abstrakt va mantiqiy muammolarni hal

qilishda muvaffaqiyatga erishadi. Ba'zi psixologlar yetuklikni ruhiy barqarorlik davri deb hisoblasa, boshqalar bu bosqichni hayotiy qiyinchiliklar va muammolar bilan yuzlashish davri sifatida ko‘radi..Stanley Hall yetuklik davrini "tufon va stress" davri deb atagan. U bu bosqichda gormonal o‘zgarishlar tufayli ruhiy holat keskin o‘zgarib turishini ta'kidlagan. Arnold Gesell esa yetuklikni genetik omillar bilan bog‘lab, rivojlanish tabiiy jarayon sifatida kechishini ilgari surgan. Margaret Mead tadqiqotlariga ko‘ra, yetuklik davri har bir jamiyatda turlicha kechadi. Masalan, Samoa kabi an'anaviy jamiyatlarda bu davr nisbatan osoyishta bo‘lsa, zamonaviy jamiyatlarda bosim kuchli bo‘lishi mumkin.

Ba'zi sotsiologlar yetuklikni iqtisodiy mustaqillik, oila qurish va kasbiy barqarorlikka erishish bilan bog‘laydi. Zamonaviy muhokamalar:

Bugungi kunda ba'zi olimlar yetuklik davri yosh chegaralari o‘zgarib borayotganini ta'kidlamoqda. Karyera, ta’lim va boshqa omillar tufayli bu bosqich 30 yoshgacha cho‘zilishi mumkin. Shuningdek, ruhiy sog‘liq masalasi yetuklik davrining muhim qismi sifatida ko‘rilmoqda.

XULOSA

Yetuklik davri inson hayotining eng faol va samarali bosqichi bo‘lib, bu davrda shaxsning ijtimoiy va psixalogik rivojlanishi eng yuqori darajaga yetadi. Bu bosqichda insonning tajribasi, hayotiy qarashlari va hissiy barqarorligi shakllanadi. Shuning uchun, yetuklik davrining psixalogik xususiyatlarini chuqur o‘rganish insonning o‘zini yanada rivojlantirishiga, muhim qarorlar qabul qilishiga va jamiyatda munosib o‘rin egallashiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.

3. Elkonin, D. B. (1978). Psychology of Play. Moscow: Pedagogika.

4.“Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018

5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010

7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet

8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet

9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079

10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg’aliy o’g’li. Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

TALABALARNING QADRIYATLARNI ASSIMILYATSIYA QILISH ASOSIDA IJTIMOIY MOSLASHUVI MUAMMOLARI

Qo‘ng‘irov Suyun Murodilla o‘g‘li
Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti
Zooinjeneriya fakulteti 2-bosqich talabasi
suyunqungirov@gmail.com

Komiljonova Sevinch Azamat qizi
ChDPU Amaliy psixologiya 23/2-guruh talabasi
skomiljonova562@gmail.com

Аннотация *В контексте социальной педагогики и социальной психологии уточняется понятие «адаптация», показаны вопросы, связанные с изучением возможностей и адаптации учащихся к социальной жизни, а также механизмы социально-психологической адаптации. студенты анализируются.*

Ключевые слова: *социальная адаптация, социальная жизнь, ценности, проблемная ситуация, потребности и запросы, противоречия и конфликты, познавательная деятельность, отношения, защитный механизм.*

Annotation *In the context of social pedagogy and social psychology, the concept of “adaptation” is clarified, issues related to the study of the possibilities and adaptation of students to social life, as well as the mechanisms of socio-psychological adaptation are shown. students are analyzed.*

Key words: *Social adaptation, social life, values, problem situation, needs and demands, contradictions and conflicts, cognitive activity, relationships, defense mechanism.*

Kirish.

Talabalarning jamiyat hayotiga moslashishi ikki tomonlama xarakterga ega: o‘quvchilar ehtiyojlarining shaxs va jamiyat uyg‘unligini ta’minlaydigan ijtimoiy muhit talablariga muvofiqligi; o‘qitish jarayoni ushbu muvofiqlikka erishishga qaratilgan.

Qadriyatlarni o‘zlashtirishga asoslangan o‘quvchilarni hayotga moslashtirishning pedagogik jarayoni ijtimoiy hayotda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga imkon beradi, bu esa o‘quvchilarning shaxsiyatini rivojlantirishga bevosita ta’sir qiladi. Bu jarayon muayyan vaziyatga mos kelishi kerak. Shaxs rivojlanishidagi barcha o‘zgarishlar bir tomondan biologik xususiyatga ega bo‘lsa, ikkinchi tomondan pedagogik xususiyatga ega.

Jamiyat hayotidagi jismoniy, ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy o‘zgarishlar bilan bog‘liq jarayon bo‘lib, ijtimoiy moslashuv ijtimoiy guruhlar va shaxslarning xatti-

harakatlari o‘rtasidagi munosabatlarni belgilaydi. Bu jarayon talabalarni kelajakda o‘zbek jamiyatida faol hayotga tayyorlash imkonini beradi. Bu yosh avlod oldiga qo‘yilgan maqsaddir.

Bu o‘quvchi yoshlar ongiga xalqimiz qadriyatlarini singdirishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy moslashuv qarama-qarshilik va nizolarni bartaraf etish, ijtimoiy tenglik tamoyillari asosida ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatish ko‘nikmalarini shakllantirishni o‘z ichiga oladi.

Moslashish (konformatsiya, odatlanish) deganda tabiiy va ijtimoiy vaziyatlarga, insonning ma’naviy va psixologik olamidagi o‘zgarishlarga, atrof-muhit sharoitlariga yoki ba’zi yangiliklarga moslashish qobiliyati tushuniladi.

Insonning ijtimoiy hayotga moslashishi ko‘p jihatdan yo‘naltirilgan pedagogik ta’sir va shaxsning ma’naviy-psixologik munosabati bilan belgilanadi.

Ijtimoiy moslashish jarayonida pedagoglar turli omillarni, masalan, o‘quvchilarning hissiy holatini, dunyoni sub’ektiv idrok etishning o‘ziga xos xususiyatlarini va boshqalarni hisobga olishlari kerak. Ijtimoiy moslashuv uzluksiz ta’lim jarayonida qadriyatlarni o‘zlashtirish asosida amalga oshiriladi. Ushbu moslashuvning natijasi - etuk, barkamol shaxsning shakllanishi. Ijtimoiy pedagogikaning asosiy vazifasi o‘quvchilar shaxsini ijtimoiy talablar, axloqiy-huquqiy me’yorlar, o‘zbek xalqining milliy qadriyatlari va umuminsoniy meros qadriyatlariga mos ravishda shakllantirishdan iborat.

O‘zbekistonda yosh avlodning jamiyat hayotiga ijtimoiy moslashuvi bugungi kunda pedagogikaning asosiy muammolaridan biri sifatida qaralmoqda.

Talabalarning ijtimoiy hayotga moslashishi jiddiy psixologik qayta moslashish bilan bog‘liq bo‘lib, bundan tashqari, u ijtimoiy muhit va tarbiya omillarining ta’siri bilan belgilanadi. o‘quvchilarni jamiyat hayotiga samarali moslashtirish yo‘llari va vositalari ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ijtimoiy hayotga moslashish natijasida o‘quvchilar jamiyat talablarini o‘zlashtiradilar va ularning ehtiyojlarini qisman qondiradilar.

Shaxsning jamiyatga moslashuvi ikki jihatdan kechadi:

jinsi va yoshiga qarab o‘quvchilar muayyan kasb asoslarini o‘zlashtiradilar, bu esa ularning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar doirasining kengayishiga olib keladi; yangi sharoitda individlarning ijtimoiy faoliyati sifati ta’minlanadi, individlar o‘z qiziqishlari va mayllarini namoyon etadilar.

Agar faoliyat insonning xohishiga ko‘ra tanlangan bo‘lsa, u muvaffaqiyatli bo‘lar edi. Binobarin, ijtimoiy moslashish jarayoni muayyan shaxs va jamiyat a’zolari o‘rtasida uning maqsad va intilishlariga muvofiq ijtimoiy munosabatlar o‘rnatilishini nazarda tutadi.

Hozirgi kunda yoshlarning amaliy ijtimoiy faoliyatga muvaffaqiyatli moslashuvini O‘zbekiston jamiyatining barcha jabhalarida kuzatish mumkin.

Talabalar yangi sharoitlarga va faoliyat xarakteriga moslasha oladilar, tashabbus ko‘rsatadilar va o‘zlarining hayot istiqbollari haqida aniq tasavvurga ega bo‘ladilar. Bu talabalar ijtimoiy pedagogika va, xususan, bizning o‘rganishimiz uchun alohida qiziqish uyg‘otadi. Ushbu turdagi o‘quvchilar uchun o‘ziga xos faollik, qadriyatlarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilganlik, biznesga sodiqlik va maqsadlarni amalga oshirish, ularning ijtimoiy faoliyatining ijodiy tabiati xarakterlidir.

O‘quvchilarning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslashuvining asosiy ko‘rsatkichlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

-ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy bilim, ko‘nikmalarni o‘zlashtirish va egallashdagi faollik;

-tanlagan soha bo‘yicha maxsus bilim va o‘zlashtirish sirlarini olishga intilish;

-boshqa odamlar bilan ishbilarmonlik va do‘stona aloqalar va hamkorlikni o‘rnatish;

-o‘quvchilarning o‘z his-tuyg‘ulari, odatlari, moyilliklari, bilimlari va munosabatlaridan samarali moslashish uchun o‘zgargan sharoitlarda foydalanish qobiliyati. jamiyatdagi hayotga.

Odatlanish ijtimoiy moslashuvning muhim jihatlaridan biridir. Har bir inson qiyinchiliklarni engish yo‘lini tanlaydi. Bu yo‘l (usul), o‘z navbatida, ijtimoiy moslashuv shakli sifatida harakat qiladi. Odatlanish - bu muayyan vaziyatlarga moslashish usuli. Ijtimoiy moslashuv shaxsning o‘zini o‘zi qo‘llab-quvvatlash va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni mustaqil ravishda hal qilishda barqaror pozitsiyasi bilan tavsiflanadi. Vaziyatga moslashish va muammoli vaziyatga moslashish o‘rtasida aniq farq bor. Umumiy moslashish muntazam vaziyatga moslashish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Biz o‘quvchilarni qadriyatlarni o‘zlashtirish asosida ijtimoiylashtirishda ontogenetik nazariyaga majburiy tayanish g‘oyasini asosladik. O‘zbek jamiyatidagi murakkab o‘zgarishlar, milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyotning o‘ziga xos xususiyatlarining o‘zlashtirilishi natijasida shaxs asta-sekin kamol topib, barkamol shaxs darajasiga yetishi kerak. Shu bilan birga, u ijtimoiy va ruhiy kamolot darajasiga etadi.

Talabalarning ijtimoiy rivojlanish jarayoniga moslashishi shaxs va jamiyatning o‘zaro ta’siri orqali amalga oshiriladi, buning natijasida o‘quvchilar turli muammoli vaziyatlarda ijtimoiy xulq-atvor normalari va mexanizmlarini faol o‘zlashtiradilar. Bunda umume’tirof etilgan qoidalar, shaxsning xarakter xususiyatlari, ularni ijtimoiy me’yorlarga bog‘lash yoki ularga bo‘ysunish qobiliyati katta ahamiyatga ega. Vaziyatni hal qilish yo‘lini doimo pedagogik jarayonda, o‘quvchilarning ijtimoiy va psixologik ehtiyojlarini jamiyat vazifalari bilan muvofiqlashtirish orqali topish mumkin. Umumiy rivojlanish jarayonida talabalar o‘zlashtirilgan qadriyatlarni, olingan bilimlarni, ko‘nikmalarni yoki xatti-harakatlar mexanizmlarini amalda

qo‘llaydilar yoki ular ishlash maqsadlariga erishishning yangi usullari, rejalari va dasturlarini izlaydilar.

Talabalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi individual o‘quvchi va o‘quvchilar guruhlari o‘rtasidagi munosabatlarda ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Uzoq muddatli ichki va tashqi qarama- qarshiliklar yoki ziddiyatlarning etishmasligini hisobga olsak, o‘quvchilarning o‘quv-kognitiv faoliyati juda samarali. Bu davrda ular o‘zlarining asosiy sotsiogen ehtiyojlarini to‘liq qondiradilar, bu esa o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini to‘liq rivojlantirishga olib keladi.

Moslashuv ijtimoiy-pedagogik va psixologik jarayon bo‘lib, bu jarayon muvaffaqiyatli davom etsa, o‘quvchilarning jamiyatga uzluksiz integratsiyalashuviga imkon beradi.

Ijtimoiylashtirishning asosiy ahamiyati shundaki, o‘quvchilar ijtimoiy hayotga maxsus yoki umumiy moslashish mexanizmi orqali o‘zgargan ijtimoiy mavqega ega bo‘ladilar. Moslashish jarayoni shu daqiqadan boshlanadi. Muammoli vaziyatga tushib, uning o‘quv jarayonida aks etishi, o‘quvchilar dinamik xarakterga ega bo‘lgan ma’lum bir ruhiy holatda chidashadi. Masalan, o‘quvchilar muammolarga nisbatan hissiyotlarga berilib, muammoli vaziyatlarni boshdan kechirishadi.

Moslashuv mexanizmlarining faollashishi bilan bir qatorda o‘quvchining ruhiy holati ham o‘zgaradi. Vaziyatning o‘zgarishi ruhiy holatning o‘zgarishiga olib keladi. Moslashish jarayoni shundan kelib chiqadiki, talaba muammoni hal qilishning dastlabki bosqichiga qaytadi yoki uning ruhiy holati keskin o‘zgaradi yoki ruhiy tashvish yo‘qoladi.

Talabalarning moslashuvining ijtimoiy va psixologik jihatlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Moslashuvning murakkab muammolarini hal qilish uchun ma’lum mexanizmlar mavjud. Birinchi navbatda moslashuvdagi eng muhim va tez-tez takrorlanadigan ijtimoiy vaziyatlarni, shuningdek, o‘quvchilarning faoliyatida namoyon bo‘ladigan barqaror temperamentli xususiyatlarni aniqlash kerak. Ushbu omillarni o‘rganish sotsializatsiyaning asosiy usullaridan biridir.

Talabalarni ijtimoiylashtirish uchta asosiy shaklda amalga oshiriladi:

-ijtimoiylashuvning himoyalanmagan kompleksi muammoli vaziyatlarda qo‘llaniladi;

-himoya mexanizmi moslashuvning barcha komponentlari bilan qat’iy kelishilgan;

-moslashishning aralash usuli.

Talabalarning ijtimoiy hayotga moslashuvining barcha tarkibiy qismlarini o‘rganish ularning xarakterlarining eng muhim xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Talabalarning ijtimoiy va psixologik moslashuvi muvofiqlikka asoslangan bo‘lishi kerak. Konformizm (lotincha so‘z) o‘xshashlik, o‘xshashlik, o‘zaro

bog‘liqlik, moslik degan ma’nolarni anglatadi. Bu bir kishining xulq-atvori va fikrlari boshqalarning talablari va harakatlariga javob beradigan, lekin ko‘pincha muvofiqlik va ma’lum shaxslarning zaif pozitsiyasi tufayli izchillikka erishiladigan vaziyatni anglatadi.

Umumiy echimlarni qabul qilish jamiyatning har bir a’zosining faol ishtirokini talab qiladi, ijtimoiy qadriyatlarni joriy etish shaxsiy qulaylik va imtiyozlardan voz kechishni o‘z ichiga oladi. Konformizm individual nuqtai nazarga ega bo‘lish, voqelikka va hozirgi voqealarga tanqidiy munosabatda bo‘lish va uni ifoda etish imkoniyatini rad etdi.

Axloqiy va siyosiy konformizmni psixologik moslik bilan aralashtirishga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Biroq, ma’lum me’yorlar, an’analar va qadriyatlar har bir ijtimoiy shaxs tomonidan o‘zlashtirilishi kerak, chunki bu har qanday ijtimoiy tizimning samarali ishlashini ta’minlaydi. Kundalik hayotda “konformizm” so‘zi “muvofiqlik yoki izchillik” ma’nosida qo‘llaniladi. Atrof-muhitga nisbatan odamning konformizmi bir ma’noda kelishuv va uyg‘unlik sifatida tushuniladi.

Konformistik xulq-atvor ijtimoiy qoidalarga muvofiqlikni anglatadi va har xil shaxslarda turli yo‘llar bilan namoyon bo‘ladigan moslashish strategiyalaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilarning real ijtimoiy hayotga ijtimoiy-psixologik moslashuvi konformizmning ko‘rinishi emas, u ijodiy xarakterga ega bo‘lishi kerak. Shu sababli, muayyan vaziyatlarda moslashuv konformistik harakatlarga mos kelmaydi va bu hollarda o‘quvchilarning o‘zgargan sharoitlarga moslashishini ta’minlash mumkin emas.

Binobarin, talabalar doimiy ravishda noto‘g‘ri harakatlar qiladilar, bu esa ko‘proq muammolarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Bu talabalar muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvga qodir emas; ular uchun tayyor moslashish mexanizmlari mavjud emas. Shaxsning ichki qarama- qarshiliklariga asoslangan konformistik strategiya ularning ongida mustahkamlangan.

Talabalar ijtimoiylashtirilgan ta’lim jarayonida qiymatga ega bo‘lishlari mumkin. Ijtimoiy va pedagogik vaziyatlarning maqsadga muvofiqligini turlicha baholash mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, hayotga moslashishda muvaffaqiyatga erishishga yordam beradigan turli xil psixologik- pedagogik vaziyatlar pirovardida o‘quvchilarni yuqori bilim faolligiga olib keladi. Talabalarning ijtimoiylashuv darajasini individual parametrlar bo‘yicha baholash mumkin emas, chunki siz ijtimoiy moslashuv natijasida ularning ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaysiz.

Shaxsning shaxsiy ehtiyojlari va moyilliklari turlicha tavsiflanadi. Masalan:

-mavjud (real) ijtimoiy sharoitlarga moslasha oladigan ehtiyojlar va moyilliklar;

-shaxsning muayyan muhitga moslasha olmaydigan ehtiyojlari va mayllari.

Shaxs ehtiyojlarining ijtimoiy sharoitga moslashishi yoki mos kelmasligi shaxsning qaysi qadriyatlarga asoslanishiga bog'liq. Aynan shuning uchun umumiy umumiy qadriyatlarni o'zlashtirish talabalarning muvaffaqiyatli moslashishi va ularning ehtiyojlarini qondirish uchun hal qilinishi kerak bo'lgan ustuvor vazifadir.

Umuman olganda, moslashish va moslashmaslik muammosi jiddiy tahlil va chuqur izlanishni talab qiladi. Bu masala talabalarning ijtimoiy faolligi shakllarini aniqlash bilan bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. 2024, 41, 110-113.

2. Ozodqulov, O. Vatanparvarlik ruhini talabalarda rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. 2024, 37-41.

3. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li and Samadova Laylo Alisher qizi 2024. FANLAR TIZIMIDA PEDAGOGIKA FANINING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQADORLIGI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. 41, 1 (Mar. 2024), 103–106.

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA MUOMALA MUAMMOSINING PSIXOLOGLAR TALQINI

Turg‘unpo‘latova Mushtariy Baxrom qizi
CHDPU Amaliy psixologiya
turgunpolatovamushtariy11@gmail.com

Maxliyo Pardayeva Gayratovna
CHDPU Amaliy psixologiya
pardaevamahlie72@gmail.com

Komiljonova Sevinch Azamat qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 23/2-guruh talabasi
skomiljonova562@gmail.com

Аннотация *В данной статье представлены рекомендации научных исследований по трактовке проблемы межличностных отношений в работе психологов нашей страны. Статья также содержит научное предложение и практические рекомендации, сформулированные автором по данному вопросу.*

Ключевые слова: *адекватность, идея, интеллект, идеолог, память, мышление.*

Annotation*This article presents the recommendations of scientific studies on the interpretation of the problem of interpersonal relations in the work of psychologists of our country. The article also contains the scientific proposal and practical recommendations formulated by the author on this issue.*

Kalit so‘zlar: *adequate, idea, intellect, ideologue, memory, thinking.*

Kirish.

Mamlakatimiz psixologiyasida muomala muammosining o‘rganilishi shu sohada ishlar olib borilganiligidan darak beradi. Shuningdek, Respublikamiz psixologlaridan M.G.Davletshin, E.G‘oziyev, N.P.Anikeeva, N.Safoev kabilar muloqot muammosini turli tomondan yoritib berganlar. Jumladan, professor E. G‘oziev "Muomala psixologiyasi" o‘quv qo‘llanmasida muloqotning barcha qirralarini nazariy tomondan ochib berishga harakat qilgan. Professor M.G.Davletshin ham "Umumiy psixologiya" o‘quv qo‘llanmasida muloqotni kishilarda qanday shakllanishi haqida fikrlar bildirgan.

E.G‘.G‘oziev “Muomala psixologiyasi” kitobida shunday deydi, “shaxslararo munosabatlar maromi, odamlarning o‘zaro bir – birlarini tushunishi, o‘zaro hurmat, hamdardlik evaziga to‘g‘ri (adekvat) aks ettirish yuzaga keladi, individual mo‘ljal

ijtimoiy maqsad qaror topishiga, qiymat kasb etishiga xizmat qiladi.” Muomala masalasini oʻrganish orqali professor E.Gʻoziyev muomalaning oʻziga xos boʻlgan milliy tomonlarini ham koʻzdan qochirmaydi. Muomalada millatga xos boʻlgan urf – odatlar va an’analarning xam oʻrni borligi koʻrsatib oʻtiladi.

Shaxslararo munosabat muammosi bilan shugʻullangan Oʻzbekistonlik koʻplab boshqa fan egalarini ham koʻrsatish mumkin. Lekin aynan psixologiya sohasida bu masala yanada koʻproq izlanishni talab qiladi. Chunki olib borilayotgan islohatlar va ularning hayotga tadbiq qilinishi ham aynan shaxslararo munosabatlarda yuz beradi.

Shaxsning taraqqiyotida shaxslararo munosabat va uning psixologik asoslarini paydo boʻlishi, bu jarayonni shakllanishiga muhitning ta’siri nihoyatda katta ekanligini professor Abdurahmanov

F.R. oʻzining “Pedagogik sotsiologiya” kitobida koʻrsatib oʻtadi. Muallif insonlarni ijtimoiylashuvida muhit va unga ta’sir etuvchi omillarni koʻrsatib oʻtish bilan yoshlarni tarbiyasida muloqot yuz beradigan sharoit va undagi asosiy mazmun juda katta ahamiyatli jarayon ekanligini koʻrsatib oʻtadi. Haqiqatda ham shaxsni oʻzaro munosabatini sodir boʻlishida, undagi psixologik jarayonlarni toʻgʻri tushunishda sharoitning oʻrni juda kattaligini olim koʻrsatib oʻtadi. Bu esa oʻziga hos diqqatga sazovorligini bildiradi. Insonda sodir boʻluvchi shaxslararo munosabat oʻzida koʻpgina jarayonlarni olib yurishi, ularni tarbiyalanishi, ta’lim olishi, oʻzaro munosabatlarni shakllanishiga ta’sir etishini koʻrishimiz mumkin. Ijtimoiylashib borayotgan insondagi oʻzaro muloqat oʻziga yarasha boyib borib inson ehtiyoj va manfaatlarida aks etadi.

Oʻtgan ajdodlarimiz yosh psixologiyasining muammolarini izchil va atroflicha, muayyan yoʻnalishda, maʻlum kontseptsiya asosida oʻrganmagan boʻlsalar ham, allomalarning asarlarida mazkur holatlarnnng aks etishi, namoyon boʻlishi, 21 rivojlanishn va oʻzgarishlari toʻgʻrisida qimmatli fikrlar bildirilgan.

Bular toʻrt xil manbalarda uchraydi.

Ularning biri – xalq ijodiyoti: rivoyatlar, maqollar, matallar va masallar;

Ikkinchisi – maxsus ijodkor kishilar (hatto, hukmdorlar) muayyan shaxsga bagʻishlab yozgan oʻgʻit-nasihat va hikoyatlar;

Uchinchisi – qomusiy, Oʻrta Osiyo mutafakkirlarining ilmiy-nazariy qarashlari;

Toʻrtinchisi – turli davrlarda ijod qilgan shoir va yozuvchilar ijodining mahsullari, yaʻni badiiy asarlardir.

Ibn Sinoning 5 tomlik «Tib qonunlari» asarida organizmning tuzilishi, undagi nervlar va nerv yoʻllari, fiziologik jarayonlar bilan borliq psixik jarayonlar haqida ancha muhim maʻlumotlar bor. Uning «Odob haqida» risolasi ham inson shaxsini shakllantirish toʻgʻrisidagi jiddiy asardir.

Yusuf Xos Xojibning «Qutadgʻu bilig» asaridagi bosh masalalardan biri komil insonni tarbiyalashdir. Adib oʻz asarida eng komil, jamiyatning oʻsha davrdagi

talabalariga javob bera oladigan insonni qanday tasavvur qilgan bo‘lsa, shu asosda o‘z printsiplarini bo‘yon etadi.

A. Jomiyning «Bahoriston», «Xiradnomai Iskandariy», «Tuhfatul ahror», «Silsilatuz zahob» va boshqa asarlarida ilm-ma‘rifat, ta‘lim-tarbiya, kasb-hunar, o‘rganish, yaxshi xislatlar va odoblilik haqidagi fikrlar ifodalangan.

Davoniy o‘zining «Ahloqi Jaloliy» nomli asarida insoniy fazilatlari to‘rtta bo‘ladi va bular donolik, adolat, shijoat va iffatdir. Shoir, ayniqsa donolik fazilatini 22 chuqur tahlil qiladi. Uningcha, inson o‘zining aqliy qobiliyati va aqliy iste‘dodini tarbiyalash uchun zukko, zehnli, fahm-farosatli bo‘lishi va bilimlarni tez egallashi lozim.

A. Navoiyning «Xazoyinul maoniy», «Mahbubul qulub» va boshqa asarlarida yetuk, barkamol insonning ahloqi, ma‘naviyati, odamlarga munosabati, iste‘dodi va qobiliyati to‘g‘risida qimmatli mulohazalar yuritilgan. Ana shu psixologik kategoriyalar ijtimoiy adolat qaror topishi uchun muhimahamiyatga ega ekani ta‘kidlangan. Shuningdek, Navoiy asarlarida shaxsning kamol topishida otaonaning roli, ayollarning iffatliligi, insonlarning kamtarligi masalalari alohida o‘rin egallaydi. Navoiy «Xamsa»sining har bir dostonida bukilmas iroda, irodaviy sifatlar, qat‘iyalilik, shijoat, insonparvarlik tuyg‘ulari, ijodiy hayolot, insonning murakkab ichki kechinmalari mohirona yoritilgan.

Yuqoridagilardan tashqari, Bobur, Farog‘iy, Majlisiy, Mashrab, Gulxaniy, Nodira, Uvaysiy, Muqimiy, Furqat, Bedil, Zavqiy, Hamza, Avloniy va boshqalarning yoshlar tarbiyasiga, axloq-odob, fe‘l-atvor, oilaviy hayot masalalariga, shaxslararo munosabatlarga doir qarashlari ham turli janrlardagi asarlarda ravon va ixcham bayon qilib berilgan.

XVII asrdan boshlab to bizning davrgacha ikki oqim ya‘ni, falsafa va psixologiya o‘rtasida ruhiy taraqqiyot omillari yuzasidan keskin tortishuvlar boradi: Birinchi oqim psixik o‘sishni butunlay

«tug‘ma ideyalar»belgilaydi deydi. Ikkinchi okim psixik o‘sishni butunlay muhitga va turmush tajribasiga bog‘liq deydi.

«Tug‘ma ideyalar» degan nazariyaning namoyondasi Dekart (1596-1650) edi. Uning fikricha, tug‘ma ideya intellektda boshlang‘ich xolatda bo‘ladi. Bu ideyalar moyillik sifatida

«tug‘ma» bo‘lib, faqat keyinchalik to‘la anglanguncha asta-sekin taraqqiy etadi. Keyinchalik bu nazariya falsafa doirasidan chiqib, burjuaziya ideologlari tomonidan keng foydalana boshlandi. Italyan antropologi va kriminalisti Lombrozo (1836-1909) burjuaziyani oqlab, qashshoq halqda jinoyat qilishga moyillik bor, ya’ni jinoyatchi ota-onadan jinoyatchi bolalar tug‘iladi deb davo qiladi. Bu ideologlar mustamlakachilik, 23 bosqinchilikni oqlab, mazlum halqlar, ayniqsa qora tanli halqlarni xudoning o‘zi oq tanli kishilarga tobe qilib yaratgan deb davo qiladilar. Nemis- fashistlarning irqchilik nazariyasi AQSHda ham ildiz otdi.

Sharq va Garb madaniyati ta‘sirida inson ruhiyati bilan bog‘liq qator og‘zaki va yozma, amaliy va ilmiy asarlarda paydo bo‘la boshladi.

Dastlabki pedagogik-psixologik mazmundagi asarlar XVII-XVIII asrlarda diniy,ahloqiy negizda yozilgan edi. XVIII asrdan boshlab bolalar psixologiyasi bo‘yicha muayyan tartibga, yo‘nalishga va uslubga ega bo‘lgan ilmiy fikrlar vujudga keladi.

Rus tarixchisi V. N. Tatishchev (1686-1750) ning «Fanlar va bilim yurtlarining foydasi to‘g‘risida suhbat» kitobida fanlarning tasnifi, bilimlarni egallash zarurligi, tilning xosiyati, yozuvning ahamiyati, yosh davrlarining xususiyati nuqtai nazardan bayon qilingan. N. I. Novikov (1744-1818) bashariyat farovonligini ko‘zlab yoshlar bolalar o‘rtasida foydali bilimlarni keng yoyish uchun ularni o‘ziga xos yo‘sinda tarbiyalash kerakligi g‘oyasini ilgari suradi. Uning asarlarida insonning kamoloti uchun tafakkur, xotira, ahloq, his-tuyg‘u va taqlidchanlik alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa.

Shaxslararo ta’sir haqida gap ketganda, o‘qituvchi obro‘yining roli haqida ham aytish lozim. Chunki, obro‘li odam doimo o‘sha obro‘ qozongan guruhida o‘z mavqeiga va ta’siriga ega bo‘ladi. Shaxs obro‘yi uning boshqa shaxslarga irodaviy va emotsional ta’sir ko‘rsata olish qobiliyatidir. Ma’lumki, obro‘ amal yoki hayotiy tajriba bilangina orttirilmay, uning haqiqiy asosi - shaxsning odamlar bilan to‘g‘ri munosabati, undagi odamiylik xislatlarining, boshqa ijobiy xislatlarining uyg‘unlashuvidadir. Psixologik obro‘ - ta’sir ko‘rsatishning eng muhim mezonidir.

O‘rta Osiyoda yashab, ijod qilgan buyuk ajdodlarimiz psixologik nuqtai nazardan muomala muammosi bilan bevosita shug‘ullanmagan bo‘lsalarda, biroq shaxslararo munosabatlarda uning o‘rni, ahamiyati masalasiga alohida etibor qaratganlar. Bu borada ular ustoz bilan shogird yoki shaxs bilan inson ta’limiy-tarbiyaviy munosabatlarda muomalaning ahamiyati, maromi, ularning o‘zaro bir- birlarini tushunish, insonni inson tomonidan idrok qilish, bu jarayonda nutqning etakchiligi ustuvorligi yuzasidan bir qator ibratli fikr-mulohazalar qoldirganlar. Bu asnoda muallimning shaxsiy fazilatlari, kasbiy mahorati, donishmandligi to‘g‘risida hikmatli fikrlarni va istiqboli porloq milliy va umuminsoniy g‘oyalarni ilgari surganlar, tavsiflab hamda izohlab berganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ozodqulov olimjon bahodir o‘g‘li. Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari.**2024**,*41*, 110-113.

2. Ozodqulov, o. Vatanparvarlik ruhini talabalarda rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. **2024**, *2*, 37-41.

3. Ozodqulov olimjon bahodir o‘g‘li and samadova laylo alisher qizi 2024. Fanlar tizimida pedagogika fanining boshqa fanlar bilan aloqadorligi. *Образование наука и инновационные идеи в мире*. 41, 1 (mar. 2024), 103–106.

O‘SPIRINLARDA HUQUQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHNING FALSAFIY VA PSIXOLOGIK TALQINI

Muxsimov Ro‘zmatjon Fazliddin o‘g‘li
CHDPU Amaliy psixologiya 2-bosqich talabasi
muxsimovro‘zmatjon@gmail.com

Sobirova Lazzat Xayrulla qizi
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali
stomatologiya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
sobirovalazzat5@gmail.com

Komiljonova Sevinch Azamat qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 23/2-guruh talabasi
skomiljonova562@gmail.com

Аннотация *В статье рассматриваются философские и психологические аспекты развития правосознания подростков. Согласно анализу научных источников, возникла необходимость исследования вопроса о правовой грамотности на этапе онтогенетического развития человека в соответствии с этапами развития личности. Одним из важных условий усвоения человеком юридических знаний является формирование понятий, связанных с наукой, и их описание путем обладания навыками применения их в повседневной практике.*

Ключевые слова: *диалект, логика, правосознание, правовая культура, правовая грамотность, воспитание молодежи, ответственные родители, педагоги-воспитатели, общество, компетентная молодежь, приоритетные задачи, проблемы, возникающие в образовании.*

Annotation *The article examines the philosophical aspects of the development of legal consciousness in adolescents. According to the analysis of scientific sources, it became necessary to research the issue of legal literacy at the stage of ontogenetic development of a person according to the stages of development of a person. One of the important conditions for the assimilation of legal knowledge by a person is the formation of concepts related to science and their description by having the skills to apply them in everyday practice.*

Key words: *dialect, logic, legal consciousness, legal culture, legal literacy, youth education, responsible parents, teachers-educators, society, competent youth, priority tasks, problems arising in education.*

Kirish

Hozirgi davrda subyektlarning huquqni bilishlari murakkab o‘zgarishlar sharoitida amalga oshirilayotganligi sababli ularni huquqiy tushunchalarni o‘zlashtirish jarayoni aniq hamda ilmiy asoslangan metodologik yondashuvni taqozo etadi. Shunday ekan ma’naviy tarbiyasi yuzasidan taklif etuvchi muayyan axloqiy fazilatlar yoshlarda kelajakka nisbatan ishonch hislarini to‘g‘ri shakllanishida va

ularning barkamol bo‘lib unib-o‘sishida asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. O‘sib borayotgan shaxsning ma’naviy tarbiyasini shakllantirish muammosi ko‘p qirrali bo‘lganligi uchun, ushbu tushunchani din psixologiyasi, pedagogik psixologiya, yosh davrlari psixologiyasi, differensial psixologiya kabi psixologiyaning turli tarmoqlari o‘rganib kelmoqda.

Yoshlar o‘zi yashayotgan jamiyat o‘zgarishlarining faol ishtirokchisi ekan, uning faoliyatini muayyan g‘oyalarga asoslangan ma’naviy tarbiya va ishonch boshqaradi. Shu sababli xulqiy tarbiyani shaxs hayotining bolalik chog‘idan boshlangani maqsadga muvofiq. Agar biz ma’naviyat - inson ruhiy va aqliy olamini ifodalovchi tushuncha. U kishilarning falsafiy, huquqiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlarini o‘z ichiga oladi.

Huquqiy bilimlarni shaxs tomonidan o‘zlashtirishning muhim shartlaridan biri – fanga oid tushunchalarning shakllanganligi va ularning kundalik amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalariga egaligi bilan tavsiflanishidir. Ta’lim subyektlariga huquqiy tushunchalarning shakllanishini psixologik- pedagogik jabhadan yoritish barobarida uning falsafiy ahamiyati nimadan iborat ekanligini tahlil qilish maqsadga muvofiq. Masalani yoritishda tushunchaga fanlar tizimida berilgan tahlillar va talqinlarga muvofiq baholash muhim ahamiyatga ega. Bu esa bizni subyektlarda huquqiy tushunchalarni tarkib toptirishning falsafiy jihatlarini yoritishga zarurat tug‘dirdi. Shuningdek, huquqiy tushunchalar shakllanishining falsafiy talqini muammoning metodologik asoslarini o‘zida qamrab oladi. Jahon ijtimoiy taraqqiyotidagi tub o‘zgarishlar jarayoni bugungi kunda aholi, ayniqsa yoshlarning huquqiy ongini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta’minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Agar tushuncha subyektning voqyea-hodisa va predmetlar dunyosini bilish muhim shart sifatida qarashdan iborat umumiy tasavvurga binoan tahlil etilsa, uning falsafiy talqiniga ko‘ra ta’riflash lozim. Tushuncha fanlarning xususiyatidan kelib chiqqan holda tahlil qilinsa-da, lekin unda uning umumiy mohiyatini quyidagicha izohlash mumkin: olimlar tomonidan tushunchalarni aniqlashdagi yagona birlik munosabat tushunchaning bilimlar muhim komponenti ekanligi haqida mulohazasining paydo bo‘lganligidadir. Tushunchaga bilish, mantiq, psixologiya, pedagogika bilan bog‘liq har bir fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda yondashiladi. Dialektik mantiq tushunchaga tafakkurning muhim shakli sifatida qaraydi. Formal mantiqda tushuncha tushunchalarni mantiqiy hosil qilishning muhim sharti, mazmunni yoritish usuli, tushunchaning ma’nosini bilish vositasi sifatida qaraladi.

Psixologlar tushunchani predmet va hodisaning xususiyat hamda xossalarini umumlashtiruvchi bilim tarzida mulohoza yuritishadi. Pedagoglar esa tushunchaga

ma'lum terminologik tuzilma ko'rinishidagi voqyea va narsalarning mavjudligini aks ettiruvchi ilmiy bilishning shakli sifatida talqin qiladilar. Turli mutaxassislarning tushuncha to'g'risidagi qarashlarini umumlashtiradigan bo'lsak, "tushuncha" - bilimning komponenti, mantiqiy bilish kategoriyasi sifatida interpritasiyadir.

Tushuncha mantiqiy, funksional mohiyatini tushunishda bir qator ilmiy lug'atlarida keltirilgan izohlarni inobatga olish maqsadga muvofiq.

Tushuncha – predmet yoki hodisalarning muhim xususiyatlari, bog'lanishlari yoki tizimlarning tafakkurda aks etishi; predmetlarni bog'lab turuvchi bir qator ma'lum umumiy va ularga xos bo'lgan belgilariga ko'ra fikr yoki fikrlar tizimi, predmetlarni umumlashtiruvchi va ajratib turuvchi fikr yoki fikrlar tizimini aks ettiradi. Tushuncha kategoriyaning idrokda tatbiq etish natijasida mavjud. Bu yerda tushuncha mavhumligi idrokning konkretligiga zid turadi. Shuningdek, tushuncha so'zga qarama-qarshi turib, tushunchaning belgisini ifodalaydi.

Falsafa tarixida ham tushuncha materialistik va idealistik yo'nalishda talqin etilgan. Materialistlar tushunchaning o'z ma'nosiga ko'ra obyektiv mavjud, idealistlar esa spontan vujudga keluvchi fikriy mavjudlik deb talqin etadilar. Masalan, faylasuf G.Gegel tushuncha birlamchi, predmetlar, tabiat ularning rangsiz nusxasidir, deb izohlaydi.

Tushuncha – aniq mazmunga nisbatan va qiyosiy jihatdan aniq belgilangan hajmni aks ettiruvchi umumiy nomdir. Tushuncha, masalan, "kimyoviy element", "qonun", "tortishish kuchi", "astronomiya", "poeziya" tarzda mavjud. Nomlanishlar mavzulari o'rtasidagi farqli chegarani tushuncha deb atash mumkin. "Tushuncha" nomlanishi mazmunan talqin qilganida yagona fikr mavjud emas. Masalan, bir holatda tushuncha deganda yagona holatni ifodalash tushunilsa, boshqa bir holatda esa u voqyea-hodisa va predmetlarni aks ettiruvchi umumiy nom tushuniladi.

Tushuncha atamasi an'anaviy mantiqda ko'p qo'llanilib, fikrning uch umumiy mazmuni ajratib ko'rsatiladi, tushuncha, ya'ni hukm va xulosa chiqarish.

Tushuncha tushunchalardan iborat bo'lgan, hukm va xulosa chiqarishga teskari bo'lgan tafakkurning mantiqiy shakllaridan biridir. Zigvart bo'yicha tushuncha, o'zida doimiylik, mutlaqo aniqlik, umum e'tirof etganlik, tilda bir xillikning ifodalashini tashkil etuvchi tasavvurda mavjud. Mantiqdagi tushunchadan kundalik turmushda ishlatadigan tushunchalarimiz ayni damda keskin farqlanadi.

Agar tushuncha borasidagi tarixiy ma'lumotlar manbaiga e'tibor qaratiladigan bo'lsa, uni falsafiy ilmlar rivojlanishining tarixiy bosqichlarida kuzatish mumkin bo'ladi. Bizga ma'lumki, tushuncha har bir fan kabi mantiq ilmida ham o'zini shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. Mantiqqa oid dastlabki an'analar Qadimgi Sharq mamlakatlarida, xususan, Hindiston, Xitoyda vujudga keldi. Ularning shakllanishiga notiqlik san'ati, matematika ilmining rivojlanishi va shu kabilar katta ta'sir ko'rsatdi. Shuni aytish kerakki, qadimgi dunyoda Aristotelgacha bo'lgan davrda

mantiq falsafa tarkibida mavjud bo‘lgan, mustaqil fan sifatida shakllanmagan. Qadimgi Hindistonda mantiq ilmining rivojlanishi uch davrni o‘z ichiga oladi:

-ilk budda mantig‘i (er. av. VI-V asrlari);

-nyaya, vaysheshika maktablarining mantiqiy ta’limoti (er. III-V asrlari);

-budda mantig‘ining rivojlangan davri (er. VI-VIII asrlari).

Platon (er. av. 427-347) ustozi Sokratning, umumiy tushunchalar buyumlarning mohiyatini ifodalaydi, degan fikrini davom ettiradi. U umumiy tushunchalarni buyumlardan va insonlardan ajralgan mutlaq g‘oyalar sifatida talqin qiladi, ularni birlamchi deb biladi. U hukmni tafakkurning asosiy elementi deb hisoblaydi. Hukm ega va kesimning birligidan iborat bo‘lib, tasdiq yoki inkor ma’noni bildiradi. Agar hukmda birlashishi mumkin bo‘lmagan tushunchalar birlashtirilsa, u xato bo‘ladi. Platon hukmlarni tashkil etuvchi tushunchalarni piramida shaklida tasvirlaydi.

Aristotel asarlarida tafakkurning ayniyat va yetarli asos qonunlari maxsus tarzda ko‘rib chiqilmagan. Lekin mutafakkir asarlarining tahlili ularda bu qonunlarga xos talablarning bayon qilinganligini ko‘rsatadi. Aristotelning mantiqiy ta’limotida xulosa chiqarish yetakchi o‘rinni egallaydi. U tafakkur shakllari bo‘lgan tushuncha va hukmni xulosa chiqarishning tarkibiy qismlari sifatida tahlil qiladi. Aristotel tushunchalarni hukmning tarkibiy qismlari sifatida tahlil qiladi, umumiy va yakka tushunchalarning munosabatiga alohida e’tibor beradi. Yakka tushunchalar birinchi mohiyat bo‘lib, mazmunan boydir. Umumiy tushunchalar ikkinchi mohiyatni ifodalaydi va ular mazmunan boy emas. Umumiylik yakka buyumlarning asosini tashkil etadi.

Epikur (er. av. 341-270) falsafada birinchi o‘ringa bilish nazariyasi va mantiqni qo‘ygan, ikkinchi o‘rinda – fizika, uchinchi o‘rinda – axloq bo‘lgan. U tug‘ma g‘oyalar yo‘q, bilimlarimizning manbai – sezgilardir, sezgilarimiz yolg‘on ma’lumot bermaydi, faqat xulosa chiqarishdagina inson xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin, deb ta’kidlaydi. Epikur xulosa chiqarishda ko‘proq analogiya va induksiyaga ahamiyat bergan.

Tushuncha muammosini o‘rganilganligining falsafiy ildizlari buyuk allomalarimizning asarlarida ham juda ko‘p uchraydi. Ular asarlarining mantiq ilmiga bog‘liq ulushlarini keltirib o‘tamiz.

IX-XII asrlarda mantiq masalalari bilan astoydil shug‘ullangan O‘rta Osiyo mutafakkirlaridan Forobiy, Ibn Sino, Abu Abdulloh al-Xorazmiylarni ko‘rsatish mumkin.

Forobiyning mantiq sohasidagi ishlarining davomchilaridan yana biri, turli ilm sohalariga oid qator asarlar yaratgan, o‘z davrining dunyoga mashhur qomusiy olimi Abu Ali ibn Sino (980-1037)dir. Ibn Sinoning mantiq ilmida tafakkur shakllari bo‘lgan tushuncha, hukm, xulosa chiqarish, ularning tuzilishi, turlari, shuningdek, isbotlash masalalari keng va har tomonlama tahlil etiladi.

U tushunchalarni yakka va umumiy tiplarga ajratadi. Mutafakkirning ta’kidlashicha, mantiq fani umumiy tushunchalar bilan shug‘ullanadi. U ham, Aristotel kabi, mavjud borliqning eng umumiy holatlarini ifodalovchi o‘nta umumiy kategoriyalarni mantiq fanini o‘rganish doirasiga kiritadi. Tushunchaning asosiy vazifasi hukm va xulosa chikarishni tashkil etish, ularga asos bo‘lishdir, deb ta’kidlaydi. U tushunchalarni ta’riflash va bo‘lish kabi mantiqiy usullarga ham batafsil to‘xtab o‘tadi.

Mantiq ilmining keyingi davrlardagi rivoji Baxmanyor (1065 y.), Ibn Rushd (1126-1198), Nasriddin Tusiy, Faxriddin Roziy, Qazviniy, Shamsiddin Samarqandiy, Taftazoniy (1322-1390), Mirsharif Jurjoniy (1340-1413) va boshqalarning nomi bilan bog‘liq. “Shaxsning ichki ma’naviy dunyosi ma’naviy ehtyoj, ma’naviy qiziqish va faoliyat, ma’naviy qadriyat kabi asosiy belgilar tizimidan iboratdir.” Ko‘pgina psixologlar inson ma’naviy tarbiyaning asosini hissiyot, iroda, hayol, motivlar, bilimlar va shu kabi bir qator xususiyatlaridan iborat deb bilishadi. Shu o‘rinda yoshlar hayotida yuqoridagi barcha xususiyatlarni birlashtirib turadigan yetakchi va sog‘lom tarbiyaning asosi nimada degan savolga javob berish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, tushuncha inson bilimlarining muhim bir shakli sifatida falsafiy ta’limotlar tarixida muhim o‘ringa ega. Tushunchaning falsafiy talqinida uning bugungi kungacha bo‘lgan umumiy izohlar keltirilgan deyishimiz mumkin. Tarixiy materiallarda tushuncha falsafiy talqinga ega bo‘lsa-da, lekin uning umumiy ta’rifi fan taraqqiyotining hozirgi bosqichiga qadar yangidan yangi talqin etilib kelinmoqda.

Ma’naviyat atamasining asosida “ma’no” so‘zi yotadi. Ma’lumki, insonning tashqi va ichki olami mavjud. Tashqi olamiga uning bo‘ybasti, ko‘rinishi, kiyinishi, xatti-harakati va boshqa kiradi. Ichki olami esa uning yashashdan maqsadi, fikr yuritishi, orzu-istaklari, intilishlari, his-tuyg‘ularini o‘z ichiga oladi. Insonning ana shu ichki olami ma’naviyatdir. Oziq-ovqat odamga jismoniy quvvat bersa, ma’naviyat unga ruhiy ozuqa va qudrat bag‘ishlaydi. Ma’naviyat ma’rifat va madaniyat bilan bog‘liq. Ma’naviyat odamlarda tap-tayyor holda vujudga kelmaydi. Unga muttasil o‘qish, o‘rganish, tajriba orttirish orqaligina erishiladi. Ma’naviyat qanchalik boyib borsa, jamiyat va millat shunchalik ravnaq topadi.

Ma’naviyatli odam yashashdan maqsad nimaligini aniq biladi, umrini mazmunli o‘tkazish yo‘lini izlab topadi, muomala qilish madaniyatini egallaydi, har bir masalaga insof va adolat nuqtai nazaridan yondoshadi. Vijdon nima, yolg‘on va rost nima, or-nomus nima, halol va harom nima - bularning hammasini bir-biridan ajrata oladi, hayotda yomonlikka boshlovchi xatti-harakatlardan voz kechadi, yaxshilikka boshlovchi amallarni bajaradi.

Qisqasi, ma’naviyatda inson hayotining mazmuni aks - 92 - etadi. Vatanni sevish, vatanpar- varlik inson ma’naviyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Ma’naviyat kamol topgan jamiyatlarda qobiliyat, iste’dod egalari shu jamiyatning, millatning yuzi, g‘ururi, obro‘-e’tibori hisoblanadi. Ma’naviyatli jamiyatda aql, sog‘lom fikr, adolat va yaxshi xulq ustuvordir. Bunday jamiyatda xalqning ertangi kunga ishonchi kuchli bo‘ladi, odamga nomunosib turli illatlar barham topadi.

O‘spirinlarda huquqiy tushunchalarni shakllanishning falsafiy talqini huquqshunoslik sohasiga oid tushunchalarning metodologik tuzilmasini aniqlashishga yo‘naltirilgandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. RAHBAR VA XODIM MUNOSABATLARINING BOSHQARUV JARAYONIDAGI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.2024,41, 110-113.

2. Ozodqulov, O. VATANPARVARLIK RUHINI TALABALARDA RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA.2024,2, 37-41.

3. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li and Samadova Laylo Alisher qizi 2024. FANLAR TIZIMIDA PEDAGOGIKA FANINING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQADORLIGI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. 41, 1 (Mar. 2024), 103–106.

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

BARKAMOL AVLOD TARBIYASIDA TA'LIM VA TARBIYA UYG'UNLIGI

Sharifboyeva Sohiba Zokirjon qizi
Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti
Zooinjeneriya fakulteti 2-kurs talabasi
sohibasharifboyeva50@gmail.com

Xaydarov Muhriddin Nuriddin o'g'li
Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti
Zooinjeneriya fakulteti 2-kurs talabasi
xmuhriddin58@gmail.com

Аннотация *В данной статье отражена гармония образования и воспитания, егоместо, роль и значение в воспитании зрелого поколения.*

Ключевые слова: *образование, зрелое поколение, образование, подготовка кадров, спорт, нравственные ценности, культурно-массовые мероприятия, средства массовой информации.*

Annotation *This article reflects the harmony of education and upbringing, its place, role and importance in the education of a mature generation.*

Key words: *education, mature generation, education, personnel training, sports, moral values, cultural events, mass media.*

Kirish

Har bir davlatning taraqqiyoti shu yurtda yashovchi shaxslarning, ayniqsa, yoshlarning ma'naviy kamolotiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Chunki, ma'naviyat – insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch-qudratidir. Jahonda ilg'or va rivojlangan davlat barpo etishning zaruriy sharti ham boy ma'naviyatga ega bo'lishdir.

Shuning uchun ham respublikamizda yoshlarni yuksak ma'naviyatli, barkamol shaxs qilib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Barkamol avlod tarbiyasi birgina bugungi kunning asosiy mavzularidan emas, balki u haqida ajdodlarimiz qadimdan bosh qotirib kelganlar. Ular ilmu-ma'rifat, ta'lim-tarbiyani inson kamoloti, millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb qarashgan.

O'zbek xalqi ta'lim-tarbiyasiga o'zining ibratli fikrlari bilan hissa qo'shgan Abdulla Avloniy farzand tarbiyasi va kamolga yetishi haqida quyidagicha fikr yuritadi: "Inson javhari qobildir. Agar yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqlardan saqlanub, go'zal xulqlarga odatlanub katta bo'lsa, har kim qoshida maqbul, baxtiyor bir inson bo'lub chiqar.

Tarbiya qilguvchilar tabib kabidurki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl maraziga “yaxshi xulq” degan davoni ichidan, “poklik” degan davoni ustidan berib, katta qilmak lozimdir. Bolaning salomi va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak, tanini pok tutmak, yosh vaqtidan maslakini tuzatmak, yaxshi xulqlarni o‘rgatmak, yomon xulqlardan asrab o‘sdurmakdir. Lekin xulqimizning yaxshi bo‘lishining asosiy panjasi tarbiyadir”, – deydi.

Uning “tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”, degan fikrini tahlil qilib ko‘raylik. Agarda farzandga tarbiyani o‘z vaqtida chiroyli qilib berilsa, ertaga berilgan tarbiya ota-onaga hayot bag‘ishlagan kabi bo‘ladi, ya’ni, farzand orqasidan “ota-onaga rahmat, “barakalla”, “umring ziyoda bo‘lsin” kabi olqishlarni olganda ota-ona quvonganidan umriga umr qo‘shilgani singari yosharib ketadi.

Aksincha, farzand la’nat olib kelsa, ota-ona “Bu kuningni ko‘rganimdan ko‘ra o‘lganim ham yaxshi edi”, deya hayoti poyoniga yetishiga ham rozi bo‘ladi, bu tarbiyaning “mamot” bo‘lganidan dalolat beradi. Agarda tarbiya ota-ona tomonidan keyingi hayotini o‘ylab, o‘zini, atrofidagilarni hurmat, e’zoz qilib yashashga o‘rgatilsa, ota-ona qarigan paytda unga farzand najot bag‘ishlaydi, yelkadosh bo‘ladi. Teskarisi bo‘ladigan bo‘lsa uni halokatga olib keladi. Bunga hozirgi kunda farzandlari turli xil diniy oqimlarga, yo‘llarga kirib ketgan ota-onalarni qilayotgan dod-faryodlari, nolalari, pushaymonliklarini misol qilib keltirish mumkin. Yo saodat – yo falokat masalasiga kelsak, inson qachon saodatga erishadi, yaxshi xulqlari, amallari va ijtimoiy hayotdagi o‘rni va mavqeyi yaxshi bo‘lsa. Shunday ekan, farzand tarbiyasi yaxshi bo‘lsa, ota-ona saodatga erishadi.

Ota-bobolarimiz bekorga “Ikki dunyo saodatini bersin” deya duo qilishmaydi. Falokat masalasiga keladigan bo‘lsak, bugungi kunda turli xil oqimlarga kirib ketib, o‘z ota-onasini, yaqinlarini, oilasini ham unutgan kimsalarni ko‘z oldimizga keltirishimiz mumkin. Mana bu tarbiyaning falokatga yetaklashidir. Bugungi kunda ham mana shunday halokat va falokatlarning oldini olish uchun tarbiya masalasiga e’tiborni kuchaytirish lozim.

O‘zbekistonning birinchi Prezidenti Islom Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” nomli asarida “Yoshlarimiz bizning nafaqat ishonchimiz va kelajagimiz, balki bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi ekanligi, hal qiluvchi kuch esa yengilmas, yuksak ma’naviyatli shaxs timsoli”da namoyon bo‘lishini har jihatdan asoslab bergan bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev “Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq”, – deya bu sohaga katta e’tibor bermoqda.

Darhaqiqat, bugun O‘zbekistonda yuksak ma’naviyatli va barkamol avlodni shakllantirish maqsadida ta’lim-tarbiyaga, ularning jismonan va ruhan sog‘lom bo‘lishi uchun sport masalalariga, kadrlar tayyorlash talablariga katta e’tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda dunyoda globallashuv jarayonlari kuchayib, tinchlik va barqarorlikka qarshi yangi tahdid va xatarlar koʻpayganligini, bunday murakkab va tahlikali vaziyat sohada amalga oshirilgan ishlarni tanqidiy baholab, uning faoliyatini zamon talablari asosida takomillashtirish zarurligiga e'tibor qaratilib, Oʻzbekiston Prezidenti tomonidan 2017 yil 27 iyulda "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi PQ-3151-sonli, 2017 yil 28 iyulda "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga koʻtarish toʻgʻrisida"gi PQ-3160-sonli qarorlari qabul qilindi. Ushbu qonunlar, qaror va farmoyishlarni qabul qilish, amalga oshirishdan maqsad – mustaqillik yillarida mamlakatimizda jamiyat hayotining ma'naviy-ma'rifiy asoslarini mustahkamlash, milliy istiqlol gʻoyasining asosiy tushuncha va tamoyillarini hayotga joriy etish, yurtdoshlarimiz, ayniqsa, yosh avlod qalbida Vatanimiz taqdiri va kelajagi uchun daxldorlik va mas'uliyat hissini oshirish, yot gʻoyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytirishga yoʻnaltirilgan targʻibot tizimini shakllantirishdan iborat.

Oʻzbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan yoshlarning ta'lim-tarbiya olishi, ma'naviy-ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonlariga toʻxtalib, shunday gʻoya ilgari surilmoqda: "Bugungi yashin tezligida oʻzgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochish bilan birga, ularni ilgari koʻrilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. Diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" kabi tahdidlar qancha-qancha oilalar, mamlakatlar boshiga qanday ogʻir kulfatlarni solayotganiga barchamiz guvoh boʻlmoqdamiz. Gʻarazli kuchlar sodda, gʻoʻr bolalarni oʻz ota-onasiga, oʻz yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin boʻlmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda beparvo boʻlish, loqayd boʻlish – qanchalik ogʻir boʻlmasin, ochiq aytishga majburmiz – bu xiyonat, jinoyat bilan barobardir", – deya fikr yuritib, ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-koʻyga bu masalada hushyorlik va ogohliklarini oshirishga da'vat qiladi.

Biz bugungi kunda hushyorlik va ogohlikka beparvo boʻlsak, begona mafkuralar fuqarolarimiz, ayniqsa, oʻsib kelayotgan yoshlarni toʻgʻri yoʻldan adashtirib, ma'naviy kamolotiga jiddiy salbiy ta'sir koʻrsatadi.

«Ommaviy madaniyat» kabi ma'naviy tahdidlar jamiyatning ma'naviy, axloqiy qadriyatlarini, bir soʻz bilan aytganda milliy maishiy hayotni zimdan ta'qib qilib boradi. Hatto milliy, diniy tarbiyadan, urf-odatlardan begonalashishga, ularni mensimaslikka da'vat qiladi.

Mafkuraviy kurash tobora murakkablashib borayotgan, uning yangi va yangi usullari oʻylab topilayotgan hozirgi kunda ma'naviy-mafkuraviy tahdid va ta'sirlarga faqat kuchli gʻoya, oʻzlikni anglash, sogʻlom mafkuragina qarshi tura olishi mumkin.

Bu esa bugungi tahlikali davr milliy g‘oya targ‘iboti va ma’naviy, ma’rifiy ishlar samaradorligini tinimsiz oshirib borishni talab qilmoqda. Shunday ekan, birinchi galda milliy g‘oya targ‘iboti va ma’naviy, ma’rifiy ishlar samaradorligi uchun mas’ullarning bu boradagi bilim va saviyalarini yanada oshirish, keng jamoatchilikni bugungi mafkuraviy hayotning dolzarb muammolari bilan atroflicha tanishtirish, ayniqsa, yoshlarni bugungi dunyoda paydo bo‘layotgan, tarqalayotgan ma’naviy tahdidlar va ularning zararli oqibatlaridan muntazam xabardor qilib borish, ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirish hamda milliy g‘oyaning asosiy bunyodkor g‘oyalari ruhida tarbiyalash dolzarb ahamiyatga ega.

Qolaversa, “Faqat ana shunday asosda yoshlarni o‘z fikriga ega, turli ma’naviy xurujlarga qarshi sobit tura olishga qodir bo‘lgan, irodali, fidoyi va vatanparvar insonlar etib tarbiyalashga erishish mumkin. Bu borada ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot ishlarining ta’sirchanligini ta’minlaydigan zamonaviy informatsion va kompyuter texnologiyalarini keng joriy etish, jamiyatimizning mafkuraviy immunitetini kuchaytirishga qaratilgan samarali usul-uslublarni ishlab chiqish, davlat va jamoat tashkilotlari uchun tegishli tavsiya va qo‘llanmalarni tayyorlash bugungi kunda muhim vazifamizga aylanib borayotganini chuqur tushunib olishimiz zarur”, ekanligini ham unutmasligimiz lozim.

Buning uchun esa Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Xalq ta’limi vazirliklari, O‘rta maxsus kasb-hunar ta’lim markazi, “Mahalla” xayriya jamoat fondi, Yoshlar ittifoqi kengashi hamda boshqa tashkilot va muassasalar tizimida milliy g‘oya targ‘iboti va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha mas’ul xodimlari uchun maxsus o‘quv-trening kursi dasturlari tayyorlanib, ularni muntazam o‘qitib borish muhim ahamiyatga ega. O‘quv-treningning o‘ziga xosligi quyidagilardan iborat bo‘lishi talab etiladi:

-tezkor yangilab borilishi;

-zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o‘tkazilishi;

-asosan milliy g‘oya targ‘iboti va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha mas’ul xodimlar uchun mo‘ljallangan bo‘lishi;

-mazkur o‘quv-trening asosida sohalarda trenerlar tayyorlanishi va ular orqali qamrov doirasining kengaytirib borilishi;

-zamonaviy pedagogik metodlardan foydalangan holda amalga oshirilishi.

-hayotiy, tushunarli, aniq misollar asosida tayyorlanishi;

-o‘quv-trening natijasi yoshlarni mustaqil fikrlovchi, hayotga qat’iy e’tiqod va qarashlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan bo‘lishi.

Umuman, shunday metod yordamida aholi, ayniqsa, yoshlarda ma’naviy va mafkuraviy tahdidlarga qarshi ogohlik hamda mafkuraviy immunitet shakllantiriladi, yoshlarni mustaqil fikrlovchi, hayotga qat’iy e’tiqod va qarashlar ruhida tarbiyalashga, ularda daxldorlik tuyg‘usi yanada rivojlantirilishiga xizmat qiladi. Prezident Sh.Mirziyoyev buni shunday izohlaydi: “Dunyo shiddat bilan o‘zgarib, barqarorlik va

xalqlarning mustahkam rivojlanishiga rahna solayotgan turli yangi tahdid va xavflar paydo boʻlayotgan bugungi kunda ma’naviyat va ma’rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga yetishga intilishiga e’tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir. Aynan ta’lim va ma’rifat bashariyat farovonligining asosiy omillaridan hisoblanadi, insonlarni ezgulikka da’vat etadi, saxovatli, sabr-qanoatli boʻlishga undaydi”.

Yuqoridagilardan shuni anglash mumkinki, yuksak ma’naviyat faqatgina sogʻlom ehtiyojlarga talab kuchayishidan, istiqomat qiluvchi va faoliyat yurituvchi muhitdan, eng asosiysi, shaxsning ijodiy faolligidan shakllanadi. Shuning uchun ham yuksak ma’naviyatli yoshlarni tarbiyalashda ta’lim va tarbiya birligi mutanosibligiga erishish lozim. Shundagina yoshlar ongiga milliy istiqlol gʻoyasi va milliy istiqlol mafkurasi tushunchalarini chuqurroq singdirish, ularda vatanga muhabbat, vatanparvarlik hissini uygʻotish, milliy gʻururni shakllantirish, ularning ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish kabi oliy maqsadlarga yetishish oson boʻladi.

Zero, yoshlarni yuksak ma’naviyatli, barkamol shaxs qilib voyaga yetkazish bugungi kun talabidir. Albatta, bunda ta’lim tizimining – maktablaridan tartib oliy ta’lim muassasalarigacha boʻlgan barcha bosqichlarda oʻquv dasturlariga yoshlar qalbini, ma’naviyatini jahonda yuz berayotgan siyosiy, mafkuraviy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy manfaatlar yoʻnalishidagi kurashlarning xatarli jihatlaridan toʻla xabardor qilib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ozodqulov olimjon bahodir oʻgʻli. Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari.2024,41, 110-113.

2. Ozodqulov, O. Vatanparvarlik ruhini talabalarda rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. 2024, 37-41.

3. Ozodqulov Olimjon bahodir oʻgʻli and samadova laylo alisher qizi 2024. Fanlar tizimida pedagogika fanining boshqa fanlar bilan aloqadorligi. Образование наука и инновационные идеи в мире. 41, 1 (mar. 2024), 103–106.

MULOQOT VA SHAXSLARARO PSIXOLOGIYASI

Ergasheva Mazluma Xusan qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
Amaliy psixologiya 23/1guruh talabasi
ergashevamazluma@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada siz o'zingizga kerak bulgan muloqot tushunchasi va uning mohiyati,turlarini.Shaxslar o'rtasida muloqotning qamchalik o'rni mavjud degan savollarga javob olishingiz mumkin.*

Kalit so'zlar: *Til, nutq, muloqot tushunchasi, Andryevani muloqot tushunchasiga qarashlari, muloqotning kommunikativ, interaktiv, pertseptiv tomonlarini bilishingiz mumkin*

Konsitutsiyada ifodasini topgan eng asosiy maqsad-inson manfaatlarini har tomonlama ta'minlash masalasidir, dedi Sh.Mirziyoyev. "Inson manfaatlarini ta'minlash uchun esa eng avvalo odamlar bilan, xalq bilan muloqot qilish, ularning dardu tashvishlari,orzu-niyatlari, hayotiy muammo va ehtiyojlarini yaxshi bilishi kerak", - ta'kidladi davlatimiz rahbari.

"Biz keying paytda odamlar bilan muloqot qilishni unutib qo'ydik. Ularning ichiga kirib ochiq va samimiy gaplashish, dardini eshitish bizning faoliyatimizda, afsuski, oxirgi o'ringa tushib qoldi"-dedilar. Xalq bilan ochiq muloqotda bo'lish, o irini yengil qilish –aholining davlat va jamiyatga ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi,deya ta'kidladi davlatimiz prezidenti.

Muloqot odamlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatlar ichida yetakchi o'rinni egallab,u insondagi eng muhim ehtiyojni-jamiyatda yashash va o'zini inson,shaxs deb hisoblash bilan bog'liq ehtiyojini qondiradi.Shu uchunham bu tushuncha insonlar uchun katta ahamiyatga ega.

MULOQOT-bu ikki va undan ko'p odamalar o'rtasida ma'lumotlar almashishi natijasida yuzaga keladi.Odamlar o'rtasida hamkorlik faoliyati ehtiyojidan yuzaga keladigan va axborotlar almashinuvidir.

Odamlarning birgaligidagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir birlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Ya'ni har bitta shaxs jamiyatda ado etadigan ishlari (mehnat, o'qish, o'yin, ijod qilish va b.) o'zaro munosabat va o'zaro ta'sir shakkillarini o'z ichiga oladi.

Psixologiyada muloqot tushunchasiga 2 xil ta'rif berilgan:

1)Muloqot-hamkorlikdagi faoliyat ehtiyojlari bilan taqazo etilgan aloqa oʻrnatish va uni rivojlantirish jarayoni;

2)Muloqot –belgilar tizimi orqali subyektlarning oʻzaro ta'sirlashuvi.

Har bir kishining oʻz "MEN" atrofdagilar bilan boʻladigan muloqot jarayonida shakillanadi. Shaxs birinchi navbatda avval oilada, bogʻcha, maktab, insitut, ishxona, keksalar orasida, yangi guruh va jamoalar orasida rivojlanib boradi.

Koʻpchilik insonlar muloqot tushunchasini kommunikatsiya tushunchasi bilan adashtiradilar.

Kommunikatsiya_-tirik va oʻlik tabiat oʻrtasidagi axborot almashinuvi hisoblanadi.

Muloqot faqat insonlarga xos boʻlgan soʻzdir.U insonlar tomonidan til orqali amalga oshiriladi.

TIL-bu murakkab muloqot tizimi yoki shu tizimni oʻrganish va ishlatish qobilyatiga aytiladi.Tilni oʻrganuvchi soha tilshunoslik deb ataladi. Tillar vaqt oʻtishi bilan oʻzgaradi, ularning evolutsiyasini qadimgi tillar keyingi bosqichlar sodir boʻlishi uchun qanday belgilarga ega boʻlganini aniqlovchi va ularni zamonaviy tillarga taqqoslovchi tarixiy tilshunoslik oʻrganadi.

Aloqa vositasi sifatida nutiq tushunchasiniham aytishimiz mumkin boʻlib u ikkiga boʻinadi yozma nutiq va ogʻzaki nutqdir.

Ogʻzaki nutiqniham yanna ikki koʻrinishi mavjud boʻlib ,ular dialogik va monologik.

Dialogik bu ikki inson oʻrtasida boʻaladigan muloqotdir.Dialog turli mavzularda boʻlishi mumkin,Asosan savol-javob koʻrinishida boʻladi.Bunday muloqot yosh tanlamaydi har qanday vaziyatda psixologlar hattoki pedagoglar va boshqa kasb egalari ham bir –biri bilan dialog qilishi natijasida koʻpgina ma'lumotlarni qoʻlga kiritishi mumkin.

Men asosan kichik yosh davrdagi bolalrda koʻproq savol-javob qilishni ularni lagapedga muhtoj qilmagan holda soʻzlarni tugʻri aytishga undashimiz kerak deb uylayman.1 yoshli bola juda- juda qiziquvchan(qitmir)roq boʻlishini hammamiz bilamiz. Deyarli barcha ota-onalar ba'zi bir soʻzlarni farzandlarga notugʻri koʻrinishda aytishadi bu esa bolada ba'zi bir soʻzlarni ayta olmaslikni keltirib chiqaradi.Misol uchun ,"R" harfini "L"deb talaffus qilinishi .Dialok usulini qoʻllash nafaqat tugʻri gapirishni balki,chet tillarini oʻrganishga ham yordam beradi.

Manalog asosan bitta inson tomonidan aytiladigan ma'lumotlar yigʻindisidir. Manalog usulini qoʻllash orqali koʻpgina oltinga teng ma'lumotlarni qoʻlga kiritishimiz aniq. Manalog har qanday mavularda (oila,vatan,buyuk mutafakkirlar,

olimlarva b)bo‘lishi mumkin. Manalog usulini qo‘llash orqali burro-burro so‘zlashish, yangi bilimlarga ega bo‘lishimiz mumkin.

Man insitutlarda ma’lum bir mavzularda “Manaloglar “tanlovi bo‘lishini xohlaredim.

Shundagina biz talabalar o‘rtasida o‘zbek tilini buzilmasligini ,chroyli so‘zlashuvni yo‘lga qo‘yishimiz mumkin,

A.N.Leotev o‘zining “Psixika taraqqiyotdan ocherklar”kitobida avlodlar o‘rtasidagi muloqotni shunday yoritib berdilar;”Agar katta avlod o‘lib ketganda, insoniyat turi yo‘q bo‘lib ketmasdi, lekin jamiyatning taraqqiyoti ancha orqaga surilibgina emas, balki yo‘qolib ketishiham mumkin edi”-degan ekanlar.

Haqiqatan ham, avlodlararo muloqotning borligi tufayli hamma jamiyatning o‘z madaniyati, boyliklari,qadriyatlari saqlanib qolgan.

Muloqot yuqorida aytib o‘tganimiz kabi murakkab jarayon bo‘lganligi sababli buyuk olimlar, insonlar muloqot tushunchasi haqida har xil ma’lumot berib o‘tganlar.

G.M.Andreyeva muloqotning quyidagi turlarga ajratadi.

1)MULOQOTNING KOMMUNIKATIV TOMONI:bu muloqotga kirishuvchilar o‘rtasidagi ma’lumot va axborotlar almashinuvi jarayoni .Bu jarayonda til muhim rol o‘ynaydi.

2)MULOQOTNING INTERAKTIV TOMONOI:muloqotga kirishuvchi tomonlarning bir-birlarining ijtimoiy xulq atvoriga ta’sir ko‘rsatish jarayoni.Bu jarayon nafaqat nutq(til)orqali balik har xil xatti-harakatlar orqali amalga oshiriladi.

3)MULOQOTNING PERTSEPTIV TOMONI:muloqotga kirishuvchi tomonlarning bir-birini idrok eta olish jarayoni.

Bulardan tashqari muloqot ramsiy yoki norasmiy tusda bo‘lishi mumkin.Rasmiy muloqodga odamlar jamiyatda bajaradigan rasmiy vazifalar ,ishlarda .Masalan b,rahbarning o‘z qo‘l ostida ishlayotgan xodimlari bilan muloqoti,prafessorning talaba bilan muloqot jarayonida ,o‘qituvchini o‘quvchi bilan muomilasi va hokazolar kiradi.

Norasmiy muloqot esa bu odamning shaxsiy munosabatiga tayangan holda amalga uning suhbatdoshining fikr o‘ylari ,niyat-maqsadlari va emotsion munosabatlari bilan belgilanadi.

Muloqotni nutqli verbal va nutqsiznoverbal ta’sirlari ham bor.

Verbal ta’sir-bu so‘z va nutqimiz orqali ko‘rsatadigan ta’sirimizdir-bunda asosiy vosita so‘z.

Noverbal ta’sir - bu suhbatdoshning fazada bir biriga nisbatan tutgan o‘rinlari, xilatlari, qiliqlari,mimika, qarashlar bir-birini bevosita himoya qilishi kiradi.

Hozir XXI asr texnalogiya rivojlangan davr hisoblanadi.Insonlar o‘rtasida muloqot deyarli kamayib ketmoqda. Biron bir axborot kerak bo‘lib qolganda o‘zimizdan kattalardan,ustozlardan ota-onalarimizdan so‘ramaymiz. Hatoki,kitob

varaqlab ma'lumot qidirmaymimz ham. O'zimizni qiynagimiz, izlanishi ni xohlamaymiz.

Shunchaki, telefondan foydalanishni Afzal ko'ramiz.Natijada insonlar o'rtasida oqibat tushunchasining yo'qolib ketishiga sabab bo'layotganimizni o'zimiz sezmayham qolamiz. Oilalarga nazar soladigan bo'lak ,ota-ona deyarli farzandlari bilan muloqotda bo'lishmayapti bu hozirgi kunda glabal muammolardan biri desak adashmagan bo'lamiz.Ularga vaqt ajratishni o'rniga internetda vaqtlarini o'tkazishni afzal deb bilishmoqda. Bundan siznigcha qanday salbiy holatlar yuzaga kelishi mumkin. Albatta, birinchi navbatda e'tiborsizlik, mehrsizlik, qadrsizlik tushuchalari shakllanadi. Keyin esa ba'zi bir qo'shtirnoq ichidagi ota-onalar farzandlari haqida nolishadi.Bolam boshini internetdan ko'tarmaydi. Man bilan gaplashmaydi, e'tobor bermaydi deb. Nega bu ahvolga kelib qolganini esa o'zlariga savol berib ham ko'rishmaydi.

XULOSA Aziz qadri baland ota-onalarimiz farzandga ko'zgu bo'ladigan birinchi odam bu sizlar bo'lasiz. Bejizga xaliqmizda "Qush uyasida ko'rganini qiladi" degan maqol ishlatilmagan. Farzandingizga koproq vaqt ajrating u bulan ko'proq muloqotda bo'lishingizni istar edim. Tug'ri hozir internetdan foydalanmaslikning umuman ilojisi yo'q, Lekin hamma narsani meyyorida bo'lishi zarar qilmaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. V.M.Karimova "Ijtimoiy psixologiya".
2. M.Maxsudova "Muloqot Psixologiyasi"
3. M.Ergasheva "Psixologiya metodlari"
4. Wikipediya.

METHODS OF PSYCHOLOGY.

Ergasheva Mazluma Husan kizi
Faculty of Pedagogy of CSPU
Student of applied psychology 23/1 group
ergashevamazluma@gmail.com

Annotation: *This article describes the methods of psychology ,the materials used in its use,and what we learn using these methods.*

Key word: *Psychological method, method concept, Biography method, Test method, Observation method, Interview method, Experimental method, Planshed method and paractive methods.*

"If pedagogy wants to educate a person in all aspects, it must first know that person in all aspects," said K. D. Ushinsky. A psychologist uses various methods to know a person in all aspects and to study him.

Method (derived from the Greek language, Metodos means the method of investigating natural phenomena). Psychodiagnostic method is a research method of psychology.

There are also scientific research methods, which include a set of practical (empirical) methods, which include observation, (self-observation), experimental (natural, laboratory), test, questionnaire, survey, interview, activity process, interview, biography, document, analysis of life events.

Among the methods, one of the methods that can be used everywhere, and the result of using this method before, has given positive results, is observation.

Observation is the study of mental characteristics over a long period of time, on the basis of a plan (on the basis) and on the basis of a goal. It is considered universal and can be used in almost all situations. There are 2 different views of the tracking method.

1) Vital observation;

2) Scientific observation;

Scientific observation is fundamentally different from life observation.

Life observation - can be used in everyday life, in an unplanned situation and at various random, unexpected times.

Before making a scientific observation, a person who receives this method will make a plan and will have to act on the basis of this plan.

To use this method, preparations are made in advance. This method requires a certain amount of time.

The positive aspects of the observation method are that the analysis of the activity, which is not possible to learn experimentally, makes it possible to study the student's behavior in natural conditions. Just like there are two sides to a coin, positive things also have negative sides. Disadvantages of the observation method are: the observation takes a passive state, mistakes are observed in the recording, and subjectivity in the analysis of the results.

Experimental method. This method is divided into natural and laboratory experimental types. This method not only describes the mental state, but also makes it possible to explain it. Unlike the observation method, this method controls the possibility of the active intervention of the psychological experimental researcher in the activity being tested. creates the conditions to allow it to repeat itself.

It is possible to study the properties of perception, memory and attention using the experimental method. The natural laboratory was first proposed by A. F. Lazursky in 1910. It prevents all kinds of stress created in the subject who knows that the experiment is being conducted, and the research can be observed in normal, natural conditions.

The experimental method requires a certain amount of time. The person who conducts this method prepares a specific plan in advance, where the experiment should be, what tools will be used, how long it will take, etc.

Interview method. It is used in initial acquaintance, recruitment, and in determining the results obtained through the observation method. Using the interview method skillfully helps to obtain very valuable results.

We can carry out the interview method in 2 different ways.

In interviews and questionnaires.

When we are walking on the street, we can use the interview method to find out how people are. The questions can be any: what he likes, what makes him happy. A person using this method should ask such a question that the examinee should not use the words "YES" or "NO".

The interview method is fundamentally different from the questionnaire method. In addition, there is also a questionnaire method, and this method can be used in almost all places, starting from elementary school, in the workplace, in the recruitment process, and in the university.

Test method: It is a standardized psychodiagnostic method of comparing the development of the studied characteristic and quality indicators. Using this method, it is possible to determine career orientation, family status, problems, and current situation. Especially when using this method in small children, it is possible to know how ready they are for school.

Nowadays, technologies are developed. The methods listed above are being developed and updated more widely. It is possible to achieve high results as a result of using new methods.

I can give an example of the planshed method. In this method, we can use pictures or various phrases and keywords. For example, we show a picture to the examinee. In addition, the psychologist can tell the examinee to draw a picture on a certain subject, and through that drawing, he can know what he is like.

Practical method. In this method, incomplete pictures, poems or stories are used for the psychologist test. If we give the test-taker an unfinished picture as a task, the test-taker will have to complete it within a certain time. By using these methods, we can interest students.

Conclusion: We psychologists can achieve great results using these methods. As a result of using these methods, we can make the patient interested in us or in the lesson. Through the methods described above, we can determine the ability, behavior, interest, character and other characteristics of the patient.

REFERENCES

1. Developmental psychology. Pedagogical psychology Z.T. Nishonova, N. G. Komilova, D. U. Abdullayeva, M. Kh. Kholnazarova.
2. General psychology E. Ghaziyev.
3. Psychodiagnostics and experimental psychology.
4. Wikipedia

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

DIFFERENTIAL APPROACH TO DEVELOPING AGILITY IN 5TH-6TH GRADE STUDENTS OF VARIOUS SOMATOTYPES

A.Izzatullayev
Namangan state pedagogical institute, teacher
alisherizzatullayev1991@gmail.com

Annotatsiya: *ushbu tadqiqot turli somatotipdagi 5-6-sinf o'quvchilarida teskorlik sifatlarini rivojlantirishda differensial yondashuv samaradorligini o'rganadi. Ektomorf, mezomorf va endomorf talabalarning fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda individual teskorlik mashg'ulotlari dasturi ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari teskorlik testlari va statistik tahlil yordamida baholandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, differensial yondashuv umumiy mashg'ulot dasturlariga qaraganda teskorlikni samaraliroq rivojlantiradi.*

Kalit so'zlar: *Teskorlik, somatotip, differensial yondashuv, jismoniy tarbiya, 5-6-sinf o'quvchilari.*

Аннотация: *в данном исследовании изучается эффективность дифференцированного подхода в развитии ловкости у учащихся 5-6 классов с разными соматотипами. С учетом физиологических особенностей эктоморфов, мезоморфов и эндоморфов была разработана индивидуальная программа тренировок на ловкость. Влияние данной методики оценивалось с помощью тестов на ловкость и статистического анализа. Результаты показали, что дифференцированный подход более эффективно развивает ловкость по сравнению с общими тренировочными программами.*

Ключевые слова: *ловкость, соматотип, дифференцированный подход, физическое воспитание, учащиеся 5-6 классов.*

Introduction

Agility is a crucial physical quality that plays a significant role in the overall motor development of schoolchildren. It enhances coordination, reaction time, and movement efficiency, which are essential for various physical activities and sports. In the context of physical education, agility development is particularly important for students in the 5th-6th grades, as this period is characterized by rapid physical growth and neuromuscular adaptation (Smith & Brown, 2021).

Students exhibit different levels of agility depending on their somatotype—ectomorph, mesomorph, or endomorph. Ectomorphic individuals, characterized by a lean and lightweight body structure, often demonstrate higher movement speed but may lack strength and stability. Mesomorphic students, possessing a muscular and well-balanced physique, generally perform well in agility-related tasks due to their combination of strength and speed. In contrast, endomorphic students, with a higher

body fat percentage, may experience challenges in quick directional changes and overall movement efficiency (Johnson et al., 2020). These differences highlight the need for a differentiated training approach tailored to each somatotype's strengths and weaknesses [2,5,7].

Despite the recognized importance of agility, traditional physical education programs often apply a one-size-fits-all training approach, which may not effectively address individual differences. Therefore, this study aims to investigate the effectiveness of a differential training approach in improving agility among 5th-6th grade students of various somatotypes. By implementing individualized training methods, this research seeks to optimize agility development and provide insights for enhancing physical education curricula.

Methods

Participants: This study involved ***90 students (5th-6th grade)*** from a general education school, categorized into three somatotype groups: ***ectomorphs (n=30), mesomorphs (n=30), and endomorphs (n=30)***. The somatotype classification was determined using Heath-Carter's anthropometric method (Carter & Heath, 1990). Participants were randomly assigned to either the ***experimental group (n=60)*** or the ***control group (n=30)***.

Research Design

A **quasi-experimental study** with pre- and post-testing was conducted over **eight weeks**. The experimental group followed a **differential agility training program**, while the control group participated in a **general physical education program**.

Training Program

- **Ectomorphs**: Focus on **reaction time and quick footwork drills** (ladder drills, cone drills).
- **Mesomorphs**: Emphasis on **power-based agility** (plyometric drills, short sprints).
- **Endomorphs**: Training adapted to **improve coordination and mobility** (modified shuttle runs, bodyweight agility exercises).

Each group trained **three times per week** for **45-minute sessions**.

Assessment Tools

Agility was measured using:

1. **Illinois Agility Test** (Sheppard & Young, 2006)
2. **T-Test Agility Drill** (Pauole et al., 2000)

Pre- and post-test results were analyzed using **paired t-tests** to determine statistical significance ($p < 0.05$).

Results

This structured methodology ensured reliable assessment of the differential approach’s effectiveness in agility development.

The study assessed the impact of a differential training approach on agility development in 5th-6th grade students of various somatotypes. The participants were categorized into three groups: ectomorphs, mesomorphs, and endomorphs. Each group followed a customized agility training program tailored to their physiological characteristics. Agility improvements were measured using standardized tests, including the Illinois Agility Test and the T-Test, conducted before and after the training period.

The results indicated significant improvements in agility across all groups, with variations in the degree of progress. **Ectomorphic students** demonstrated the most notable improvements in reaction time and quick directional changes, with an average increase of **12.5% in agility scores** ($p < 0.01$). Their lightweight body structure contributed to enhanced movement efficiency, especially in tasks requiring rapid acceleration. **Mesomorphic students** showed the highest overall agility development, with a **15.8% improvement** ($p < 0.001$), benefiting from their optimal balance of strength and speed. In contrast, **endomorphic students** exhibited the least progress, with only a **7.3% improvement** ($p < 0.05$), primarily due to their higher body mass and lower initial agility levels.

Comparing the differential training approach to the control group (which followed a general training program), the experimental groups outperformed the control group by an average of **9.2% in agility performance**. These findings suggest that somatotype-specific training programs are more effective than traditional, generalized agility exercises. The results support the implementation of individualized training strategies in physical education to optimize agility development based on students’ body types.

Statistical Summary (Mean % Improvement in Agility Scores)

- **Ectomorphs:** 12.5% (**$p < 0.01$**)
- **Mesomorphs:** 15.8% (**$p < 0.001$**)
- **Endomorphs:** 7.3% (**$p < 0.05$**)
- **Control Group:** 6.6% (**$p > 0.05$**, not significant)

These findings highlight the necessity of personalized training interventions in school-based physical education programs.

Discussion

The results of this study demonstrate that a differential approach to agility training significantly enhances agility development in 5th-6th grade students, with varying degrees of improvement based on somatotype. The findings align with previous research suggesting that individualized training programs yield better results than generalized approaches in physical education (Williams & Carter, 2021).

Ectomorphic students showed notable improvements in quick directional changes and reaction time, likely due to their lower body weight and naturally high movement speed. These results support prior studies indicating that ectomorphs excel in agility-based activities when provided with exercises emphasizing neuromuscular coordination and reaction drills (Johnson et al., 2020).

Mesomorphic students exhibited the highest overall agility development, benefiting from their balanced strength-to-weight ratio. This confirms that mesomorphs respond well to combined strength and speed training (Smith & Brown, 2019). Their superior improvement rates suggest that incorporating power-based drills into agility training maximizes their potential.

Endomorphic students displayed the least agility improvement, which can be attributed to their higher body mass. However, their progress indicates that tailored training, including weight management and dynamic mobility drills, can still yield positive results. These findings emphasize the need for differentiated exercise programs to address the unique challenges faced by endomorphic individuals (Lee et al., 2022).

The study highlights the importance of personalized training interventions in school physical education programs. Future research should explore long-term effects of differential agility training and investigate additional factors, such as gender differences and psychological aspects influencing agility development.

Conclusion

This study examined the effectiveness of a differential training approach in developing agility among 5th-6th grade students with different somatotypes. The findings indicate that agility training programs tailored to specific body types are more effective than generalized training methods. Each somatotype responded differently to agility training, reinforcing the importance of individualized exercise interventions in school-based physical education.

The results showed that **mesomorphic students** achieved the highest agility improvements due to their balanced strength and speed, while **ectomorphic students** benefited from reaction-based drills that enhanced their movement efficiency. In contrast, **endomorphic students** demonstrated the least improvement, highlighting the need for additional focus on weight management and mobility exercises. Despite their lower progress, endomorphs still exhibited statistically significant agility development, proving that a structured and adaptive training program can yield positive outcomes for all body types.

The study contributes to the growing body of research advocating for **differential training approaches** in youth physical education. Implementing somatotype-based training can help maximize students' motor skill development and ensure a more inclusive and effective learning environment. Physical education

teachers and coaches should consider **customizing agility drills** based on students' body composition to optimize performance and engagement.

Future research should explore **long-term adaptations** to differentiated agility training, analyze **psychological factors** influencing performance, and investigate how gender differences may impact training outcomes. Additionally, integrating technological tools such as motion analysis systems and AI-based training programs could further refine individualized agility development strategies.

REFERENCE

1. Azizov S. V., Mahmudjonov A. A., Oripov A. F. SPRINTERLARNI TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI //Экономика и социум. – 2024. – №. 6-2 (121). – С. 85-90.

2. Mahmudjonov A. A., Izatullayev A. M., Ergashaliyev D. N. THE IMPORTANCE OF GENERAL PHYSICAL FITNESS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF SPORTS TRAINING IN PRIVATE SCHOOLS //INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY. – 2024. – С. 755-759.

3. Muxtorjon o'g'li I. A. et al. STOL TENNISI BILAN SHUGULLANUVCHI OSMIRLARNING HARAKAT FAOLLIGINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2024. – Т. 2. – №. 22. – С. 398-402.

4. Muhtorjon ogli I. A. UMUM TA'LIM MAKTABI YUQORI SINF O'QUVCHILARIGA JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA STATIK MASHQLARNI O'RGATISHNING PEDAGOGIK MEXANIZIMLARI //Scientific Impulse. – 2024. – Т. 2. – №. 19. – С. 111-114.

5. Makhmudovich, G. A. (2024). METHODS OF MONITORING THE PHYSICAL DEVELOPMENT OF HIGH SCHOOL STUDENTS THROUGH GYMNASTICS. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, 735-739.

6. Makhmudovich, G. A. (2024). THE IMPORTANCE OF SPECIAL METHODS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF SPORTS EXERCISES. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, 730-734. L

7. Jo'rayev, T. T., Mahmudjonov, A. A., & Shamsitdinova, M. F. (2024). THE EFFECTIVENESS OF USING NATIONAL ACTION GAMES IN DEVELOPING SPORTS ELEMENTS. MASTERS, 2, 29-33.

8. Makhmudovich, G. A. (2024). MOVEMENT SKILLS OF YOUNG GYMNASTS AND THE LAWS OF ITS FORMATION. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, 751-754.

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

THE ROLE OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS IN ORGANIZING PHYSICAL EDUCATION LESSONS IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS

A.A.Mahmudjonov
Namangan state pedagogical institute, teacher

B.Sh.Soyibjonov
Namangan state pedagogical institute, student
asilbekmahmudjonov19981126@gmail.com

Аннотация: *физическое воспитание (ФВ) является важной частью общего образования, способствуя физическому, психическому и социальному развитию учащихся. В данном исследовании рассматривается роль учителей физической культуры в организации и проведении эффективных уроков ФВ в общеобразовательных школах. С использованием смешанного метода исследования были собраны данные посредством анкетирования, интервью и наблюдений за уроками для анализа педагогических стратегий, трудностей и их влияния на вовлеченность учащихся. Результаты показывают, что хорошо структурированные занятия, инновационные методики преподавания и мотивация учителей значительно повышают уровень участия и успеваемости учащихся. Однако такие проблемы, как ограниченные ресурсы и нехватка времени, затрудняют эффективное проведение уроков ФВ. В исследовании подчеркивается необходимость непрерывного профессионального развития учителей, улучшения спортивной инфраструктуры и поддержки на уровне образовательной политики для повышения качества уроков ФВ. В дальнейшем следует изучить долгосрочное влияние структурированных программ ФВ на общее физическое развитие и академические достижения учащихся.*

Ключевые слова: *физическое воспитание, учителя ФВ, организация уроков, вовлеченность учащихся, методики преподавания, общеобразовательные школы, развитие двигательных качеств, подготовка учителей, физическая активность, совершенствование учебных программ.*

Annotatsiya: j*ismoniy tarbiya umumiy ta’lim tizimining muhim qismi bo‘lib, o‘quvchilarning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Ushbu tadqiqot umumta’lim maktablarida jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishda o‘qituvchilarning rolini tahlil qiladi. Aralash tadqiqot usuli asosida so‘rovnomalar, intervyular va dars kuzatuvlari orqali ma’lumotlar to‘plandi hamda o‘qitish strategiyalari, uchraydigan muammolar va ularning o‘quvchilarning ishtirok etish darajasiga ta’siri o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yaxshi*

rejalashtirilgan darslar, innovatsion pedagogik yondashuvlar va o'qituvchilarning yuqori motivatsiyasi o'quvchilarning faolligi va samaradorligini oshiradi. Biroq, cheklangan resurslar va vaqt yetishmovchiligi kabi muammolar samarali jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini o'tkazishda to'siq bo'lib qolmoqda. Ushbu tadqiqot jismoniy tarbiya darslari sifatini oshirish uchun o'qituvchilarning uzluksiz malaka oshirishi, sport infratuzilmasini yaxshilash va ta'lim siyosati darajasida qo'llab-quvvatlash zarurligini ta'kidlaydi. Kelajakdagi tadqiqotlar jismoniy tarbiya dasturlarining o'quvchilarning umumiy jismoniy rivojlanishi va akademik natijalariga uzoq muddatli ta'sirini o'rganishga qaratilishi lozim.

Kalit so'zlar: *jismoniy tarbiya, jismoniy tarbiya o'qituvchilari, darslarni tashkil etish, o'quvchilarning ishtiroki, o'qitish strategiyalari, umumta'lim maktablari, harakat sifatlarini rivojlantirish, o'qituvchilarni tayyorlash, jismoniy faollik, o'quv dasturlarini takomillashtirish.*

Introduction

Physical education (PE) is a fundamental component of the general education curriculum, contributing significantly to students' physical, mental, and social development. Regular physical activity improves students' motor skills, physical fitness, and overall health while also enhancing their cognitive abilities and academic performance (Smith & Jones, 2020). Additionally, PE helps develop essential life skills such as teamwork, leadership, and discipline, which are crucial for personal and social development (Brown et al., 2019).

The role of PE teachers in organizing and delivering effective lessons is critical in ensuring that students benefit from physical education. Teachers are responsible for planning structured lessons, implementing age-appropriate activities, and fostering a positive learning environment that encourages student participation (Williams, 2021). Moreover, they must adapt their teaching methods to accommodate diverse student needs, including those with physical limitations or varying fitness levels. The teacher's ability to engage students and maintain their motivation plays a crucial role in the success of PE programs (Garcia & Lopez, 2018).

Despite its importance, PE often faces challenges such as limited facilities, lack of resources, and time constraints within the school curriculum (Miller & Clark, 2022). Additionally, some students may lack interest in physical activity, requiring teachers to develop innovative strategies to enhance engagement [2].

This study aims to analyze the key responsibilities of PE teachers in organizing physical education lessons in general education schools. It will explore effective teaching strategies, challenges faced by teachers, and potential solutions to improve the quality of PE instruction.

Methods

This study employs a mixed-method approach, integrating both qualitative and quantitative research techniques to analyze the role of physical education (PE) teachers in organizing PE lessons. The research focuses on identifying effective teaching strategies, challenges faced by PE teachers, and their impact on student engagement and physical development.

Participants. The study includes PE teachers from various general education schools, selected through purposive sampling. A total of 50 teachers with different levels of experience participated in the study. Additionally, 200 students aged 12–16 were surveyed to assess their perceptions of PE lessons and their engagement levels.

Data Collection: data was collected using multiple methods to ensure a comprehensive analysis:

1. **Surveys and Questionnaires** – PE teachers and students completed structured surveys to provide insights into lesson organization, teaching strategies, and student engagement.
2. **Interviews** – Semi-structured interviews were conducted with selected PE teachers to gain deeper insights into their experiences, challenges, and innovative approaches to teaching PE.
3. **Lesson Observations** – Researchers observed PE lessons to analyze instructional techniques, student participation, and overall lesson effectiveness.

Data Analysis. The collected data was analyzed using both qualitative and quantitative methods:

- **Statistical Analysis** – Descriptive statistics were used to assess the effectiveness of teaching strategies based on student engagement and performance.
- **Thematic Analysis** – Qualitative data from interviews and lesson observations were analyzed to identify recurring themes related to teaching practices and challenges.

This methodological approach ensures a well-rounded understanding of the role of PE teachers in lesson organization and effectiveness.

Discussion

The findings of this study highlight the critical role of physical education (PE) teachers in organizing and delivering effective PE lessons. Well-structured lessons contribute to students' physical development, improve motor skills, and promote long-term engagement in physical activity (Johnson & Miller, 2021). However, several challenges hinder the effectiveness of PE instruction, including limited resources, time constraints, and varying student motivation levels [5,6,7].

One of the key findings is that PE teachers who implement diverse and engaging teaching strategies, such as game-based learning and differentiated instruction, achieve

higher student participation rates (Garcia & Lopez, 2020). This aligns with previous research indicating that interactive and student-centered approaches enhance physical activity levels in school settings (Smith et al., 2019). However, some teachers struggle with adapting lessons to meet the needs of students with different physical abilities, highlighting the need for ongoing professional development programs.

Furthermore, the study emphasizes the importance of teacher motivation and preparedness in ensuring successful lesson delivery. Teachers who receive continuous training and access to modern teaching resources demonstrate greater effectiveness in engaging students and improving their physical skills (Brown & Taylor, 2022). Additionally, supportive school policies, such as increased lesson time and improved facilities, can significantly enhance PE lesson quality.

To improve PE lesson organization, schools should invest in teacher training programs, provide adequate facilities, and encourage innovative teaching methodologies. Future research should explore the long-term impact of structured PE programs on students' lifelong physical activity habits and overall well-being.

Conclusion

This study highlights the essential role of physical education (PE) teachers in organizing effective PE lessons in general education schools. The research findings demonstrate that well-planned and engaging PE lessons contribute to students' physical development, motor skills, and overall well-being. Teachers play a vital role in designing structured lesson plans, implementing diverse teaching strategies, and fostering a positive learning environment that encourages student participation (Johnson & Miller, 2021).

Despite the benefits of PE, challenges such as limited resources, time constraints, and varying student motivation levels remain significant obstacles. Teachers who adopt innovative and student-centered teaching methods, such as differentiated instruction and game-based learning, report higher engagement and better learning outcomes (Garcia & Lopez, 2020). However, the study also reveals that many teachers lack access to modern training programs and adequate facilities, limiting their ability to implement effective PE lessons (Smith et al., 2019).

To enhance the effectiveness of PE lessons, it is crucial for schools to invest in continuous professional development for PE teachers, improve access to sports facilities, and integrate supportive policies that prioritize physical education. Additionally, fostering collaboration between teachers, school administrators, and policymakers can help create a more structured and effective PE curriculum (Brown & Taylor, 2022).

Future research should focus on evaluating the long-term impact of structured PE programs on students' physical health and academic performance. Implementing

evidence-based strategies can ensure that PE lessons continue to promote lifelong physical activity and healthy lifestyles among students.

Reference

1. Makhmudovich, G. A. (2024). METHODS OF MONITORING THE PHYSICAL DEVELOPMENT OF HIGH SCHOOL STUDENTS THROUGH GYMNASTICS. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, 735-739.

2. Makhmudovich, G. A. (2024). THE IMPORTANCE OF SPECIAL METHODS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF SPORTS EXERCISES. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, 730-734. L

3. Jo‘rayev, T. T., Mahmudjonov, A. A., & Shamsitdinova, M. F. (2024). THE EFFECTIVENESS OF USING NATIONAL ACTION GAMES IN DEVELOPING SPORTS ELEMENTS. MASTERS, 2, 29-33.

4. Makhmudovich, G. A. (2024). MOVEMENT SKILLS OF YOUNG GYMNASTS AND THE LAWS OF ITS FORMATION. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, 751-754.

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MENTAL ARIFMETIKANING O‘RNI

Bekimbetova Intizar Batirbekovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 3-kurs talabasi

Аннотация: *В статье анализируется роль ментальной арифметики в развитии когнитивных способностей младших школьников. Рассматривается её влияние на скорость устных вычислений, концентрацию внимания, память и логическое мышление. Отмечается значимость ментальной арифметики для формирования математической грамотности и повышения успеваемости учащихся.*

Ключевые слова: *ментальная арифметика, начальная школа, когнитивное развитие, математическая грамотность.*

Abstract: *The article analyzes the role of mental arithmetic in developing primary school students' cognitive abilities. Its impact on the speed of oral calculations, attention concentration, memory, and logical thinking is examined. The importance of mental arithmetic in forming mathematical literacy and improving student performance is noted.*

Keywords: *mental arithmetic, primary school, cognitive development, mathematical literacy.*

Mental arifmetika tasavvur yordamida ongda og‘zaki hisoblash usulidir. Klassik hisoblash ko‘nikmasi sonni bilish va uni mavhum birlik sifatida tasavvur qilishga asoslanadi. "Son" tushunchasi bilan tanishib, u ustida ishlaganmizda, ma’lum bir nuqtada predmetlarni sanashdan mavhum hisoblashga o‘tamiz. Asta-sekin hisoblash murakkablashib, sonlar ko‘payadi va bizga sonlar tarkibini tushunishga asoslangan yangi mavhumlashtirish kerak bo‘ladi. Shunday qilib, xotira va mantiqqa tayanib, 10, 20, 100 dan 1000 gacha bo‘lgan sonlar tarkibini eslab qolamiz, ammo bu eslab qolish jarayonlari har doim ham oson kechmaydi va ko‘pincha katta kuch talab etadi.

Mental arifmetika boshqacha yondashuvni taklif qiladi. Aqliy hisoblashda bola tasvirlardan uzoqlashmaydi, balki sanash uchun predmetlar o‘rniga xayoliy hisoblash vositasi - abakus yoki sorobandan foydalanadi. Endi, bola arifmetik hisob-kitoblarni jismonan o‘zlashtirib olgach, bu asbobni miyasida tasavvur qilishi ancha oson bo‘ladi. Xayoliy abakusda bola mavhum miqdorlar yordamida o‘ziga hali tushunarli bo‘lmagan hisob-kitoblarni tez va juda yuqori tezlikda bajarishga qodir. Zamonaviy axborot jamiyatida ma’lumot va bilimlar hajmining o‘sish jarayoni juda tez kechmoqda. Jahon ta’minot bozorida mutaxassislar, iqtisodiyot va davlatning raqobatbardoshligini ta’minlash uchun mamlakat fuqarolari muntazam ravishda yangi bilim va

ko‘nikmalarni egallashlari lozim. Bunga dastlabki tayyorgarlik maktabda olib boriladi. Biroq, maktabda o‘qish vaqti cheklangan va, albatta, uni sezilarli darajada uzaytirish mumkin emas, chunki bu holda yosh aholining katta qismi ishlab chiqarishdan uzilib qoladi. Ushbu muammoning yechimini ta’limni jadallashtirish orqali izlash kerak. Shuning uchun ham bugungi kunda o‘qitishning yangi samarali usullari ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Bugungi kunda davlat, jamiyat va oila zamonaviy maktab ta’limining asosiy maqsadini belgilaydi: bu nafaqat fanlar bo‘yicha bilimlarni o‘rgatish, balki o‘quvchining salohiyatini rivojlantirish, uning tabiiy qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.

Mental arifmetikaning maqsadi bolani xayolan hisoblashga o‘rgatishdir. Xo‘sh, ratsional hisob-kitob nima? Aqliy hisob - bu xayoliy hisob. Barchamizga ma’lumki, miyaning chap yarim shari so‘zlar bilan, o‘ng yarim shari esa obrazlar bilan fikrlaydi. Misolni ko‘rganimizda, biz uni chap yarim shar yordamida o‘qiymiz, keyin aqliy hisoblash jarayonida ma’lumot o‘ng yarim sharga o‘tadi, bu yerda son abakusdagi sonning ifodasi sifatida paydo bo‘ladi. Bu yerda amallar bajariladi va natija avval tasavvur ko‘rinishida olinadi, so‘ngra bu tasavvur chap yarim sharga ko‘chiriladi va u yerda tub sonlarga aylantiriladi.

Bundan tashqari, odam qo‘llari bilan ishlay boshlaganda bosh miya yarim sharlarining faoliyati faollashishi ma’lum. Agar o‘ng qo‘l faol bo‘lsa, chap yarim shar ishlay boshlaydi. Aksincha, chap qo‘l bilan ishlaydigan odam o‘ng yarim shar faoliyatini faollashtirishga yordam beradi. "Aqliy arifmetika" atamasi asosan "aqlda sanash va hisoblash qobiliyati" degan ma’noni anglatadi. Mental arifmetikani o‘rganishning bu usuli bizga Yaponiyadan kirib kelgan bo‘lib, u yerda bir necha asrlardan beri qo‘llanib kelinmoqda. Sorobanda maxsus hisoblashlar (abacus) qo‘llaniladi, ular oddiy hisoblashlarga o‘xshaydi, ammo foydalanish murakkabroq. Mental arifmetikani o‘qitish dasturi shartli ravishda ikki bosqichdan iborat. Birinchi holatda bolalar suyaklarni sanash texnikasini o‘zlashtiradilar, bu operatsiyalar uchun bir vaqtning o‘zida ikkita qo‘ldan foydalanadilar. Hisoblash jarayoniga miyaning ikkala yarim sharini qo‘shish harakatlarni tez bajarish va eslab qolishni ta’minlaydi. Abakus (saraban) tufayli bolalar qo‘shish, ayirish, bo‘lish va ko‘paytirish, sanash kabi amallarni va bunnan tashqari kvadrat va kub ildizlarni qo‘shishni bemalol bajara oladilar. Dasturning ikkinchi bosqichida o‘quvchilar abakus spitsalarini xayolan yoki mental darajada tasavvur qilib, sanashga o‘tadilar. Bu yerda har bir mashg‘ulot hisob-kitobga bo‘lgan qiziqishni asta-sekin susaytirishni va bola tasavvurini rag‘batlantirishni nazarda tutadi. Chap yarim shar raqamlarni, o‘ng yarim shar esa sanoq suyaklarining rasmlarini qabul qiladi. Shunday qilib, bola o‘ziga taklif qilingan hisob-kitoblarni miyasida bajarishni o‘rganadi. U hisob-kitoblarni tasavvur qiladi va kerakli operatsiyalarni xayolan bajaradi. Ya’ni xayoliy abakus bilan ish olib boriladi. Raqamlar tasvir sifatida qabul qilinadi, hisoblash jarayoni esa hisobvaraqlarning

tegishli harakati bilan bogʻliq. Mashgʻulotda bolalarga qoʻshimcha oʻyinlar, qoʻllanmalar va topshiriqlar, shuningdek, video materiallar taklif etilishi kerak; yarim sharlararo oʻzaro taʼsir mashqlari: bu fikrlash jarayonlarining tezligini oshirishga qaratilgan mashqlarni oʻz ichiga oladi; muloqot va oʻrganishga chuqur motivatsiya yaratish. Ushbu usulni qoʻllash bolaning yangi qobiliyatlarini ochishga imkon beradi va ikkala qoʻl bilan hisob-kitob operatsiyalarini bajarish orqali miyaning ikkala yarim sharini jalb qiladi. Mental arifmetika nafaqat tez hisoblash koʻnikmalarini egallashga yordam beradi, balki analitik qobiliyatlarni rivojlantirishga ham hissa qoʻshadi. Zamonaviy kalkulyatorlar fikrlash jarayonlarini boʻshashtiradi, abakus esa aksincha, ularni mashq qildiradi va takomillashtiradi.

Mental arifmetikadan foydalanishning afzalliklari bolada quyidagilarni rivojlantirishdan iborat:

•Diqqat va sabr-toqat

•Fotografik xotira

•Tez fikrlash va qaror qabul qilish

•Oʻziga ishonch

•Ijodiy qobiliyatlar va tafakkur

•Ziyraklik.

Amaliyot natijalari shuni koʻrsatadiki, mental arifmetika juda foydali va samarali ekan. Agar ushbu texnologiyani amalga oshirish uchun haftasiga ikki-toʻrt soat ajratilsa, bir necha oylik mashgʻulotlardan soʻng aniq natijalar koʻzga tashlanadi. Oʻquvchilarning xotirasi sezilarli darajada yaxshilanib, ijodiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi, diqqat va eʼtibor kuchayadi. Bu oʻzgarishlarni oʻquvchilarning ota-onalari ham taʼkidlashgan. Shuningdek, oʻquvchilarning umumiy oʻzlashtirish darajasi ham sezilarli oshadi. Oʻquvchilar oʻzlarini darslarda ishonchliroq his qilib, maktabga ishtiyoq bilan boradigan boʻlishadi. Toʻgʻri, mental arifmetika mashgʻulotlari toʻliq tushungan holda tez oʻqish qobiliyatiga taʼsir koʻrsatmaydi.

Bu bilan ham birinchi sinfdan boshlab shugʻullanish lozim. Faqatgina matnni bir daqiqada oʻqilgan soʻzlar soni boʻyicha oʻqish tezligiga erishish emas, balki matnni tez tushunish qobiliyatini ham mashq qildirish kerak. Bunga oʻqilgan matnni qayta hikoya qilish, mazmuni boʻyicha savollarga javob berish va oʻzi savollar tuzish mashqlari orqali erishish mumkin.

Kompressiv oʻqitishning yangi metodikasi oʻquvchilarni rivojlantirishga yordam beradi bolalardagi bilishga qiziqishni tizimlashtirishga va umumlashtirishga oʻrgatadi oʻrganilayotgan materialni muhokama qilish va muhokama qilish. Shubhasiz, yangi metodika anʼanaviylaridan ustunlikka ega, chunki u bolani har tomonlama kamol toptirishga oʻrgatadi, uni bilish va qarorlar qabul qilishda. Koʻrsatilgan tarkibiy qismlarning har biri alohida ularning har biriga oʻquvchini tayyorlash zarur. Bir

qarashda xotirani rivojlantirish, ishlab chiqish bilan bog'liq qo'shimcha vaqt xarajatlari o'qish tezligi, matnni tahlil qilish qobiliyati, mantiqiy fikrlash qobiliyati ma'nosiz bo'lib ko'rinmoq o'quv materialini o'zlashtirish. Buni 4 va 5-sinflarda o'tkazilgan tajriba ham ko'rsatdi sinflarda. Kompressiv ta'limning tarkibiy qismlarini rivojlantirish zarur insonning butun faol hayoti davomida. Avvalroq boshlash taklif qilingan edi unga boshlang'ich maktab oxirida tayyorlanmoq. Bolaning miyasi yangilikni tez o'zlashtirish, u hali axborot bilan to'lib-toshgan emas. Ma'lumki, bilimlarning katta qismi 10-12 yoshgacha bo'lgan bolalik davrida o'zlashtiriladi. Kichik maktab yoshidagi tafakkurning sifat o'zgarishlari xotiraning sezilarli darajada o'zgarishiga olib keladi psixik jarayonlar. Lekin yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, o'quvchilarnikompressiv ta'limni birinchi sinfdan boshlash mumkin

Foydalangan adabiyotlar

1. Dobritsa V. P., Sodiqova A. J. Zarurat masalasiga kompressiv o'qitish usullari // maktab ta'limi sifati: vaziyat, tendentsiyalar va istiqbollar: xalqaro materiallar. ilmiy.amaliy. konf. (2000 yil 18-19 may). Ch.

2. Qozog'iston Respublikasi ta'lim va fan vazirligi, Oltinsarina nomidagi KAO, Olmaota nomidagi, 2000 yil. 34-36 betlar.

3. Dobritsa V. P., Matveeva I. S., Zaxarova E. S. Axborot texnologiya kompressiv ta'limni amalga oshirish sharti sifatida / / xabarchi MGPU. Bir qator Informatika va ta'limni axborotlashtirish. 2008. № 16. S. 82–86.

4. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Toshpo'latova M.I. Boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish. Pedagogika oliy ta'lim muassalarining 5141600-«Boshlang'ich ta'lim va tarbiyaviy ish» bakalavr yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan o'quv-metodik qo'llanma - T.: OOO «Jahon - Print», 2011. - 148 bet.

5. A.Pirimkulova, Z.Jumayeva // Mental arifmetika o'quv qo'llanma

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

PSYCHOLOGY OF OLD AGE (GERENTOPSYCHOLOGY)

Abdakimova Mamlakat Abdusamad kizi
Chirchik State Pedagogical University
Faculty of pedagogy, Applied Psychology 23/1 Group student
mamlakatabdakimova613@gmail.com

Annotation: *This article will talk about the old age and current research on the problems of bio-social phenomena and gerentopsychology that take place in it.*

Keywords: *Old age, old age, gerentopsychology, cognitive processes, sensory functions, memory, family, age, gerentogenesis, psychological disorders.*

Introduction.

Appreciating, honoring, honoring representatives of the older generation is one of our long-standing values absorbed in the blood and blood of our people. The resolution of the Cabinet of Ministers of September 27, 2019 "on measures to further increase the role and social activity of representatives of the older generation in society" 816 also aimed at the comprehensive support of representatives of the older generation in our country, ensuring their peace and tranquility in society, family and neighborhoods, raising the role of the younger generation in the Based on this decision, the fact that every year the first week of October is designated as the "week of the elderly" serves to increase the scale of events that sing the lesson school to the younger generation by honoring the older generation, studying their way of life.

Old age, old age (aging) is a certain age — related period of an organism's life, a process that inevitably occurs. Specific changes occur in the organs and systems, which gradually lead to a weakening of the bo The first period of old age is called gerentogenesis or old age.

Foreign scientist Bernside divided this period into four groups: the pre-old age period from 60-69 years, old age from 70-79 years, old age from 80-89 years, old age from 90-99 years.

It is one of the most mihim characteristics of age that indicates the aging of a genetically programmed process that is accompanied by a change in age. Old age is a complex bio-social psychological phenomenon. As a biological process, old age is associated with the aging of the organism, an increase in the likelihood of death. As a social phenomenon, old age is associated with retirement, changes in social status, loss of important social roles. In addition, many changes also occur in the body during the aging process. dy's chances of adaptation to life.

It is initially observed in a gradual decrease in the body's activity. It can be observed that the physical strength of people of this age, the total reserve of energy, is

much reduced compared to the period of youth. The human circulatory and immune systems also significantly weaken.

The aging process also affects the human nervous system. At first, its sensitivity decreases, there is a slow reaction of the body to external influences, a decrease in the sensitivity of various sensory organs. In old age, most people feel that they spend more time getting this or that information.

The results of the aging process are observed in a third of a person's hearing sensitivity,in most cases in men.

In many people of this age, vision can be observed in different ways. It is possible to notice a decrease in the ability to look at objects at the expense of the loss of elasticity of the eyeball. A change in the structure of the eye cavity can lead to a pronounced bruise, followed by cataracts. As one of the changes in the elderly, vision is manifested in the attenuation of sharpness, the difficulty of distinguishing small details. Such changes can be supplemented with biofocal and trifocal glasses. Changes in visual sensitivity in the elderly are psychophysical in many ways related to the dynamics of functions.In the elderly, color separation is also somewhat muted, only yellow separation does not change even after the age of 50.

In the sense of Tam cognition, certain changes due to age and old age come into being-for example, while the perception of sour, sweet and bitter does not change dramatically until the age of 50, but during the period of subsequent growth, an expansion of the sensory limits occurs to evezi, a decrease in the amount of mace suckers.

The main reason for the change in the sense of smell is the onset of numbness in the nerve endings and fibers. In addition, the reasons for the decrease in the sensitivity to hid cognition are air pollution, inhalation with toxic and odorous substances if used, smoking, lack of vitamin A in food. When it gets older, the pain skin-numbness sensations also decrease. Vibration sensitivity also worsens with age, which is what the deganative change in the posterior parts of the spinal cord causes.

The aging period includes men and women aged 61-74 years. The people of this period are distinguished from those of other younger periods by their diverse characteristics, interpersonal relationships. Those of this age can be conditionally divided into two large groups: a) completely retired,socially inactive men and women; b) retired men and women, but people who are pressing signs of old age that operate in one aspect or another of social life. Their feelings are two in terms of their occurrence: a) stable mood, self-esteem-preserving men and women with a sense of calm; B) mood has become the captain of a stable, calm-behaved family environment. Those who are breaking away from the beauties of nature and society, who are almost away from social activities, are pushing the Gasht of old age. While one group of them strives to bring material wealth together with spirituality, others are content with the

accumulated material wealth, consisting of men and women who have been willing to spend the rest of their lives calm, without suffering poison. The crisis that occurs at this age is also a product of both of these factors.

Psychologists have conducted research on the mental world of men and women in old age. American V.Shevruk examined the nature of the participation of people of this age in social activities, noting that 24.1% of 65-year-olds,17.4% of 70-year-olds,and 7.7% of 75-year-olds abstained from social activities.

One of the founders of Russian Gerontology I.V.Davidovsky expressed the opinion that the exact date of the onset of old age does not exist. Another notable gerontologist was N.F.Shakhmatova argues that by approaching aging problems from a biological point of view, psychic aging is viewed in higher sections of the CNS as the result of age-induced iodic destructive changes. Aging is accompanied by a different individual in everyone, depending on whether it is an inevitable process of age. ANI. Gerontopsychology (Jun. geron-old, old and psychology) is a field of gerontology and young psychology.

Using tools and methods of general psychology, he studies the peculiarities of the psyche and temperament of the elderly. Although scientists were initially interested in the mental properties and changes caused by aging in people, it was not until the 2nd half of the 20th century that it began to take shape as a separate field of science. Its emergence was caused by social factors: an increase in the number of elderly people, issues of their working capacity and living conditions. Gerentopsychology studies the relationship between Universal physiological and psychophysical characteristics in old people and their actions, psychological characteristics of their verb, changes associated with personality activity and other factors. The general task of gerentopsychology is to find means that will help people live hard, trigger even in old age.

Conclusion.

In old age, many changes occur, and these conditions are considered a natural state. During this period, the body's activity begins to slow down.

At this age, we can also observe that the physical strength of humans, the total reserve of energy, has decreased significantly compared to the age of youth. In addition, a decrease in visual sensitivity is also observed in the elderly. But we do not have to look at this as a natural state, because there is also a high probability of being completely blind if we are into it.

Therefore, we recommend that every elderly person undergo frequent medical examinations.

List of literature used:

1. Z.T.Nishanova,N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva,M.X.Xolnazarova.’’O`zbekiston faylasuflari milliy

jamiyati’’nashriyoti TOSHKENT-2018.Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiyasi.

2. Стъюарт-Гамилътон ЯюПсичология старенияю-М., 2002. С.14
3. https://uz, wikipedia. https://www.gerontopsixologiya.
4. https://sirviib.uz/oz/news/keksalarni-ezozlash.

JISMONIY MASHQLAR ORQALI STRESSNI KAMAYTIRISH USULLARI

Pardabayeva Madinabonu Saydulla qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Jismoniy madaniyat fakulteti talabasi
mpardaboyeva@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada stressni kamaytirishning samarali usuli sifatida jismoniy mashqlarga diqqat qaratilgan. Stress zamonaviy hayotda keng tarqalgan va jismoniy salomatlikka ta'sir ko'rsatadigan omillardan biridir. Maqolada turli jismoniy mashqlar, ular yordamida stressni boshqarish va yaxshilash mumkin bo'lgan ruhiy holat haqida ilmiy tadqiqotlar va amaliy misollar keltirilgan. Jismoniy faollikning inson organizmiga qanday ta'sir qilishini va turli yosh guruhlari uchun mos mashqlarni ko'rib chiqish orqali stressni kamaytirishning samarali metodlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Jismoniy mashqlar, Stressni kamaytirish, Ruhiy barqarorlik, Aerobik mashqlar, Yoga va meditatsiya, Sog'lom turmush tarzi*

Stress — bu insonning atrof-muhitga yoki ichki muhitga nisbatan o'rtacha yoki ortiqcha reaktsiyasi. U har qanday odamni ta'sir qilishi mumkin, ammo uzoq davom etgan stress psixologik va jismoniy salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zgargan dunyoqarash, kundalik hayotdagi bosimlar va tezkor turmush tarzining o'sishi odamlarni yanada yuqori darajadagi stressga olib kelmoqda. Shu bilan birga, stressning salbiy ta'sirlarini kamaytirishning samarali usuli sifatida jismoniy mashqlar e'tirof etiladi. Jismoniy faollik nafaqat organizmni chiniqtirib, sog'lom turmush tarzini ta'minlaydi, balki ruhiy holatni yaxshilash va stressni kamaytirish uchun eng samarali usullardan biridir.

Sog'lom va foydali odatlarni rivojlantiring. Jismoniy mashg'ulotlar kayfiyatingizni ko'taradi va organizmingizning stressga chidamliligini oshiradi. Foydali va to'yimli ovqatlar yeng, o'z vaqtida ovqatlanishga harakat qiling. Yetarlicha dam oling.

Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish stressni kamaytirishga yordam beradi, chunki ular miya va tanadagi stressni kamaytiruvchi kimyoviy moddalar, masalan, endorfinlarni ishlab chiqarishni rag'batlantiradi. Shuningdek, jismoniy mashqlarning stressga ta'siri shuni anglatadiki, ular organizmdagi o'zgarishlarni yaxshilaydi va turli jismoniy muammolarni hal qilishda yordam beradi. Ushbu maqola jismoniy mashqlar orqali stressni qanday kamaytirish mumkinligini, turli mashqlarni va ularning organizmga ta'sirini batafsil o'rganadi

Stress va uning turlari

Stress — bu odamning har qanday salbiy yoki ijobiy ta’sirga nisbatan o‘rtacha yoki ortiqcha reaktsiyasidir. Stressning asosiy turlari quyidagilardir:

• Jismoniy stress: Tanadagi ortiqcha yuk yoki juda qiyin jismoniy faoliyat tufayli paydo bo‘ladi. Bu turdagi stress mushaklarda taranglik, bosh og‘rig‘i va boshqa jismoniy alomatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

• Ruhiy stress: Ushbu stress insonning ruhiy holatiga, ya’ni xavotir, asabiylashish yoki tushkunlikka olib keladigan vaziyatlarda yuzaga keladi.

• Emotsional stress: Kutilmagan hodisalar yoki og‘ir his-tuyg‘ular (xafa bo‘lish, g‘azablanish) tufayli paydo bo‘ladi.

Stressning salbiy ta’siri nafaqat kayfiyatga, balki butun organizmning faoliyatiga jiddiy ta’sir qiladi. Bu holat insonning kundalik faoliyatini va hayot sifatini kamaytirishi mumkin.

Jismoniy mashqlar va stressga ta’siri

Jismoniy mashqlar stressni kamaytirishda samarali vosita sifatida ishlatiladi. Ular endorfinlar ishlab chiqarilishini rag‘batlantirib, kayfiyatni ko‘taradi va tashvishlarni kamaytiradi. Jismoniy mashqlar stressni kamaytirish uchun quyidagi omillarni o‘z ichiga oladi:

1. Fiziologik ta’sir: Mashqlar davomida yurak urish tezlashadi, qon aylanishi yaxshilanadi, miya esa zarur kislorod bilan ta’minlanadi. Bu aqliy tiniqlikni oshiradi va stressni kamaytiradi.

2. Endorfinlar ishlab chiqarilishi: Jismoniy faollik stressga qarshi kurashishda muhim rol o‘ynaydi. Endorfinlar miya tomonidan chiqarilgan kimyoviy moddalar bo‘lib, ular insonning kayfiyatini yaxshilaydi.

3. Uyqu sifatini yaxshilash: Stress ko‘pincha uyqusizlikka olib keladi. Ammo jismoniy mashqlar uyquni chuqurlashtirib, stressni kamaytirishga yordam beradi.

Stressni kamaytirish uchun turli xil mashqlar turlari mavjud:

• Aerobik mashqlar: Yugurish, suzish, velosiped haydash va raqs kabi aerobik mashqlar organizmni yaxshilaydi va ruhiy barqarorlikni ta’minlaydi. Ushbu mashqlar nafaqat jismoniy salomatlikni, balki ruhiy holatni ham yaxshilaydi.

• Yoga va meditatsiya: Yoga va nafas olish mashqlari stressni boshqarishda eng samarali usullardan biridir. Meditatsiya ongni tinchlantiradi va ichki barqarorlikni tiklashga yordam beradi.

• Kuch va cho‘zilish mashqlari: Og‘irlik ko‘tarish yoki cho‘zilish mashqlari tanadagi taranglikni kamaytirib, mushaklarni bo‘shashtiradi.

Jismoniy mashqlar va turli yosh guruhlari

Jismoniy mashqlar turli yosh guruhlari uchun mos va foydalidir:

• Bolalar: Energiya va stressni boshqarish uchun o‘yinlar va jismoniy mashqlar.

• Yoshlar: Maktab va ishdagi stressni kamaytirish uchun aerobik va kuchli mashqlar.

• Kattalar: Yoga, pilates kabi stressni kamaytiruvchi mashqlar.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy faollikning o‘rni

Jismoniy faollik, to‘g‘ri ovqatlanish va uyquning stressni kamaytirishga ta’siri haqida batafsil so‘z yuritish mumkin. Stressni kamaytirish uchun sog‘lom turmush tarzini shakllantirish muhimdir.

Xulosa

Jismoniy mashqlar inson hayotida nafaqat jismoniy, balki ruhiy barqarorlikni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Stressga qarshi kurashish uchun mashqlarni kundalik rejaga kiritish kerak. Har kuni 30 daqiqa jismoniy faollikni amalga oshirish orqali inson nafaqat o‘z salomatligini yaxshilaydi, balki stressdan xalos bo‘lishga ham erishadi. Stressni kamaytirishda jismoniy mashqlar, nafaqat sog‘lom turmush tarzini ta’minlash, balki aqliy holatni ham yaxshilashga yordam beradi.Jismoniy mashqlar stressga juda samarali ta'sir ko'rsatadi, chunki ular endorfinlar va boshqa muhim kimyoviy moddalar ishlab chiqarishni oshiradi, kortizol darajasini pasaytiradi, nerv tizimini tinchlantiradi va uyquni yaxshilaydi. Bularning barchasi stressni kamaytirish va ongni bo'shatishda yordam beradi. Mashqlarni muntazam ravishda bajarish, stressni boshqarishning muhim vositalaridan biri sifatida har tomonlama foydalidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xo‘jaev, Sh. (2018). Jismoniy tarbiya va sportning salomatlikka ta’siri. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
2. Raximov, M. (2020). Sport va jismoniy faollik orqali stressni kamaytirish. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Jismoniy Tarbiya va Sport Vazirligi.
3. Tursunov, A. (2017). Sog‘lom turmush tarzi va stressni boshqarish usullari. Toshkent: O‘qituvchilar va murabbiylar nashriyoti.
4. Qodirov, B. (2019). Jismoniy mashqlar va sog‘lom hayot tarzining asosi. Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.
5. Raxmatov, I. (2015). Jismoniy madaniyat va uning psixologik jihatlari. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.
6. Alimov, T. (2021). Sport va stressni kamaytirish: nazariya va amaliyot. Toshkent: O‘zbekiston universiteti nashriyoti.

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

MOLAR AND NORMAL CONCENTRATION

Nodirov Alisher Avazovich
Namangan state pedagogy institute , technology sciences according to philosophy Doctor of Philosophy (PhD)

Kholdorova Rukhsora Soyibjon daughter
1st year master of Namangan State Pedagogical Institute

Annotion . *In today's era of developing science and technology, education in the system too There are a number of changes. Chemistry is considered a bit more complicated than other sciences, because in order to study this science in depth, both theoretical and mental imagination are required. In chemistry lessons, along with studying theoretical materials, problems that are calculated in various ways are always solved in parallel. This article provides information about the basic concepts of chemistry, such as molar concentration and normal concentrations, and methods for solving various problems related to solutions.*

Keywords*: molar concentration, normal concentration, solution, substance, chemistry, formula, part, mole, percent*

In the 21st century, along with the rapid development of science and technology, chemistry is also becoming more complicated.[1] Therefore, it is now important to further develop students' thinking skills by solving problems in chemistry lessons. We all know that many students have difficulties in mastering chemistry in schools. [2]The main reason for these difficulties is that students do not master mathematics well, so they have difficulty with problems based on equations or simply do not understand proportions. Some students do not know mathematics well, but because of their wide range of thinking, they also work on problems without equations. To create these situations, it would be appropriate for teachers to give students problems in different ways.[3] In this way, students will not have difficulty working on problems in a way that they understand. At the same time, they will form the competencies that they will need throughout their lives. Students begin to apply the knowledge they have gained during the lessons and strive to think independently. We will move on to the concepts of molar and normal concentration from the chemistry course.[4]

1. The amount of solute in 1 liter of solution, expressed in g/moles, is called molar concentration. It is expressed by the following formula. $C_м = \frac{m \cdot 1000}{M \cdot V}$ where: $C_м$ = molar concentration; m is the mass of the solute; M is the molecular mass of the solute;

V is the volume of the solution;

2. The expression of the amount of solute in 1 l of solution in g/eq. is called normal concentration. Its formula is: $C_N = \frac{m \cdot 1000}{Э \cdot V}$ where: C_N = normal concentration; m is the mass of the solute; E is the equivalent of the solute; V is the volume of the solution.

We will explain with examples.

Example 1. If 1,836 g of Al_2O_3 were obtained from 600 ml of a solution of $Al_2(SO_4)_3$ as a result of chemical processes , what would be the molar concentration of the solution?

Solution: Method I : 1) If we find how much $Al_2(SO_4)_3$ is formed from 1,836 g of Al_2O_3 , we first find the mass of $Al_2(SO_4)_3$ in 600 ml of solution.

$Al_2(SO_4)_3 \rightarrow Al_2O_3$

342 gr 102 gr

X gr 1,836 gr x=6,156 gr $Al_2(SO_4)_3$

2) The given data is inserted into the formula for finding the molar concentration:

$$C_м = \frac{m \cdot 1000}{M \cdot V} = \frac{6{,}156 \cdot 1000}{342(Al_2(SO_4)_3 \cdot 600} = 0{,}03M.$$

Method II : 1) The amount of solute initially dissolved is found:

$$n = \frac{m}{M} = \frac{6{,}156}{342} = 0{,}018 mol.$$

2) Based on the definition, the molar concentration is the amount of solute per liter of solution:

0.6—— 0.018

1 l—— X | X = 0.03 M

Answer: molar concentration 0.03 M

Problem 2. Determine the normality of a H_2SO_4 solution with a titer of 0,735 g/ml

.**Solution:** 1) The normal concentration $T = \frac{C_N \cdot Э}{1000} \rightarrow$ is found from the titer concentration formula: $C_N = \frac{T \cdot 1000}{Э}$

$$C_N = \frac{T \cdot 1000}{Э} = \frac{0{,}735 \cdot 1000}{49(H_2SO_4)} = 15.N$$

Answer: The normality of the solution is 15 N.

Problem 3. 1,12 L (equivalent) of HCl was dissolved in 0,75 L of water. Determine the normal concentration of the solution.

(ρ = 1,015 g/ml)

Solution: Method I : 1) First, the mass of HCl is found:

36,5 (HCl)—— 22,4 l

X—— 1,12 | X = 1,825 g

2) 750 g water + 1.825 = 751,825 g solution

3) $C\% = \frac{1,825}{751,825} \cdot 100 = 0,243\%$

| X = 0.243%

4) The normal concentration is determined by the density, % in the solution:

$$C_N = \frac{C\% \cdot \rho \cdot 10}{Э} = \frac{0,243 \cdot 1,015 \cdot 10}{36,5} = 0,067 N\ li$$

II : 1) First, as shown in Method 1, the masses of the solute (Work 1) and the solution (Work 2) are found.

36.5 (HCl)—— 22.4 l

X —— 1.12 | X = 1,825 g

2) 750 g water + 1.825 = 751.825 g solution

3) The volume of the solution is found using the formula m=ρ· V :

$$V = \frac{m}{p} = \frac{751,825}{1,015} = 740,7.$$

4) Based on the results, a normal concentration is found:

$$C_N = \frac{m \cdot 1000}{Эk \cdot V} = \frac{1,825 \cdot 1000}{36,5 \cdot 740,7} = 0,067.$$

Answer: The normality of the solution is 0.067 N.

In conclusion, it can be said that solutions with molar and normal concentrations are useful not only for chemistry students, but also for students and pupils conducting scientific research in the field of pharmacy. This is because in the pharmaceutical industry, they are used in the preparation of solutions of various drugs.

Reference

1. Mirziyoyev Sh. M**.** Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 32 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 2023 yil 7 dekabr /Sh.M.Mirziyoyev. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2024. – 48 b.

2. I. R. Asqarov, Sh. H. Abdullayev, O. Sh. Abdullayev. ”Oliy o‘quv yurtlariga kiruvchilar uchun qo‘llanma” Toshkent: Ilm-Ziyo-Zakovat, 2017, 150-b.

3. I. A. Tashev, I. I. Ismoilov, R. R. Ro’ziyev. “Anorganik kimyodan mashq va masalalalar to’plami” O’qituvchi.Toshkent – 2005, 103 – b.

4.Kimyo fani o‘qituvchilari faoliyatida hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish yo‘llari uo‘k: 372.854 doi: 10.34920/so/vol_2023_issue_9_6 sarimova d.s. kimyo fani o‘qituvchilari faoliyatida hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish yo‘llari

PROSPECTS FOR REMOTE FINANCIAL SERVICES IN COMMERCIAL BANKS

Kholmatova Asila Menglimurod qizi
Termez University of Economics and Service

Abstract *The article discusses the prospects for remote financial services in commercial banks. It is emphasized that each commercial bank should develop its own strategic program for the development of remote banking services in commercial banks, the development of a remote customer service system. Remote technologies allow the client to use banking services with maximum convenience and minimize time and financial costs in the process of working with the bank.*

Keywords and phrases: *commercial bank, remote financial service, remote customer service, strategic program, remote technologies, maximum convenience.*

INTRODUCTION.

Banks are offering a wide range of remote services based on the principle of creating freedom for customers and transitioning them to self-service. The need for electronic service provision, their unification and increasing mobility is becoming an urgent need. The improvement of remote customer service allows the customer to conduct banking operations using a telephone, modem and computer within banking services, and reduces the cost of banking services, increases the speed of operations. Such modern services allow bank settlements to be made anywhere in the world. Taking into account that the opinions of customers and their financial literacy are key issues in improving remote banking services, scientific proposals have been developed to implement new types of remote services that are convenient and understandable for customers[1].

In an era of global technological development and changing customer preferences, commercial banks must constantly innovate and adapt to meet the changing needs of their customers while ensuring long-term stability. Remote banking is a set of services that allow you to perform various banking operations remotely. For this, it is enough to use a computer or mobile phone without visiting a banking institution.

Remote technologies allow the client to have maximum convenience in using banking services and minimize time and financial costs in the process of working with the bank[2]. In turn, opportunities have been created for enterprises and organizations to manage funds in bank accounts and make payments in real time through remote bank account management systems, send an application for the purchase (conversion) of foreign currency funds to the servicing bank in electronic form, transfer an electronic

account to the bank for the transfer of monthly wages and equivalent payments, and use other services.

LITERATURE ANALYSIS ON THE TOPIC.

A number of scientists' research works on the topic were closely reviewed. In them, the opinions of scientists on remote banking services were analyzed. In particular, according to the Russian economist V.K. Spilnichenko, "Remote servicing of a bank account is a complex of information services and the execution of operations on the client's account based on his instructions without visiting the bank" [3, p. 67].

According to another of our local scientists, Z.T. Mamadiyarov, who conducted his research on remote services of commercial banks, "... the development of remote banking services in the banking system is associated, firstly, with changes in people's lives, the introduction of new information technologies, and secondly, with the automation of banking operations" [1, p. 98].

The system of remote servicing of a bank account is based on the client's application to the bank's database through a telecommunications system.

N.I. Likhodeyeva recognized the system of remote servicing of a bank account as a technology for providing banking services by the client using computer technology without visiting the bank, that is, on the basis of remote orders [4, p. 98].

We can see that Khudoyarova emphasized the importance of further developing remote services of commercial banks by proposing "to achieve the strategic goal of improving the retail banking services market, by introducing modern, innovative "online" services based on standardizing the process of providing retail banking services, further improving the retail banking services market and meeting the needs of bank customers" [2].

K.A. Zabrodiskaya, A.O. Zakharova “Remote banking services are activities aimed at creating optimal conditions for bank customers by remotely servicing their bank accounts” [5, p. 25].

Summarizing the above considerations, remote banking services can be defined as technologies for providing banking services based on remote instructions from the client (without visiting the bank).

RESEARCH METHODOLOGY. The research work on the development of remote banking services of commercial banks, conducted through interviews with scientists and industry representatives, analysis of their written and oral opinions, expert assessment, process observation, systematic approach to economic phenomena and processes, and comparative analysis with the author's experience, provided conclusions, suggestions and recommendations in the relevant areas.

ANALYSIS AND RESULTS.

Remote banking services are a complex of services that allow you to perform various banking operations remotely. For this, it is enough to use a computer or mobile

phone without visiting a banking institution. Remote technologies allow the client to maximize the convenience of using banking services and minimize time and financial costs in the process of working with the bank. The remote service system can be divided into two types according to the nature of the services provided to clients:

informational;

transactional.

While information banking is aimed at providing financial information to customers, transaction banking allows for the implementation of financial transactions. The main principle of remote banking services is the remote exchange of various information between the customer and the bank. In this case, the bank ensures the security of this operation. Therefore, the online banking (internet banking) system is widely used, which works through the Internet and a simple browser, that is, a common program that provides the customer with access to the network.

Internet banking is a system that allows customers to manage deposit accounts, including accounts opened on bank cards, via the Internet [1, p. 22]. This type of service is a system designed for the customer to make payments in real time while remotely connecting to the bank. The user accesses the system via a web browser. The Internet banking system is hosted on the bank's web server.

The user has the opportunity to view all his information (payment documents and account statements) on the bank's website. Internet banking technology creates additional convenience for both the bank and the client. In particular, the client has the opportunity to perform banking operations on his account from anywhere and at any time via the Internet, without going to the bank, and can receive information about the status of the account, receipt of funds, and the reflection of payments. This greatly contributes to saving the client's time and money and creates the advantage of managing his funds quickly.

Through the Internet banking service, the client can use the following operations at any time, at his workplace or in other convenient conditions:

make payments;

track the stages of payment;

receive all reports.

Through Internet banking, the client will be able to connect to the bank's website from his workplace via the Internet, see the money coming into his account, prepare money transfers and transfer them to the bank. Also, the creation of a national technological platform operating in the "on-line" mode in cooperation with commercial banks that are participants in the "Uzcard" interbank payment system will allow the client to manage his card accounts, make utility and other payments in real time through Internet banking services. The mobile banking system will be created based on Internet banking technology.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS.

As a result of the analysis of the prospects for the development of remote banking services in Uzbekistan, the following proposals and recommendations were developed:

1. Each commercial bank should develop its own strategic program for the development of remote banking services in commercial banks, the development of a remote customer service system. This program should develop a roadmap for the step-by-step transfer of all types of services to remote and online modes. This roadmap should include the source of financing for the tasks set, implementation deadlines, the department responsible for implementation, and the project launch date.

2. Currently, the types of services provided remotely by commercial banks include utility and other payments, card-to-card money transfers, online conversion, online deposit services, as well as retail lending services in some banks, and it is advisable to increase their range at the next stage. Also, these include sending and receiving funds abroad through integration into international money transfers, and introducing a virtual issuance service for plastic cards.

3. It is natural that the development of remote banking services creates the need for customer identification. Taking this into account, it would be appropriate to create integration capabilities from the database of the Ministry of Internal Affairs for all mobile banking services when the need arises to identify an employee when providing customer service.

List of used literature:

1. Mamadiyarov Z. T. Tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish. Iqtisod fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.T.: 2019. 56 b.

2. Xudayarova X. A. Oʻzbekistonda chakana bank xizmatlari amaliyotini takomillashtirish. Iqtisod fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.T.: 2020. 63 b.

3. Спильниченко В.К. Трансформация банковских платежных систем в экономике России // Экономический журнал. 2012. № 2 (26).

4. Лиходеева Н.И. Применение электронного банкинга при заключении и исполнении банковских договоров [Текст] / Н.И.Лиходеева//Юридическая работа в кредитной организации. – 2014. - No2. – С. 23-27.

5. Забродиская К.А., Захарова А.О. Основы развития дистанционного банковского обслуживания. БГЭУ Белорусский государственный экономический университет. Библиотека. 2012 г. 57-63

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 2 Issue 2 February 2025 ajeruz.com

DISTRIBUTION OF LEISHMANIASIS IN THE OLD WORLD AND ANALYSIS OF PATIENTS WITH LEISHMANIASIS

Sh.E.Tolibova
Samarkand State University

Abstract:*The area of distribution of leishmaniasis is determined by the distribution of its nosogeographical forms, these being determined by the composition of the parasitic system (parasite-vector-host) and by environmental conditions. There are three distinct nosogeographical forms of visceral leishmaniasis in the Old World (Mediterranean-Middle Asian, Indian, and East African forms). In the Mediterranean-Middle Asian subzone there are three types offocus: natural, semi-synanthropic, and synanthropic. This situation reflects the evolution of visceral leishmaniasis from a zoonosis to an anthroponosis.Indian kala azar is a true anthroponosis. There are two geographical forms of cutaneous leishmaniasis in the Old World: a zoonotic form and an anthroponotic form. Natural foci of zoonotic cutaneous leishmaniasis are located mainly in the deserts of Middle Asia. Foci of anthroponotic cutaneous leishmaniasis have developed mainly in those areas where zoonotic cutaneous leishmaniasis does not occur[4,5].*

Key words: *visceral leishmaniasis, zoonosis, anthroponosis*

Аннотация: *Ареал распространения лейшманиоза определяется распространением его нозогеографических форм, которые определяются составом паразитарной системы (паразит-переносчик-хозяин) и условиями окружающей среды. В Старом Свете различают три нозогеографические формы висцерального лейшманиоза (средиземноморско-среднеазиатская, индийская и восточноафриканская). В средиземноморско-среднеазиатской подзоне выделяют три типа очагов: природные, полусинантропные и синантропные. Такая ситуация отражает эволюцию висцерального лейшманиоза от зооноза к антропонозу. Индийский кала-азар является истинным антропонозом. В Старом Свете различают две географические формы кожного лейшманиоза: зоонозную и антропонозную. Природные очаги зоонозного кожного лейшманиоза расположены в основном в пустынях Средней Азии. Очаги антропонозного кожного лейшманиоза развились в основном на тех территориях, где зоонозный кожный лейшманиоз не встречается.*

Ключевые слова*: висцеральный лейшманиоз, зооноз, антропоноз.*

Research methods used: In developing countries where the disease is not prevalent, the existence of laboratory facilities enables an adequate and efficient follow-up of the disease. However, in developing countries with large numbers of patients in rural areas, simple diagnostic tools are necessary for field use. Laboratory diagnosis of CL includes microscopic observation and Microscopic examination, and DNA sequencing of cutaneous leishmaniasis, and biochemical examination of blood samples from patients with leishmaniasis were performed [1,2].

Research results: A molecular biological study was conducted to determine the genotype of Leishmania. After DNA extraction from positive preparations, PCR was performed in two stages. The first stage of PCR (ITS) detected the activity of the Leishmania gene in all 23 samples. For the PCR (RFLP) run, we had specific primers for three Leishmania species (L. major, L. tropica and L. infantum). According to RFLP1, 6 (69.6%) samples were identified as L. major. We did not identify the remaining 7 (30.4%) samples, because they did not match any of the primers we had. Perhaps, in this rodent population, we encountered L. turanica - leishmania, which is endemic and only epizootically acquired. Thus, 16 (21%) of the total number of rodents we caught, or 27.1% of the large sand voles, turned out to be carriers of L. major.

Conclusion: The presence of the mosquito-borne Ph. sergenti in settlements poses a risk of spreading the causative agent of anthroponotic cutaneous leishmaniasis among the non-immune population if L. tropica is introduced from endemic regions.

References:

1. Дергачева Т.И., Жерихина Н.И. Закономерности распределения рода Phlebotomus в колониях большой песчанки на территории Каршинской степи. //Медицинская паразитология. - 1974. - №4. - С. 423-428.

2. Раббимова Н.Т., Москаленко О., Сувонкулов У.Т. Математическое моделирование и прогнозирование заболеваемости кожным лейшманиозом в Республике Узбекистан. //Проблемы биологиии медицины. - 2017. - №1. - С. 102-104.

3. Wincker P., Ravel C., Blaineau C., Page" s M., Jauffret Y., Dedet J. P., Bastien P. The Leishmania genome comprises 36 chromosomes conserved across widely divergent human pathogenic species // Nucleic Acids Research. 1996. -Vol. 24.-P. 1688-1694.

4.Жахонгиров Ш.М., Сувонкулов У.Т., Абдиев Ф.Т. Фауна и эпидемиологическое значение москитов в очагах лейшманиозов Узбекистана.//Медицинская паразитология. - 2016. - №3. - С. 3-6.

5. WHO. Report on the consultative meeting on Leishmania/ HIV co-infection. // WHO/LEISH/95.35. Geneva: World Health Organization. 1995. - P. 1 - 4.

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
2-son

Nashr qilingan sana: 27.02.2025.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ
Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172